

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1975

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM
UNIVERSITY KARLOVY**

OBSAH

Články

- 7 Jan Martínek, Neznámá báseň Jana Keplera (Keplerovo blahopřání k magisterské promoci Melichara Mathebaea)
- 19 Jan Martínek, Campanovo Protreptikon ad scholam Neudorfinam — pramen k dějinám předbělohorského školství
- 35 Věra Strnadová, Vyučování přírodních věd na některých středoevropských universitách v 1. polovině 19. století
- 61 Jan Galandauer, Dětství, mládí a studentská léta Bohumíra Šmerala

Materiály

- 89 Události z 15. března 1848 v Praze v dopise studenta jeho učiteli. Jan N. Čermak profesoru Janu E. Purkyňovi. Vladislav Kruta

Referáty

- 105 Z nových prací k starším dějinám University Karlovy. (Ivan Hlaváček)
- 106 Universität und Gelehrtenstand 1400—1800. (Hvr.)
- 108 Ján Hučko, Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodenskej inteligencie. (Hvr.)
- 110 Hugh Kearney, Scholars and Gentlemen. Universities and Society in Pre-Industrial Britain. 1500—1700. (Hvr.)
- 111 Science and Society 1600—1900. Vydal Peter Mathias. (Hvr.)
- 112 Bibliography of the History of Medicine 1964—1969. (V. Kruta)
- 114 Helena Lipska — Kazimira Tatarowicz, Bibliografia piśmiennictwa do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego (Mi. S. — M. Kb.)
- 114 Bibliographie internationale de l'histoire des Universités (Mi. S. — M. Kb.)

- 11 Jan Martínek, De nuper reperto carmine quo Iohannes Keplerus Melchiori Mathebaeo laurea secunda coronato applaudebat
- 13 Jan Martínek, Ein unbekanntes Gedicht von Johannes Kepler (Keplers Glückwunsch zur Verleihung der Magisterwürde an Melchior Mathebaeus)
- 34 Jan Martínek, Protreptikon ad scholam Neudorfianam — eine Quelle zur Geschichte des böhmischen Schulwesens vor der Schlacht am Weissen Berge
- 58 Věra Strnadová, Der Unterricht der Naturwissenschaften auf einigen mitteleuropäischen Universitäten in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 84 Jan Galandauer, Die Kinder-, Jugend- und Studienjahre von Bohumír Šmeral
- 104 Vladislav Kruta, The events of the March 15, 1848 in Prague in a student's letter to his professor (J. N. Czermak to J. E. Purkyně)

NEZNÁMÁ BÁSEŇ JANA KEPLERA

[Keplerovo blahopřání k magisterské promoci Melichara Mathebaea]

JAN MARTINEK

Ve Strahovské knihovně v Praze je uložen pod signaturou S IV a 18 konvolut 20 humanistických tisků z let 1595—1612, který dříve náležel kapucínskému klášteru v Chrudimí. Tvůrcem a prvním majitelem tohoto svazku byl Kryštof Mathebaeus (ca 1577—1657), jemuž jsou určena vlastnoruční věnování od autorů v tiscích č. 1, 3, 10, 19. Jako tisk č. 13 je zařazena blahopřejná publikace o 8 listech k promoci Kryštofova bratra Melichara Mathebaea konané 11. 8. 1608. Tento příležitostný spis, jehož titul je níže citován, se skládá z 15 příspěvků, mezi nimiž je na třetím místě báseň Jana Keplera o 53 hexametrech. Ta se neuvádí ani v Rukověti humanistického básnictví, jejíž třetí svazek přináší údaje o životě a díle bratrů Mathebaeů a o Keplerových literárních pracích bohemikální povahy, ani ve spisu Bibliographia Kepleriana od Maxe Caspara. Dopis, který nám na náš dotaz zaslala 14. 3. 1974 paní Dr. Martha List z Keplerovské komise Bavorské akademie věd v Mnichově, potvrdil domněnku, že jde o dosud neznámé Keplerovo dílo.

Kepler vítá v těchto verších zprávu z Karolina o Melicharově magisterské promoci a rád si při té příležitosti vzpomíná na pražskou universitu, která kdysi poskytla také jemu klidné prostředí k vědecké práci. Vyslovuje politování, že se rozhodl opustit jejího rektora Bacháčka a kolej krále Václava, kde byl ubytován, a tvrdí, že ho hvězdy za to potrestaly. Jmenuje planety ve smyslu staré astronomie a uvádí, jaké zlo mu každá z nich přinesla. V závěru projevuje radost z toho, že mu Kryštof Mathebaeus poskytl látku k básnění, které dlouho zanedbával, a vyslovuje naději, že mu Urania, které nyní opět přináší na Mathebaeův popud svými verši oběť, umožní sledovat na bezmračné obloze zatmění slunce předvídané na ten den. S netrpělivostí očekává tento zajímavý úkaz a vyzývá Kryštofa Mathebaea, aby si rychle odnesl hotovou báseň a aby ji doručil s mnoha pozdravy od autora svému bratru.

Na začátku 17. století se vydávaly takové příležitostné publikace v Praze téměř denně, ale příspěvky od Keplera v zachovaných tiscích toho druhu jsou velmi vzácné. Za to, že se Melichar Mathebaeus mohl pochlubit básní od Keplera na svou vlastní promoci, vděčil přátelským stykům svého staršího bratra Kryštofa s astronomem, jejichž navázání je možno datovat do doby po roce 1606, kdy

Kryštof získal hodnost profesora Karlovy university. Z textu básně vyplývá, že navštívil — patrně jako redaktor oslavného sborníku — osobně Keplera a požádal ho o blahopřání pro svého bratra.

Příspěvky v takových příležitostných spisech se zpravidla řadily podle stavu a hodnosti jednotlivých autorů. Každý čtenář, který zná tuto literární zvyklost platnou v 16. a 17. století, jistě vysloví podiv nad tím, že Keplerova básně není hned na začátku, jak by odpovídalo jeho významnému postavení mezi učenci. Toto čestné místo bylo vyhrazeno gratulaci Melicharova otce Jana, který byl pravděpodobně zároveň nejstarším příspěvatelem do sborníku. Jako druhé je zařazeno blahopřání Samuela Fontina, bohatého měšťana a hodnostáře ve správě města Chrudimě — přednímu představiteli významné obce se v souhlase s tehdejšími názory dávala přednost dokonce i před vědcem světového jména. Ostatně nebylo na pražské universitě mnoho těch, kteří by byli již tehdy dovedli náležitě ocenit Keplerovo nadání a význam. Za jeho básně následují příspěvky hodnostářů a profesorů Karlovy university Campana, Benedicta, Kryštofa Mathebaea, Prunera, Paeonia, ostatních vzdělaných osob a nakonec několika pražských studentů.

Keplerova básně se liší od příspěvků jiných autorů v téže oslavné publikaci i v ostatních soudobých spisech příležitostné povahy dvěma charakteristickými rysy: Obsahuje mnoho konkrétních údajů a mluví se v ní spíše o autorových osudech a badatelském programu než o události, která byla v daném případě předmětem oslavy. To nelze vykládat v tom smyslu, že sebevědomí plynoucí z vědeckých úspěchů vedlo Keplera k podceňování zájmů svých přátel. Naopak je otištěná básně dokladem toho, že Kepler nechtěl zanedbat ani v době, která byla pro jeho pozorování neobyčejně významná, příležitost k tomu, aby dal literárním darem najevo své přátelské citění vůči Kryštofu Mathebaeovi.

Literárně nemá příspěvek velkou cenu. Při jeho hodnocení z tohoto hlediska je však nutno uvážit, že ho Kepler psal za podmínek, které byly nepříznivé pro básnickou tvorbu. Byl vyrušen ze svého vědeckého zaměstnání Mathebaeovým příchodem a k napsání vyžádaných veršů mu zbýval jen krátký čas před zahájením dalších pozorování. Mathebaeus ještě k tomu osobně očekával ukončení jeho práce, aby si hotovou básně ihned odnesl. Malá literární hodnota je vyvážena bohatým obsahem. Pro četné konkrétní údaje lze příspěvek označit za významný pramen pro poznání Keplerových životních osudů.

Považuji za milou povinnost srdečně poděkovat Dr. Z. Horskému, který mne při napsání tohoto článku podpořil poskytnutím zasvěcených rad a informací z oblasti astronomie a zejména keplerovského bádání.

Následuje titul tisku, v němž je Keplerova básně, výčet příspěvateľů do tohoto tisku, komentovaný text Keplerovy básně, ediční poznámka, rozvedení titulů novodobých publikací, které jsou uvedeny v komentáři a résumé zkráceně, a citace novodobé práce o dosud známých Keplerových básních.

Inscriptio libelli typis impressi, in quo Kepleri poema continetur:

Laureae secundae ornatissimi iuvenis d. Melichioris Mathebaei Bohdaneceni, quam illi nobilis ac clariss. vir M. Martinus Bachacius Naumierzicius a Naumerzic, rector Pragensis academiae, 11. Aug. 1608 conferebat, amici scribebant. Praegae typis Pauli Sessii.

Nomina auctorum, qui in hoc tenui volumine Melchiori Mathebaeo magistri dignitate ornato carminibus gratulabantur: (1) Ioh(annes) Mathebaeus, civis Bohd(anecenus); (2) Sam(uel) Fontinus — scrib Chrudimii pridie Nonas Augu(stas) anni 1608; (3) Ioh(annes) Kepplerus...; (4) M Ioh(annes) Campanus; (5) M. Laur(entius) Benedictus; (6) M Christoph(or)us Mathebaeus; (7) M. Steph(anus) Prunerus; (8) M. Proc(opius) Paeonius; (9) Fridericus Kropilius; (10) Ioannes Chocholius; (11) Matthias Georgines B(ohemo-) Brodenus; (12) Martinus Malobiczenus, collegii Carolini alumnus; (13) Matthias Mazanek Zluticenus, al(umnus) d(omus) Car(oli); (14) Georgius Dworsky, oeconomus domus Carolinae; (15) Samuel Mathisaeus Milivenus.

Sequitur carmen Kepleri Mathebaeo scriptum:

Ad cl(arissimum) v(irum) d(ominum) Christoph(or)um Mathebaeum, profess(orem) acad(emiae) Prag(ensis), amicum meum.

O gratam famam veteri de sede quieti
hospiti Uranies. Namque ex quo numine laevo
stultus ego innocuumque senem divasque reliqui
libantes Clarium vicina mole liquorem,
5 omnis me infestus stellarum puniit ordo
atque a me fecit dulces discedere Musas.

Saturnus triste hospitium infestumque patronum
difficilesque aditus dedit; haud mage regna tuetur
caeca ferus Pluto solemque excludit et astra,
10 ipsa domus carcer spacioque et luce maligna.
Luna puerperium morbosae coniugis addit
implevitque domum vagitu duplice, namque

Inscriptio: De Christophoro Mathebaeo vide Enchiridion 3, p. 277.
v. 1: veteri de sede quieti hospiti: ex universitate Pragensi; vide notam, quae ad versum 4 spectat.

v. 3: senem: hanc vocem manus 17. saeculi linea subter posita conspicuam reddidit et in margine notavit: *Bachacium*. De Ioannis Kepleri et Martini Bachacii, eo tempore academiae rectoris, amicitia et communi siderum cognoscendorum studio Caspar p. 190 s. De Bachacii vita et operibus Enchiridion 1, p. 120.

v. 4: vicina mole: has voces eadem manus linea signavit et pariter in margine scripsit: *Collegium regis Vencesilae*. Quo in collegio Keplerus inde ab autumno 1604 tres annos domicilium habebat. Caspar p. 199.

v. 7: Caspar p. 199: „Als er dieses Haus (=Wenzelskolleg) im November 1607 verlassen mußte, mietete er sich in aedibus olim Cramerianis gegenüber den Jesuiten an der Brücke bei einem Hauswirt ein, der ihn nur widerstrebend aufnahm und ihm beim Einzug allerhand Scherereien bereitete“.

v. 11: Ludovicus filius 21. 12. 1607 natus Caspar p. 200.

fol. A 2b

saucia ab uberibus nutricem arcessiit uxor,
clamasi matrem pueri, cunasque recepit.

15 Tristis et ipsa Venus longum non passa puellam
privignam non digna pati nimbosque procorum
aedibus immisit sponsumque elegit et omnes
transtulit a Musis ad festa Hymeneia curas.

Quid dicam Martisque minas bellique tumultus
20 publica damna canens, quorum meminisse dolori est.
Ille quidem retrocessit cedatque perennis,
imprecor, et doctas cesset turbare Camaenas.

Hinc Iovis excipiunt irae divaeque sororis.

25 Dos est danda et opes fida ratione refusae,
quas tenui, attenuant proprios hoc tempore census.

Nec me respiciunt radiantis lumina Solis
condita sub nubem raroque inspecta ministro,
indiga ut aeternam deplorent agmina noctem.
Exercet tamen officiis aulaque receptum

30 detinet et seris pigra implicat otia iussis.

Quin etiam Musis superum gratissimus Hermes
Musis haud gratus nostris fuit: ille volucris

curriculo abreptum bis per loca dissita vexit,
ultimus ultorum; primus vocat ecce stupentem

35 desuetumque operarum ad dulcia carmina vatem
Musarumque aperit lucos spretasque reducit.

Sit felix faustumque, precor, tibi, dulcis amice,
dedico primitias, dum fratrem frater ovanter

Aonia lauru doctas comitaris ad aras

40 quaeque in te quondam, nunc gaudia nosis in illo,
cui Melior nomen, meliorem te esse precatus.

At mihi iam, postquam te antistite numina magnae

Uranies neglecta diu placare canendo
incipio, egregios restauret diva paratus

v. 16: *privignam*: Caspar, p. 201: „Im Frühjahr 1608 rumorte Venus im Hause. Die Stief-
tochter Regina, der es nicht an Freiern gefehlt hatte, heiratete“.

v. 17: *sponsumque*: Caspar, p. 201: „Sie vermählte sich mit Philipp Ehem, Agenten d. h.
Geschäftsträger des Kurfürsten Friedrich IV. von der Pfalz am Kaiserhof. Der Bräutigam
stammte aus vornehmem Augsburgischem Geschlecht und war der Sohn des kurl-
pfälzischen Geheimen Rats und Großkanzlers Christoph Ehem zu Heidelberg.“

v. 19. Expeditio contra imperatorem Rudolphum a Matthia fratre facta, quae foedere
ad Pragam 25. die Iunii icto finita est.

v. 28: Cf. Verg. Georg. 1, 468: *impiaque aeternam timuerunt saecula noctem*.

v. 31: *Hermes*: Mercurius.

v. 37: Christophorum Mathebaeum alloquitur.

v. 41: *Melior* (nomen litteris maiusculis scriptum): Melchior. De Melchiore Mathebaeo
vide Enchiridion 3, p. 282.

45 *discutiens istas nubes dirumque fragorem*
pugnantum inter se flammae et stillantis aquai,
ut mihi transgressus medium Phoebus axem
aetheris in sudi campis appareat orbis
inque mea fidum depingat arundine vultum,
50 *qui succedentem Lunae vere arguat oram.*

Tempus, amice, vocat, furtim dilabatur hora:
tu versus citus hinc aufer multamque salutem
adque tuum defer Keppleri nomine fratrem.

10. Augusti anni 1608 imminente post meridiem parva ecclipsi Solis Io-
h(annes) Kepplerus, S. C. M. mathematicus, pepigi.

Norma edendi. In carmine edendo eadem instituta tenui, quae in primo
volumine Enchiridii, cuius plenam inscriptionem paulo infra ponam, explicantur.
Quod eo consilio hic commemoro, ne is, qui poema Kepleri supra descriptum
evolverit, orthographiam ab optima vetustate alienam miretur.

Breviores inscriptiones recentium librorum in notis et argumento
Latino necnon Germanico memoratorum:

Caspar: Max Caspar, Johannes Kepler, Dritte Auflage, Stuttgart 1958. Aliud
opusculum eiusdem auctoris est Bibliographia Kepleriana (pleno titulo in argu-
mentis laudata).

Enchiridion (renatae poesis): Enchiridion renatae poesis in Bohemia et Moravia
cultae, vol. 1—4, Praeae 1966—1972. (In bibliothecis quaere etiam sub Bohemica
inscriptione: Rukověť humanistického básnictví...)

De ceteris Kepleri carminibus videatur: F. Seck, Johannes Kepler als
Dichter, internationales Kepler-Symposium, Weil der Stadt 1973, p. 427—451.

**De nuper reperto carmine quo Iohannes Keplerus
Melchiori Mathebaeo laurea secunda coronato applaudebat**

JAN MARTINEK

ARGUMENTUM

Praeae in bibliotheca Strahoviensi volumen ex conventu Capucinatorum,
qui erat Chrudimii, acceptum et S IV a 18 signatum asservatur, quod Christopho-
rus Mathebaeus Bohdanecenus (ca 1577—1657) ex 20 opusculis intra annos
1595—1612 impressis, quorum non minus 4 ab amicis dono acceperat, colli-

v. 49: *arundine*: apparatus ad defectionem solis observandam factus hac voce intelligi
videtur. Quod *instrumentum eclipticum* Keplerus invenit et descripsit (Vide Opera
omnia, edidit C. Frisch, vol. 2, Francofurti et Erlangae 1859, p. 340 et imaginem 106
in p. 341 positam).

gandum curavit. Opusculum 13., cuius inscriptio supra legitur, 8 foliis constat, quibus carmina 15 auctorum continentur in honorem Melchioris Mathebaei, qui erat Christophori frater, gradum magistri a. d. III. Idus Sext. 1608 assecuti scripta. Tertium huius opusculi carmen 53 versibus herois a Iohanne Keplero astronomo compositum neque in Enchiridio renatae poesis neque in Bibliographia Kepleriana, quam M. Caspar elucubravit, memoratum Dr. Martha List litteris ad nos Monachio ex Commissione Kepleriana pridie Idus Martias 1974 datis ignotum esse confirmavit.

Keplerus gratum nuntium de Melchioris Mathebaei honore ab ipsius fratre Christophoro audiens quietum tempus, quod ipse quondam in universitate Pragensi egit, recordatur seque ipsum condemnat, quod Bachacium rectorem et collegium regis Venceslai reliquit, quo facto se iram siderum provocasse affirmat. Stellas deinde errantes seu planetas, quos antiqui esse credebant, commemorans, quo unus quisque malo ipsum affecerit, enarrat. Gratias se Christophoro Mathebaeo debere fatetur, quod ab eo incitatus est ad studium artis poeticae revocandum. Quo facto se numen Uranies placaturum esse sperat, ut propitia dea defectionem solis hac die expectatam claro remotis nubibus caelo observare possit. Carmen demum ad finem perductum Christophoro commendat salutemque Melchiori fratri nuntiare iubet.

Cum plurima scripta sollemnia saeculo 17. ineunte Pragae imprimi solita sint, paucissima tamen Kepleri carminibus ornata inveniuntur. Donum a Keplero versibus indutum Melchior Mathebaeus Christophoro fratri acceptum referre poterat, qui opusculum in laudem Melchioris ex diversorum auctorum poematis componere cupiens Keplerum, quo inde ab anno fere 1606 familiariter usus erat, ipse convenit, ut eum ad carmen fratri scribendum commoveret.

Mirabitur certe lector Kepleri poema post duorum demum auctorum carmina impressum, cum tamen notum sit clarissimorum hominum versus in initio opusculorum sollemnium poni esse solitos. Honoratissimum hunc locum carmen Iohannis Mathebaei patris, qui etiam natu maximus inter horum carminum auctores esse videtur, iure obtinuit. Honoris ordine poema Samuelis Fontini sequitur, civis senatorii; tali enim dignitati laus et gloria Kepleri liberalibus artibus quaesita cedere est coacta. Ceterum paucissimi in universitate Pragensi erant, qui ingenium Kepleri iam tum recte aestimare sciebant. Post eius carmen versus magistrorum, baccalaureorum, studiosorum academiae Pragensis leguntur.

Differt Keplerus ab aequalibus poematum sollemnium auctoribus plena et copiosa narratione, qua plurima facta comprehendit, et nimio suarum rerum studio, cum in hoc genere poesis diligentior rationem eius, in cuius honorem scripta sunt carmina, expectemus. Neque tamen affirmare possumus Keplerum ob multa prospere in litteris et artibus peracta in superbiam elatum modicos amicorum successus et tenues curas despexisse. Quod ut faceret, tantum aberat, ut ne tunc quidem, cum defectionem solis observare pararet, occasione amico per litteras gratificandi deesset.

Opusculum Kepleri vix cedro linendum esse dixeris. Considerandum tamen est, quibus difficultatibus circumventus et quam cito hoc carmen scripserit, quippe qui exiguo tempore, quod operum gravitate tantum non oppresso supererat, coram Mathebaeo exspectante multos subito versus funderet. Venae poeticae exilitati rerum carmine tractatarum copia opponitur neque est dubium, quin hoc poema ad Kepleri vitam enarrandam non nullius sit momenti.

Commentatiunculam meam claudens libenter fateor me consiliis Doctoris Z. Horský, viri astronomiae et studiorum Keplerianorum peritissimi, non mediocriter esse adiutum.

Ein unbekanntes Gedicht von Johannes Kepler

(Keplers Glückwunsch zur Verleihung der Magisterwürde an Melchior Mathebäus)

JAN MARTINEK

In der Bibliothek des ehemaligen Prämonstratenserstiftes in Prag Strahov wird unter der Signatur S IV a 18 ein Sammelband von 20 humanistischen Drucken aus den Jahren 1595–1612 aufbewahrt, der früher dem Kapuzinerkloster zu Chrudim in Ostböhmen gehörte. Der Initiator und erste Inhaber dieses Sammelbandes war Christoph Mathebäus (ca. 1577–1657), dem die Drucke Nr. 1, 3, 10, 19 durch handschriftliche Widmungen der Autoren zugeeignet worden sind. Als Nr. 13 ist eine acht Blatt zählende Festschrift zur Magisterpromotion seines Bruders Melchior Mathebäus, die am 11. August 1608 stattfand, angebunden. Diese Glückwunschpublikation, deren Überschrift oben vollständig zitiert wird, besteht aus den Beiträgen von 15 Autoren, unter denen sich als Nr. 3 ein 53 Hexameter umfassendes Gedicht von Johannes Kepler befindet. Es wird weder im Enchiridion renatae poesis, dessen 3. Band die Angaben über das Leben und Werk der Brüder Mathebäus und über die literarischen Bohemica Keplers bietet, noch in der Bibliographia Kepleriana von Max Caspar erwähnt. Ein Brief von Frau Dr. Martha List aus der Kepler-Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in München vom 14. 3. 1974 bestätigte die Vermutung, daß es sich um ein unbekanntes Gedicht Keplers handelt.

Kepler begrüßt in diesen Versen die aus dem Carolinum kommende Nachricht über die Magisterpromotion Melchioris und erinnert sich bei dieser Gelegenheit gern an die Prager Universität, die auch ihm einst für seine Forschungen eine ruhige Unterkunft bot. Er bedauert sehr, daß er sich entschloß, ihren Rektor Bacháček und das Wenzelkollegium, wo er untergebracht war, zu verlassen und versichert, daß ihn die Sterne dafür bestraft hätten. Er führt die Planeten im Sinne der alten Astronomie an und erzählt dabei, was für ein Unheil ihm ein jeder von diesen bereitet hat. Zum Schluß äußert er seine Freude darüber, daß ihm Christoph Mathebäus den Stoff zur Dichtung, die von ihm lange vernachlässigt worden war, gegeben hat, und faßt die Hoffnung, daß ihm die Urania,

Ad Cl. V. D. CHRISTOPH.

МАТНЕВЪИМ Profess: Acad: Prag:
amicum meum

O gratam famam veteri de sede quieti
Hospitij Vranies. Namq; ex quo Numine levo,

Stultus ego, innocuumq; senem, Divasq; reliqui

Libantes Clarium, vicina mole, liquorem:

Omnis me infestus stellarum punijt ordo,

Atq; à me fecit dulces discedere Musus.

Saturnus triste hospitium, infestumq; patronum,

Difficilesq; aditus dedit: Haud magis regnat uelut

Ceca ferus Pluto, soli mg; excludit & astra,

Ipsa domus carcer spaciog; & luce maligna.

Luna puerperium morbose conjugis addit,

Implevitq; domum vagitu duplici, namq;

Suavia ab uberibus, nutricem arcessit uxor,

Clamost matrem pueri, cunasq; recepit.

Tristis & ipsa Venus longum non passa puellam

Privignam, nondigna pati: nimbosq; procorum

Edibus immisit, sponsumq; elegit, & omnes

Transtulit a Musis ad festa Hymenèia curas.

Quid dicam Martusq; minas, belliq; tumultus,

Publica dāna carens, quorū meminisse dolori est?

Ille quidem retrocessit, ceditq; perennis,

Imprecor, & doctas cesset turbare camanas.

Hinc Iovis excipiunt ira diuag; sororis:

Des

Tu versus citus hinc aufer, multamq; salutem
Adq; tuum de fer Keppleri nomine fratrem.

10 Augusti, anni 1608. imminentepost meri-
diem parvā Ecclypsi solis. Joh. Kepplerus
S. C. M. Mathematicus pepigi.

MELCHIORI MATHEBÆO, Bohdaneceno
Scholarcha Chrudensi.

Spei fructus agros furari sueta labores
Vsq; graves ut sint, non sinit esse graves.

Vulnera non sentit media gladiator arena
Cui quodcumq; dolet, præmia lata levant.

Dissimulare vides postus in agone dolorem.
Vt possint tantum, visa corona facit.

Sic omnem ut posses studij superare laborem,
Bina tibi Laurus cor, МАТНЕВЪЕ, dedit.

Cum tantum possint studiorum præmia, laudem,
Qui studij calcar repperit illud, habet.

M. Joh. Campanus.

Reges esse Magos seri voluere nepotes,
E quibus insignis quisq; Magister erat.

Ergone & Aoniis nascuntur nomina campis
Regia? sunt etiam his symbola tanta locis?

Majores titulos cur Bohdanecene requiras?
Ordo si Regum symbola noster habet?

Hac est voce Magos pietas dignata nepotum,
Nec malè: nam sapiens Rex mihi magnus erit.

Qui proprio affectus moderatur pectore, regnat:
Romanus testis sit mihi quisq; puer.

M. Laur. Benedictus.

der er auf Mathebäus' Anregung wieder ein Opfer in Versen bringt, eine durch Wolken nicht gestörte Beobachtung der Sonne ermöglichen wird, besonders zur Zeit der an diesem Tage erwarteten Sonnenfinsternis. Dieser interessanten Erscheinung mit Ungeduld entgegensehend, fordert er Christoph Mathebäus auf, das fertige Gedicht rasch abzuholen und es seinem Bruder mit vielen Grüßen vom Autor zu überbringen.

Am Anfang des 17. Jahrhunderts wurden solche Gelegenheitspublikationen in Prag fast täglich gedruckt, Beiträge von Kepler in den erhaltenen Druckschriften dieser Art sind jedoch höchst selten. Daß sich Melchior Mathebäus eines von Kepler auf seine Promotion geschriebenen Gedichtes rühmen konnte, verdankte er der Bekanntschaft seines älteren Bruders mit dem gelehrten Astronomen, die wahrscheinlich nach dem Jahr 1606, an dem Christoph das Amt eines Professors an der Prager Universität erhielt, angeknüpft wurde. Aus dem Text des Gedichtes geht hervor, daß Christoph, der die Redaktion der Festschrift übernommen zu haben scheint, Kepler persönlich besuchte und ihn um einen Gratulationsbeitrag für seinen Bruder bat.

Die Beiträge in solchen Schriften wurden in der Regel nach Rang und Würde der einzelnen Autoren geordnet. Jeder Leser, dem diese literarische Gewohnheit des 16. und 17. Jahrhunderts bekannt ist, wird fragen, warum das Gedicht Keplers — der bedeutenden Stellung des Autors unter den Gelehrten entsprechend — nicht gleich am Anfang steht. Diesen Ehrenplatz nimmt die Gratulation von Melchior's Vater Johannes ein, der wahrscheinlich zugleich der älteste Teilnehmer an der Festschrift war. Als zweiter Beitrag ist der Glückwunsch von Fontinus, einem reichen Patrizier und Würdenträger in der Gemeindeverwaltung der königlichen Stadt Chrudim, eingereiht — eine solche Rangstufe ging nach den damaligen Anschauungen selbst der Würde eines weltberühmten Wissenschaftlers voran. Übrigens gab es im Kreis der Prager Universität nicht viele, die schon damals Keplers Genie richtig einschätzen konnten. Nach dem Gedicht Keplers folgen die Beiträge der Würdenträger und Professoren der Prager Universität Campanus, Benedictus, Christoph Mathebäus, Prunerus, Paeonius, anderer gelehrter Leute und zum Schluß einiger Studenten.

Keplers Gedicht unterscheidet sich von den Beiträgen, die in derselben Publikation sowie auch in anderen zeitgenössischen Gelegenheitschriften vorkommen, in zweifacher Hinsicht: Es enthält viele konkrete Angaben und ist mehr auf die eigenen Lebensschicksale und das Forschungsprogramm des Autors als auf das gefeierte Ereignis gerichtet. Damit soll nicht gesagt werden, daß Kepler, der Bedeutung seiner wissenschaftlichen Leistungen sich bewußt, eine Geringschätzung der Interessen seiner Freunde an den Tag legte. Im Gegenteil bezeugt das vorliegende Gedicht, daß er, selbst zu einer Zeit, die für seine Beobachtungen außergewöhnlich bedeutend war, die Gelegenheit nicht versäumen wollte, seiner freundlichen Haltung gegenüber Christoph Mathebäus durch eine literarische Gabe Ausdruck zu verleihen.

Vom literarischen Standpunkt gesehen, ist der Beitrag ohne besonderen Wert. Bei seiner Würdigung muß man jedoch in Erwägung ziehen, daß ihn Kepler, durch Mathebäus' Ankunft in seinen Forschungen gestört, in einer beschränkten Zeit, die ihm vor dem Beginn anderer Beobachtungen übrig blieb, geschrieben hat, während Mathebäus den Abschluß seiner Arbeit abwartete, um das fertige Werkchen gleich abzuholen. Daß solche Bedingungen für das literarische Schaffen ungünstig waren, braucht man nicht besonders hervorzuheben. Der geringen literarischen Qualität steht jedoch der reiche Inhalt des Gedichtes gegenüber. Wegen seiner konkreten Angaben kann es als eine Quelle für die Erkenntnis der Lebensschicksale Keplers bezeichnet werden.

Es ist mir eine angenehme Pflicht, Herrn Dr. Z. Horský, der mir bei der Abfassung dieses Aufsatzes mit sachkundigen Ratschlägen aus dem Bereich der Astronomie und besonders der Kepler-Forschung behilflich war, auf das herzlichste zu danken.

**CAMPANOVO PROTREPTIKON AD SCHOLAM NEUDORFINAM
PRAMEN K DĚJINÁM PŘEDBĚLOHORSKÉHO ŠKOLSTVÍ**

JAN MARTINEK

Samostatné zpracování historie menších míst je stále ještě nutno považovat spíše za výjimku. Proto vzbudil oprávněnou pozornost spisek Z. Vachaty vydaný v Chomutově roku 1968 pod názvem *Nové Sedlo nad Bílinou, Přehled dějin obce*. Přestože autorovi nemůžeme přičítat veškerou odpovědnost za mezery ve zpracování starší historie této dnes již zaniklé severočeské obce, nelze tuto neúplnost přejít mlčením. Dílko vzbuzuje dojem, že jsou prameny, týkající se tohoto místa, nepočtené, málo vydatné a že jsou již vesměs zachyceny v novější literatuře. Ve skutečnosti se právě *Nové Sedlo* může pochlubit takovým dosud nezpracovaným zdrojem původních zpráv, jaký nemá žádné jiné místo v českých zemích. Obec nebyla (jak by vyplývalo z Vachatovy publikace) historicky nevýrazným sídlem panství, jakých shledáváme v českých zemích tisíce, nýbrž zaslouží si trvalé místo v dějinách vzdělanosti. Žádné solidní dějiny českého školství se napříště bez zmínky o něm neobejdou.

Na str. 32 uvádí Vachata, že v *Novém Sedle* existovala škola od roku 1760 a že prvním učitelem byl Martin Mann. Ve skutečnosti tam byla škola již o půldruhého století dříve, a to tak významná, že k sobě obracela pozornost nejvzdělanějších osobností v Českém království a samotné Karlovy university. *Nové Sedlo nad Bílinou* se totiž jmenovalo německy *Neudorf* a *Campanovo Protreptikon ad scholam Neudorfinam* se týká tamní školy.

Bylo řečeno, že autora publikace není možno v plné míře činit zodpovědným za její závady. Nelze sice popřít, že vynechal v dějinách obce to nejvýznamnější, co by se právem mohlo stát předmětem pozornosti i v daleko širě zaměřených pracích, ale je také nutno uvést, že *Campanovo Protreptikon* zůstalo doposud téměř neznámo. První sešit prvního vydání *Rukověti humanistického básnictví* je vůbec neuvádí. K. Hrdina získal konvolut, v němž je výtisk tohoto Campanova dílka, patrně v aukci, ale teprve po vypracování dodatků k prvnímu sešitu *Rukověti* 1. V prvním dílu druhého vydání *Rukověti* je zachycen titul spisu se stručným obsahem o 3 řádcích, v němž není uvedeno, že *Neudorf* znamená *Nové Sedlo*. Místní určení se tedy mohlo opírat jen o výraz *ad scholam Neudorfinam*, a ten je při frekvenci německého místního jména *Neudorf* mnohoznačný. V *Rukověti* 3, str. 325, kde je znovu zmínka o Campanově spisu, je při interpretaci

titulu užito názvu Novosedly, který byl sice podle svědectví A. Sedláčka (Hrady 14, str. 239) obecně užíván, ale nebyl to poslední úřední název, jímž se obec před svým zánikem označovala. Místní určení bylo ještě ztíženo tím, že Campanus sám neužil českého názvu, ačkoli byl v jeho době dávno známý a běžně užíván.¹⁾ To zvláště překvapuje, uvážíme-li, že jeho práce chválí, jak bude dále vyloženo, právě snahy o šíření českého jazyka na novosedlském panství a že humanisté tohoto období obvykle uváděli všechny formy jmen popisovaných míst, jak učinil Georgius Bartholdus Pontanus v básni o nedalekém Mostu.²⁾ Absenci českého jména u Campana přitom nelze vysvětlit tak, že o užití formy názvu v jeho díle rozhodovaly metrické ohledy, protože se toto jméno vyskytuje i v titulu psaném prózou. Campanus také nikde neuvádí druhou podobu německého jména *Neundorf*, kterou zaznamenává pro pozdější období Profous³⁾ a kterou citovaná Vachatova publikace vykládá jako označení správního centra devíti vsí (Neun-Dorf). Že tak Campanus jméno obce nechápal, svědčí protiklad *Altorphium*, který ke jménu Neundorf žertovně vytvořil:

*Altorphi poterant Neudorfia tecta notari
nomine, sic illis arx vetus ante fuit.*

Při těchto nesnázích v místním určení, které ztížily práci historiků obce do té míry, že bylo zanedbáno uvedení nejvýznamnějšího pramene, nelze pochopitelně položit bez bližšího zdůvodnění rovnítko mezi jménem Neundorf u Campana a názvem Nové Sedlo nad Bílinou, jak se stalo zde. Považuji za nutné tuto identifikaci doložit, a to poukazem na přírodní poměry i osobní vztahy.

Vodopisu a horopisu se týkají tyto verše:

*Hic gelidi fontes; hic Albula (voce Latina,
sic Bilinam vati sí) vocitare licet) . . .
Hic alti montes, studia hic sunt grata Dianae,
hic lepus, hic timidus cervus aperque latent
hic stagnum . . .*

K prvním dvěma veršům není třeba nic poznamenávat. Druhé distichon se týká nedalekých Krušných hor, výrazem *stagnum* se míní patrně Komořanské jezero (vysušené teprve v minulém století.⁵⁾ Charakteristickou zvláštnost kraje vidí autor ve znamenitých zahradách:

*Hic habet Alcinous, propriis quos praeferat, hortos,
hic spectat flores Flora legitque suos.*

Také to je ve shodě se svědectvím soudobého popisu sousedního Červeného Hrádku.⁶⁾

Jako majitel panství se uvádí hned v titulu Campanova dílka Bohuslav z Michalovic na Rvenicích (=Ervěnicích), v básni samé je jmenována také jeho manželka (Voršila Benigna) z Vrtby, jímž Nové Sedlo nad Bílinou patřilo podle A. Sedláčka (Hrady 14, str. 239) v letech 1608–1620, tedy i v době napsání Campanova spisu (1616).

Těmito důkazy je totožnost Campanova Neudorfu a Nového Sedla nad Bílinou, jehož se týká Vachatova publikace z roku 1968, doložena nade vší pochybnost.

Toto místní určení nemělo za cíl pouze opravu závažného nedopatření regionální publikace. Je míněno jako úvod k podrobnému zpracování Campanova spisu, který výrazně přesahuje krajový rámec a zasluhuje si širší pozornosti především z těchto důvodů:

- 1) Je důležitým pramenem pro dějiny venkovského školství, ojedinělým svého druhu.
- 2) Pochází od významného představitele Karlovy university a vynikajícího pěstitele humanistické literatury, jehož prvenství v této oblasti bylo tehdy (1616) již všeobecně uznáváno.
- 3) Patří, jak bude patrné z rozboru, k jeho nejlepším dílům.
- 4) Zaujímá stanovisko k soudobé národnostní politice v českých zemích.
- 5) Podává zprávy o významných osobách, které se podílely na řízení osudů země.
- 6) Dokumentuje vztahy učiliště, jehož se týká, k universitě.
- 7) Poskytuje dosud neznámé životopisné údaje o humanistech.

Při zpracování Campanova dílka bude předmětem pozornosti:

- 1) úprava a uspořádání tisku a konvolutu, v němž se tisk dochoval
- 2) zprávy o zakladateli školy v Novém Sedle a o jeho rodině
- 3) informace o učitelích této školy
- 4) zmínky o žactvu
- 5) účel školy
- 6) její vztah k universitě
- 7) její pedagogické výsledky
- 8) časové vymezení její existence
- 9) její místo v dějinách školství a význam pro národnostní politiku, již měla sloužit
- 10) postavení díla mezi ostatními Campanovými pracemi.

Jediný zatím známý exemplář kvartového formátu o 4 listech⁷⁾ je zařazen

1) A. Profous — J. Svoboda, *Místní jména v Čechách 4*, Praha 1967, str. 30.

2) *Rukověť humanistického básnictví 1*, Praha 1966, str. 150.

3) Viz pozn. 1).

4) V textu je na tomto místě opakováno sic.

5) A. Profous, *Místní jména v Čechách 1*, Praha 1954, str. 532; E. Schwarz, *Volkstums-geschichte der Sudetenländer 1*, München 1965, str. 167.

6) Titul díla a naleziště tisku je uvedeno v časopisu Mostecko—Litvínovsko, *Regionální studie 2*, 1963, str. 27.

7) *Rukověť humanistického básnictví 1*, Praha 1966, str. 275.

jako přívazek 12 v původním konvolutu, označeném na deskách monogramem F. V. S. Tvůrcem a prvním majitelem tohoto svazku byl tedy humanista Florianus Vermilius Straconicenus. V nové době náležel konvolut, jak již bylo řečeno, Karlu Hrdinovi⁸⁾ Titul díla zní: *Προτροπικὸν ad scholam Neudorfinam a gen(eroso) et str(enuo) equ(ite) dn. Bohuslao de Michalowicz in Ruenicz et Neudorf, S. C. M. consiliario et reg(ni) Boh(emiae) procancellario nec non consistorii et acad(emiae) Pragen(sis) defensore etc., auspiciato fundatam scriptum a M. Ioh(anne) Campano, Praegae typis Pauli Sessii 1616.*

Úvodní verše obsahují dedikaci díla Janu z Kralic, císařskému rychtáři v Žatci, a Maxmiliánu Hošťálkovi, primátorovi tamtéž. Autor jim věnuje svou práci proto, že souhlasí s jejich pochvalným úsudkem o škole v Novém Sedle a že uznává jejich velké zásluhy.

Dílo samo o 74 elegických distichách nemá již žádný nadpis. Je výrazně členěno refrémem, v němž jsou proměnlivá jen ta slova, která vyjadřují osnovu spisu. Tento refrén tvoří elegické distichon, které čteme hned na začátku (v. 1–2):

*Plaude beata novo, Neudorfia Musa, lyceo
atque poli dominum laude sub astra vehe!*

Slova vyištěná antikvou jsou při dalších opakováních tohoto disticha nahrazena výrazy:

v. 20: loci dominum
v. 42: loci dominam
v. 52: loci haeredes
v. 82: loci genium
v. 110: loci vates

Jinak je pouze ve v. 61 pravopisná odchylka *Neidorfia* (všude jinde *Neudorfia*). V závěru tvoří protějšek k refrénu distichon:

*Claude tuos plausus, Neudorfia Musa, videtur
si lusum ludo plus satis esse tuo.*

Jak vidíme, jsou oddíly vzniklé tímto členěním přibližně stejně rozsáhlé (18, 22, 20, 20, 28 veršů), jen poslední oddíl, který plní zároveň funkci zakončení básně, má spolu se zmíněným závěrečným distichem 40 veršů. Autor povzbuzuje (odtud název *Protrepikon*) v uvedených částech díla školu v Novém Sedle, aby projevila svou vděčnost těm, kdo se skutečně nebo podle jeho fikce zasloužili o její rozkvet. Geniovi místa má poděkovat za dary přírody a půvabné prostředí, v němž našla své sídlo. Výrazem *loci vates* se rozumí její učitelé, kteří podle tehdejších představ měli prokázat svou odbornou způsobilost také pěstováním literatury, zejména básnictví.

2. První zmínka patří tedy majiteli panství Bohuslavu z Michalovic, místokancléři českého království a zakladateli i vydržovateli školy v Novém Sedle,⁹⁾ další oddíly básně se týkají jeho manželky a synů, mezi nimiž vynikl zejména Smil, který, jak víme odjinud,¹⁰⁾ měl v době napsání Campanova dílka za sebou disputace na wittenberské a pražské universitě a zdržoval se právě tehdy v cizině:

*Splendet in his, orbes velut inter Luna minores
solamen gentis Smilus honosque suae.
Smilus, amor Clius, patriae spes, altera matris
effigies, patris gloria, cura Dei . . .*

Vítané jsou i zmínky o prvních studijních úspěších jeho mladších bratrů Rudolfa a Mauricia. Tyto Campanovy zprávy jsou staršího data než dosud známé doklady o literárních snahách obou mladých šlechticů, čerpané z díla jejich vychovatele Václava Clementa Žebráckého.¹¹⁾

3. Jak jsme viděli, označuje Campanus učitele školy výrazem *loci vates*, ale o jejich básnické dovednosti neměl příliš vysoké mínění:

*Vidit ut hos fidibus sociantes carmen Apollo,
„sunt vates“ veritus dicere dixit „erunt“.*

Pro snazší porozumění této na první pohled zvláštní charakteristice, v níž Campanus šetrně naznačuje nedostatek básnické dovednosti, je nutno poznamenat, že je po formální stránce ohlasem disticha neznámého autora, které cituje Suetonius v závěru (c. 23) životopisu císaře Domitiana:

*Nuper Tarpeio quae sedit culmine, cornix,
„est bene“ non potuit dicere, dixit „erit.“*

Jedinému učiteli je Campanus ochoten přiznat, že vyniká, pokud jde o literární schopnosti, nad obecný průměr učitelského sboru, jeho jméno však sděluje formou hádanky:

*Ignoscat Phoebus! Numero mihi visus in illo,
quem possit vatem dicere Musa suum.
Cancovium dico, patriae qui gloria Cuttnae
Maior (ut haud fallat nominis omen) erit.*

Při výkladu záhadného dvojverší vyjdeme od výrazu *Maior gloria Cuttnae*. První dvě slova („Větší sláva“) znamenají Václav: tuto etymologii uvádí již Kosmas.¹²⁾ *Cuttna* (jindy: *Cutteberga* nebo *Kutteberga*) je Kutná Hora, Václavovo ro-

⁹⁾ O něm *Rukověť humanistického básnictví* 3, Praha 1969, str. 325n.

¹⁰⁾ Tamtéž, str. 326n.

¹¹⁾ Tamtéž, str. 327n.

¹²⁾ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* 1, 9, ed B. Bretholz, MGH — Scriptores, Nova series 2, Berolini 1923, str. 19, ř. 15.

⁸⁾ Nyní Praha KNM: 59 D 61.

diště (*patria*). *Cancovinus* je adjektivum, utvořené od místního jména Kaňk, doloženého v bezprostředním okolí Kutné Hory — odpovídá tedy českému adjektivu Kaňkovský. Muž toho jména, příjmení (varianta *Cancovinus* se neuvádí) a původu je skutečně zachycen v Rukověti mezi humanistickými básníky. Studoval v Klatovech a na pražské universitě, kde se stal 27. 9. 1611 bakalářem, učil v Pacově, Turnově a Kolíně, tam naposledy r. 1614, pak stopy po něm zanikají.¹⁵⁾ A právě v té době — jak bude dále doloženo — se objevuje v Novém Sedle. Informace universitních pramenů, využitých v Rukověti, a zprávy Campanovy básně se tedy znamenitě doplňují. Pro identifikaci mluví i Campanovo svědectví, že se Kaňkovský pokoušel — stejně jako Campanus sám — o psaní rýmovaných latinských básní:

Cum libet, ille suis coniungit carmina rhytmis...

Podle Rukověti 3, str. 16, skutečně napsal r. 1611 blahopřání o 40 rýmovaných faléckých verších Ondřeji Čadíkovi. Nedoloženy zůstávají pouze pokusy o spojování veršů s nápěvy:

cum libet, harmonicis copulat illa modis.

Kaňkovského bychom mohli při užití titulatury, obvyklé na partikulárních školách, nazvat správcem nebo rektorem. Jemu k ruce byl dán jiný učitel asi v hodnosti konrektora:

*Ito per exemplum, Thoma Benedicte, paratus
Pergreichensteinum nobilitare solum.*

Toto dvojverší je třeba chápat jako Campanovu výzvu, aby Tomáš Benedictus učitelskou činností v Novém Sedle proslavil Kašperské Hory — ty byly tedy zřejmě jeho rodištěm. Třetí učitel není označen jménem, je udán pouze jeho původ:

Adsit utrique comes, quem docta Silesia misit...

Více učitelů v době vzniku básně zřejmě na škole nebylo:

unus amor iunctis sit tribus, una fides!

Úkoly učitele nebo spíše vychovatele zastávala také manželka majitele panství Voršila Benigna z Vrtby, která si vyhradila dozor nad částí žactva:

*Ipsa videt coram, ne, quos sibi legit, alumnos
ad mala perverso tramite torpor agat.*

Snažila se podpořit pedagogické úsilí školy udílením hmotných odměn úspěšným žákům a pokáráním těch, kteří nedosáhli očekávaných výsledků:

¹⁵⁾ *Rukověť humanistického básnictví 3*, Praha 1969, str. 16.

*Ipsa movet precio gnavos residesque reprendens
admonet Aonias fortius ire vias.
Vidi egomet pueris argentea dona ferentem
suadentemque piae sedulitatis iter.*

Předpoklady k pedagogické práci jí poskytovala vrozená inteligence, která se projevovala i v její péči o dům a v řízení prací vykonávaných poddanými, a zejména schopnost uhlazeného projevu:

*Cor Deus huic prudens, mores natura pudicos,
Hermes eloquii flumina larga dedit.
Illa loqui simul orsa, simul stupet heroinam,
quisquis adest: adeo lingua diserta fluit!
Illa sine exemplo, quarum domus indiget, artes
docta regit mira dexteritate focum.
Quod famuli stupeant, famulae mirentur in illa,
quae subiecta notent agmina, semper habent.*

4. Podstatně méně zpráv máme o žactvu. Jeho relativně značný počet dává tušit verš, v němž se oceňuje zásluha Bohuslava z Michalovic o školu:

Quique novi ludi tot alit patronus alumnos...

Vrchnost usilovala z důvodů, které budou vyloženy v následující kapitole, o co největší počet žáků, a usnadňovala jim proto poskytováním stravy školní docházku (viz výše citovaný verš). Obávala se spíše, že mezi mládeží nebude dostatek zájmu. Vyplývá to z Campanových veršů, v nichž se předem vyvracejí námitky proti účelnosti školy na venkovském panství. Campanus popírá správnost názoru, či spíše výmluvy, která se asi občas ozývala, že se venkovská mládež nehodí k učení a že budou chybět pracovní síly, jestliže děti rolníků budou chtít získat školní vzdělání:

*Sic alacres mirata duces imitataque pubes
in stadio studii curret, ut ante, sui
nec dicet: „Ligno ex omni non fingitur Hermes,
sunt asini ad doctam rustica turba lyram.
Est opus agricolis. Domini quibus arva colentur,
si rapiet Phoebus, quos habet alma Pales?“¹⁴⁾*

Z citované části básně je zřejmé, že škola byla určena především pro Bohuslavovy poddané. To také naznačuje verš:

¹⁴⁾ Campanus tedy formuluje své přání (a zároveň asi také vůli svého šlechtického mecenáše) takto: „Mládež bude obdivovat a napodobovat horlivé učitele, vytrvá na dráze studia a nebude říkat: „jako se každé dřevo nedá umělecky ztvárnit, tak také je venkovská mládež neschopná vyššího vzdělání. Je třeba rolníků; kdo bude obdělávat pánova pole, jestliže se Apollón zmocní těch, kdo náleží venkovským božstvům?“

který bude dále uveden v celé souvislosti.

5. Jako základní cíl, k jehož dosažení byla škola zřízena, se označuje péče o šíření českého jazyka v místech, kde v tu dobu vzrůstal počet německého obyvatelstva. „Chválíme sněm“, říká Campanus, „a právem ho chválíme, protože odtud čerpá síly rodný jazyk.“ Míni zemský sněm, svolaný v červnu 1615, který proslul zejména usnesením na obranu českého jazyka jako jediného oprávněného v zemi. „Nelze dostatečně vynachválit,“ pokračuje Campanus, „Bohuslava, který již předtím našel cestu k tomuto cíli. S úmyslem obnovit užívání mateřského jazyka, založil pro své poddané znamenitou školu, aby se naučili správně mluvit česky, aby mateřský jazyk neztrácel ve vlasti domovské právo:“

*Laudamus synodum et merito laudamus, ab illa
quod recipit vires patria lingua suas.
Laude Bohuslaum qua rite vehemus, in istis
hoc tentare vadum qui prius ausus aquis?
Qui patriae revocata volens idiomatica linguae
subiectis aperit culta lycea suis,
quo Cechicis uti discant bene vocibus, ut ne
exulet a patria patria lingua sua.*

Bohuslav z Michalovic však nebyl do té míry nadán statky, aby mohl jen z národnostních důvodů vydržovat školu se třemi kvalifikovanými učiteli a množstvím žáků, od nichž by za náklad vynaložený na jejich výživu mohl očekávat pouze to, že se naučí česky. I když nelze podceňovat důvod ke zřízení školy, vyložený v citovaných Campanových verších, jimž dodává důraz již samo umístění na začátku básně (v. 25n.), přece je nutno hledat ještě další motiv. Naznačují ho, jak se zdá, závěrečná disticha:

*... iuvat ars Phoebi vel rura colentem
nec virtus humiles despicit alta casas
nec pudor agricolae cantum didicisse, laboris,
hinc, quo solari taedia possit, habet.
Agri cura ducum quondam regumque fuerunt
pavit et ipse suas saepe senator oves
et tunc liberius sua munera terra colonis
cultores tantos devenerata dabat.
Ut det et hoc seculo, terrae pubisque colamus
ingenia, hic cultus farra virosque dabit.*

Myšlenka, že vzdělaný člověk může s větším úspěchem obdělávat pole, není jen Campanova interpretace antických představ o ceně rolnictví a sloučitelnosti tohoto zaměstnání s důstojností nejvyšších státních úřadů. Názor, že vyšší úroveň vzdě-

lání mládeže umožní lepší hospodaření na statcích, sdílel s Campanem asi též Bohuslav z Michalovic, který vynaložil, jak dále uvidíme, mnoho úsilí na zvelebení svého panství. Že nesledoval jen národnostní cíle, svědčí ostatně to, že Kaňkovskému, který, pokud je známo, nestudoval ani nepůsobil v žádném místě, kde by se mohl naučit německy, dal k ruce dva učitele, z nichž jeden pocházel z Kašperských Hor a druhý ze Slezska. Oba jistě uměli německy a je dokonce pravděpodobné, že němčina byla jejich mateřským jazykem. Tím umožnil Bohuslav přístup do školy i těm, kdo nebyli schopni naučit se v krátké lhůtě česky do té míry, aby mohli s úspěchem sledovat vyučování.

6. Bohuslav z Michalovic měl již dříve styky s mistry Karlovy university. Jeho vztah k ní je vyjádřen i v titulu Campanova spisku. Toto spojení posílil jako vydržovatel školy v Novém Sedle dvojím způsobem. Jednak zvolil za správce školy osobu, která podléhala universitní jurisdikci, jednak pozval Campana, tehdy již významného představitele vysokého učení, k návštěvě Nového Sedla a k prohlídce školy. Že totiž Campanus psal své dílo podle osobní zkušenosti, svědčí verše, týkající se přírodního prostředí, které školu obklopovalo:

*Hic avium cantu resonant arbusta canoro,
cum Maio placidi tempora veris eunt.
Non equidem audivi (valeant mendacia vatum!),
nam cantus avium tunc stitit acris hyems.*

Totéž dokazuje zmínka o Campanově přítomnosti při udělování odměn žákům citovaná v kapitole 3. Důvodem k pozvání byla zřejmě snaha, aby se Campanus a s ním celé vysoké učení stalo propagátorem a podporovatelem Bohuslavových pedagogických záměrů a aby byly navázány těsnější styky pro případ, že by bylo třeba nových učitelů nebo že by bylo záhodno dosavadní učitele vystřídat. Poměr učiliště v Novém Sedle k universitě se tedy zřejmě podobal vztahům, jaké měly k vysokému učení partikulární školy v městech. Kromě toho snad očekával Bohuslav od Campana rady, týkající se dalšího pedagogického působení.

V tom, že Karlova universita obstála v těžkých zápasech s protivníky a že se dočkala zajištění své existence (je míněn Rudolfův majestát), vidí Campanus příslib i záruku bezpečnosti také pro školu v Novém Sedle. „Nadutí odpůrci“, říká autor doslova, „si často vylámali zuby na naší akademii, jejich nástrahy se ukázaly málo účinné a obrátily se nakonec proti samotným původcům. Nebude mít úspěch ani ten, kdo se postaví proti škole na Michalovicově panství:“

*Quippe Deus sua sacra, sed et sacra altera, Musas,
non patitur Stygii fraude perire lupi.
Illa (viden?) variis Academia nostra procellis
acta diu magno vindice tuta Deo est.
Frugerunt ad eam genuinum saepe superbi,
obruit autores fraus male tuta suos.*

*Te quoque qui cupient lusam laesamque, retundet
et stabit causa pro meliore Deus.*

Jak je vidět, počítal Campanus s tím, že škola v Novém Sedle bude mít odpůrce. Očekával, že se jejich útoky obrátí spíše proti jejímu náboženskému než národnostnímu zaměření, jak vyplývá z citovaných slov *Deus sua sacra . . . non patitur . . . perire*, z výrazu *Stygius lupus* i ze srovnání s postavením university, pro niž byla i tehdy větší hrozbou konkurence Klementina než odstředivé snahy německých mistrů od Salvatora. Tyto verše tedy nepřímě svědčí také o náboženské orientaci učiliště v Novém Sedle, která nebyla konformní s názory vládnoucí dynastie. Nemohla ostatně ani být, jestliže Bohuslav z Michalovic uplatňoval stejně důrazně své náboženské názory jako své stanovisko k národnostním otázkám.

7. Za dobu půldruhého roku se žáci ve škole naučili číst, psát, počítat a zpívat. Pro Němce stačila tato doba zároveň k zyládnutí českého jazyka. Dovídáme se to ze dvou míst Campanovy básně, z nichž první se týká Smila z Michalovic a druhé pedagogických úspěchů Kaňkovského:

*Huic olim reduci quam dulce cor igne calescet,
cum patri caeptum surgere cernet opus,
cum tot, qui numerent scribantque et carmina cantent,
aspiciet, ludi lumina prima novi . . .*

*Bis novies Phaebe crevit totiesque recrevit,
cum, legere ignarus qui fuit ante, canit.
Si cantare parum est, numerat faturque Boemo
verba sono, lingua qui modo Teuto fuit.*

Škola tedy poskytla zatím jen základní vzdělání. Že to nebylo jediným a konečným cílem, svědčí zpráva o vydržování učitele s vysokoškolským vzděláním, kterého jinak opravňoval bakalářský gradus řídit kteroukoli městskou partikulární školu a tudíž připravovat žáky k bezprostřednímu přechodu na universitu. Bylo ostatně v zájmu vydržovatele školy vychovat si absolventy, kteří by ho mohli podpořit v péči o zvelebení panství kvalifikovanější prací. Že škola přinesla do roku 1616 jen zmíněné výsledky, lze zdůvodnit jejím tehdy ještě krátkým trváním.¹⁵⁾

8. Abychom mohli stanovit, kdy škola zahájila svou činnost, je nutno určit dobu vzniku Campanovy básně. Impressum udává letopočet 1616. Verše byly zřejmě složeny hned po uskutečnění návštěvy. Časový rozdíl mezi napsáním a vytištěním nebyl asi příliš veliký — snad jeden nebo několik dnů. Z veršů citovaných v kapitole 6 vyplývá, že Campanus navštívil statek za tuhé zimy, čímž se pravdě-

¹⁵⁾ Tomu, že škola sledovala vyšší cíle, nasvědčuje také distichon: *Hic quoque carmen, aves Musarum, dulce, poetae // paulatim ludo proficiente dabunt.*

podobná doba vzniku dílka omezuje na leden, únor nebo prosinec 1616. V třetím případě by se bylo podle tehdejších zvyklostí slušelo připojit k dedikaci blahopřání k vánocům nebo k novému roku nebo k oběma svátkům, a to se nestalo. V básni se kromě toho komentuje usnesení sněmu v červnu 1615 (verše citované v kapitole 5), což by bylo koncem roku 1616 — půldruhého roku po konání sněmu — vzhledem k rychlému až dramatickému vývoji předbělohorských událostí již méně aktuální. Spis tedy vznikl pravděpodobně v prvním čtvrtletí 1616. Z veršů citovaných v předchozí kapitole vyplývá, že škola existovala v době Campanovy návštěvy již nejméně 18 měsíců. Její trvání až do dne Campanova příchodu však bylo sotva delší, protože ji Campanus důsledně označuje jako novou (*novus ludus*; refrén a verše citované v kapitolách 4 a 7). Byla tedy založena r. 1614. Pedagogické výsledky dosažené za půldruhého roku její existence se přičítají Kaňkovskému:

*Iam studio pubem quanto erudit: improbus illi
usque adeo tendit cuncta per aspra labor . . .*

Následují již známé verše *Bis novies . . .* (viz kapitolu 7). Kaňkovský se připomíná v Kolíně naposledy r. 1614. Tehdy převzal po něm správu školy Václav Knobellius Čáslavský, který byl ještě téhož roku propuštěn.¹⁶⁾ Zprávy o založení školy jsou s tímto zjištěním v naprosté shodě. Kaňkovský odešel r. 1614 z Kolína přímo do Nového Sedla.

Škola byla tedy založena ještě před památným sněmem, konaným r. 1615. Tomu neodporují Campanova slova citovaná v kapitole 5, ale naopak to plně potvrzují. Teprve nyní, když jsme kombinací různých svědectví určili dobu vzniku školy, můžeme náležitě pochopit smysl implikovaný v nich. Campanus dochází srovnáním zásluh ke konstatování: „Jestliže sněmu náleží chvála za opatření na obranu jazyka, tím větší zásluhu si získal Bohuslav, který dřívě (*prius*) učinil kroky k tomu cíli založením školy.“ Závěry o datu zřízení učiliště není třeba oslabovat poukazem na to, že jedině usnesení sněmu mohlo dát popud a poskytnout oporu pro tento čin. Michalovic se nemusel opírat o takové rozhodnutí při stanovení jazykového charakteru školy, kterou zřídil na svém panství vlastním nákladem a pro své poddané. Popud k tomu kroku mu snadno mohla dát již situace před rokem 1615, protože se národnostní protiklady přiostrily dávno před konáním sněmu, jehož jednání bylo jen logickým důsledkem předchozího vývoje.

Založení školy bylo součástí snah o všestranné zvelebení panství. V přibližně stejnou dobu došlo k obnově zámku:

*Quid memorem domini surgentem sumtibus arcem
tendentem et tectis alta sub astra suis.*

¹⁶⁾ J. Schneider, *Dějiny kolínského školství*, Ročenka města Kolína a okresu 2, Kolín 1947, str. 54n.

*Altorphi poterant Neudorfia tecta notari
nomine, sic illis arx vetus ante fuit
Ut nova sint dici et possint, quae nascitur illic
arx nova de veteri pro veterique, facit.*

O této přestavbě nepodává A. Sedláček (Hrady 14, str. 239) žádné zprávy. I po této stránce jsou tedy Campanovy verše zdrojem nových informací.

Bohuslav z Michalovic pomýšlel zřejmě také na melioraci půdy. Campanus se setkal za svého pobytu v Novém Sedle s lékařem Crusiem, který připravoval — zřejmě z pověření držitele statku — nějaké úpravy, týkající se (Komořanského) jezera:

*Hic stagnum; at stagno, testatam saepius aegris,
(sic mihi pollicitus) Crusius addet opem.*

Patrně se uvažovalo již tehdy o vysušení jezera nebo aspoň močálů v jeho okolí. Důvodem k tomu mohly být vedle snahy o získání půdy také ohledy zdravotní.

Campanova optimistická předpověď, o níž byla zmínka v kapitole 6, se neuskutečnila. Relativně pokojná léta, která tehdy universita podle jeho slov prožívala, znamenala jen klid před bouří a ani slibně se rozvíjející školu v Novém Sedle neočekávala šťastná budoucnost. Bohuslav z Michalovic byl zároveň s Maxmiliánem Hošťálkem, který se rovněž uvádí mezi příznivci školy, jako přední stoupenec Fridricha Falckého popraven r. 1621 na Staroměstském náměstí, jeho majetek byl zabrán, zámek zničen vojskem a statek zpustošen.¹⁷⁾ Za této situace, pokud ne dříve, zanikla také škola. Její trvání tedy nepřekročilo dobu 7 let. Osud panství i školy v Novém Sedle je typický pro pobělohorské události v Čechách. Je jedním ze zvláště markantních dokladů toho, jak Ferdinandova bezohledná pomsta zachvátila současně nejen Prahu, nýbrž i nejdlehlší místa v zemi a jak jedním úderem zničila universitu a zároveň nejnižší venkovské školství. Campanova slova se ukázala pravdivými aspoň potud, pokud se v nich zdůrazňuje spojitost osudů university a školy v Novém Sedle.

9. Experiment Bohuslava z Michalovic si zaslouží přes své efemerní trvání významné místo v dějinách pedagogiky. Bohatě dotovaná škola se třemi učiteli, z nichž nejméně jeden byl bakalářem, a množstvím žactva se v těchto ohledech mohla srovnávat s některými školami městskými. Jim se podobala též snahou o navázání styků s universitou. Její zvláštností bylo to, že umožňovala přístup k vzdělání venkovské mládeži ve větší míře, než to bylo tehdy obvyklé, a že plnila funkci jakési předsunuté základny vysokého učení na území, na němž se jeho vliv na nižší školství pro národnostní rozdílnost obyvatelstva nemohl uplatnit do té míry jako v krajích čistě českých. Zde se však již dostáváme k národnostnímu poslání tohoto učiliště.

¹⁷⁾ A. Sedláček, Hrady 14, str. 239.

I v tomto ohledu byla škola v Novém Sedle výjimečná. Tradice českých škol spočívala z pochopitelných důvodů spíše v obraně než v získávání půdy, spíše v úsilí předcházet poněmčování než ve snaze vnucovat osobám jiné národnosti český jazyk. Bohuslav z Michalovic usiloval školskou politikou na svém panství o změnu ve prospěch české národnosti. Že nešlo jen o vyučování českému jazyku, nýbrž o snahu počešťovat, naznačují, jak se zdá, Campanova slova:

*... faturque Boemo
verba sono, lingua qui modo Teuto fuit.*

I zde však to bylo vlastně zároveň opatření obranné, protože se Michalovic stejně jako jiní představitelé českých stavů obával důsledků vzrůstajícího přistěhovalectví Němců, kteří postupně zaujíмали významné postavení v hospodářském i politickém životě, což pochopitelně nemohlo zůstat bez vlivu na jazykovou oblast. Tyto obavy formuloval Campanus v úvodu slovy, uvedenými v plné souvislosti dříve:

*... ut ne
exulet a patria patria lingua sua.*

Že tyto starosti byly oprávněné, svědčí pobělohorský vývoj, který po národnostní stránce jen urychlil to, co se připravovalo již před Bílou horou.

Zřízení školy byl nejúčinnější nástroj pro usměrnění národnostních poměrů. Přesto nebylo možno očekávat od tohoto kroku nějaký významný zvrat. Přistěhovalectví Němců pokračovalo nadále a proudy přichozích směřovaly nejen do pohraničních oblastí, ale i do měst ve vnitrozemí. Dokonce i tehdy ještě český Žatec, odkud vycházely snahy o působení na národnostní poměry v Novém Sedle (přední žatečtí hodnostáři byli příznivci nové školy a sám rod z Michalovic povýšený do rytířského stavu pocházel ze Žatce), se těžko bránil přílivu německých řemeslníků, jak o tom svědčí žatecká matrika měšťanů, uložená nyní v Lounech. Bohuslavovo panství, na němž mohl uplatňovat své národnostní snahy, nebylo velké. Jeho úsilí by bylo mohlo mít úspěch jen tehdy, kdyby našlo odezvu i jinde. Na okolních panstvích se však s podobnými cíli školské politiky nesetkáváme. Němečtí držitelé statků pochopitelně takové zájmy neměli a většinou českých majitelů půdy ležely na srdci více problémy hospodářské než kulturní. To, že Michalovicovo velké úsilí mohlo po národnostní stránce přinést relativně jen skromné výsledky, nemění platnost výroku, že šlo o pozoruhodný pokus. Nesnižuje to také ostatní pedagogickou činnost školy, která byla nesporně významná.

O školách na šlechtických statcích máme jen málo dokladů. Podle Winterova svědectví (Život a učení, str. 10.) byly takové školy nejen v českých zemích, ale i v sousedním Německu velmi vzácné. Dvě nejvýznamnější zprávy o pedagogických experimentech toho druhu jsou zvláštní shodou okolností z Chomutovska. Na samém začátku humanistického období tam působila škola zřízená Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovic, bezprostředně před bělohorskou katastrofou, která

znamenal zánik humanistických literárních snah, učiliště založené Bohuslavem z Michalovic v Novém Sedle. Jen péče jejich předních představitelů o humanismus tyto školy spojuje; ve všech ostatních ohledech jsou si značně nepodobné. První byla aristokratická, druhá určená poddaným. Hasištejnský se staral především o vzdělání svých příbuzných a ostatní žáky si pečlivě vybíral, Michalovic usiloval o co největší jejich počet. Na Hasištejně se uplatňovala v souvislosti s pěstováním latinské literatury a katolickým zaměřením mezinárodní orientace a vztahy k zahraničním universitám, Michalovicova škola měla podpořit českou věc a evangelické náboženství a udržovala tudíž spojení s vysokým učením v Praze.

V době vzrůstu českého národního sebevědomí v 19. a začátkem 20. století se často v ě d o m ě navazovalo na předbělohorské tradice. V úsilí o zřízení české školy v Ervěnicích a v Novém Sedle se tak dělo b e z d ě č n ě,¹⁸⁾ nikdo z obyvatel neměl ani potuchy o existenci významné české školy na začátku 17. století na tomto panství.

10. Téměř všichni spisovatelé v období pozdního humanismu usilovali o přízeň městského patriciátu a v některých případech i příslušníků šlechty. Ani tak vynikající autor a významný akademický hodnostář jako Campanus se nemohl zcela vzdát těchto snah. Universita neposkytovala hmotné zajištění, které by bylo úměrné jejímu významu, nýbrž sama potřebovala ochranu a podporu mocných. V jejím i svém zájmu se Campanus stejně jako jiní universitní profesori obracel na přední představitele zemských stavů a snažil se získat jejich porozumění, i když tak činil zdrženlivěji, taktněji a méně vypočítavě než jeho kolegové. Tato snaha byla zřejmě i jednou z pohnutek k napsání díla, jehož rozbořením se zabýváme. Campanus přiznal, že je Bohuslavu z Michalovic zavázán za mnohá dobrodíní:

*Ipse ego, munificae propius cui gratia dextrae
nota, premi meriti me gravitate queror.*

Autor se snad dopustil v důsledku tohoto vztahu k mecenášovi některých nekritičností — méně uznale vyznívá úsudek o Michalovicovi v díle novodobého historika (Sedláček, Hrady 14, str. 239, první dvě řádky) —, nelze však tvrdit, že přizpůsobil zaměření svého spisu mecenášovým názorům a že se stal proti své vůli propagátorem jeho myšlenek. Jestliže zkoumáme tuto báseň ve srovnání s ostatními Campanovými pracemi, zjišťujeme, že dobře zapadá do jeho spisovatelského programu a že není v rozporu s jeho jinými soudobými projevy.

V Campanově tvorbě můžeme sledovat několik období. Z let 1592—97 pocházejí, pokud je nám zatím známo, dva spisy. Jeho tvůrčí zaměření není v té době ještě vyhraněné. Období 1598—1602 přináší celkem 9 spisů, týkajících se společenského života v českých městech a významných událostí na pražské universitě.

¹⁸⁾ Str. 33 Vachatovy publikace.

Tato díla sice užívají náboženských motivů, ale jejich obsahová náplň je v podstatě světská. Období od roku 1602 do roku 1613 se vyznačuje postupným přechodem k náboženským námětům, který je dovršen r. 1613 souborným vydáním ód. Období 1614—17 má pro Campanovu tvorbu zcela zvláštní význam. Atmosféra kolem již často zmíněného sněmu konaného r. 1615 způsobila, že se inspiroval především domácími tradicemi. Oslavil české dějiny spisem *Cechias* a uveřejněním dříve napsané komedie o Břetislavovi, věnoval městu Praze spisy *Liminis encomion* a *Praga Phoenix* a z historie Karlovy university čerpal v díle *Calendarium beneficiorum*. Do této skupiny patří tedy dobou vzniku, obsahem i zaměřením také *Protreptikon*, v němž Campanus oslavil instituci, jejímž posláním byla obrana českého jazyka a povznesení úrovně vzdělání domácího obyvatelstva.

Považuji toto období za nejvýznamnější v Campanově tvorbě a spis *Protreptikon* za jednu z jeho nejlepších prací. První tvrzení zdůvodním poukazem na zájem různých generací o Campanova díla z této doby, na to, že tyto spisy zůstaly po staletí živé a aktuální, druhý výrok mohu podepřít pouze svými vlastními argumenty, protože *Protreptikon* nebyla dosud věnována patřičná pozornost.

Campanovo dílo *Cechias* vydal v exilu Tobiáš Hausckonius. V současné době je v tisku překlad některých částí.¹⁹⁾ Verše z *Liminis encomion* byly napsány na stěnách Staroměstské radnice a též v pozdější době často citovány.²⁰⁾ Komedii o Břetislavovi vydal s českým překladem J. Král a věnoval dílu také vědecké pojednání.²¹⁾ *Calendarium beneficiorum* bylo v poslední době vydáno dokonce dvakrát, nejprve samostatně (K. Hrdina), pak v tomto časopise (*Vobrátilová-Polišenský*). Spisy z tohoto relativně krátkého období Campanovy tvorby se tedy těšily v průběhu staletí největšímu zájmu. Naproti tomu díla vzniklá v předchozích obdobích se kromě ód nedočkala výraznějšího ocenění pozdějších generací. To platí také o většině spisů z pohnutého období bělohorského.

Protreptikon samo vyniká přehlednou osnovou, bystrými postřehy, závažnými myšlenkami, zaujetím pro věc, jasnou dikcí, suverénním ovládnutím jazyka a uhlazeným veršem. Není zatíženo balastem antických citátů, dovede vystihnout prostě a srozumitelně i složité vztahy a myšlenky. Dílo se příznivě liší od některých soudobých humanistických spisů svou konkrétností, soustředěným sledováním vyčteného námětu a absencí zbytečných exkursů. Bylo napsáno — jako většina tehdejších prací — pro mecenáše, snad dokonce na jeho objednávku, ale zůstává přes některé nekritičnosti, jejichž přítomnost v díle bylo nutno připustit, při ocenění jeho zásluh strážlivé. Projevuje se to jednak stručností oslavných částí, které nezaujmají ani polovinu díla (63 veršů ze 154; v jiných podobných spisech býval tento poměr opačný), jednak tím, že autor oceňuje skutečné a nepopíratelné zásluhy, jako je úsilí Bohuslava z Michalovic o šíření domácího jazyka,

¹⁹⁾ Přeložila H. Businská.

²⁰⁾ A. Truhlář, *Rukověť k písemnictví humanistickému* 1, Praha 1908, str. 204.

²¹⁾ Obojí je citováno v *Rukověti humanistického básnictví* 1, Praha 1966, str. 274.

péče jeho manželky o výchovu a vzdělání dětí jejich poddaných a studijní horlivost a pokročilost Jana Smila z Michalovic, o níž podali podobný úsudek univerzitní hodnostáři v Praze i v cizině a o níž dodnes svědčí jeho dvě tištěné akademické rozpravy, které konal ve věku 11 a 12 let.

Zpracovaný Campanův spis je jedním z mnoha dokladů bohatství humanistické literatury. Dílo traktované v prvním svazku Rukověti (který musel být proti původně zamýšlenému rozsahu radikálně zkrácen) ve třech řádcích, kde se zdůrazňuje jen jeho oslavný charakter, vyniká, jak jsme již viděli, hlubokými myšlenkami, bystrými postřehy a množstvím historických a literárněhistorických, zejména životopisných údajů, které doplňují i samotnou Rukověť.²²⁾

Protreptikon ad schoiam Neudorfinam — eine Quelle zur Geschichte des böhmischen Schulwesens vor der Schlacht am Weißen Berge

JAN MARTÍNEK

ZUSAMMENFASSUNG

Der im Jahre 1616 erschienene Druck des vom Professor der Prager Universität Johannes Campanus verfaßten Protreptikon ist ein spät entdecktes Unicum. Daher kam es, daß der reiche Inhalt dieser Schrift fast unbeachtet geblieben ist, obwohl sie die Existenz einer bedeutenden in Neudorf an der Biela (Nordböhmen) im Jahre 1614 gegründeten Schule bezeugt, die von der Herrschaft für die Untertanen errichtet worden ist. Diese Schule wurde von drei Lehrern, von denen wenigstens einer eine abgeschlossene Hochschulbildung besaß, geleitet und von vielen Schülern besucht. Durch ihre Verbindung mit der Prager Universität ähnelte sie den städtischen Lateinschulen, den sie auch in den Unterrichtszielen im Laufe der Zeit gleichzukommen suchte. Da die Nachrichten über solche Landschulen nicht nur für Böhmen und Mähren, sondern auch für die angrenzenden Gebiete fast völlig fehlen, wird im Aufsatz dem Protreptikon als einer hervorragenden und beinahe vereinzelt dastehenden Quelle die gebührende Aufmerksamkeit gewidmet.

**VYUČOVÁNÍ PŘÍRODNÍCH VĚD NA NĚKTERÝCH STŘEDOEVRÓPSKÝCH
UNIVERSITÁCH V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ**

VĚRA STRNADOVÁ

První polovina 19. století je významným mezníkem ve vývoji filosofické fakulty universit ve střední Evropě. Dosud byla ústavem všeobecně vzdělávacím a nižší fakultou, kde si doplňovali své vzdělání budoucí posluchači lékařství, práv a bohoslovectví. Dověšení všeobecného vzdělání bylo v německé oblasti stále více přenecháváno středním školám, zejména gymnásiím. Filosofická fakulta začala připravovat odborníky pro přírodovědecké, historické, filosofické a filologické obory. Její absolventi nalézali uplatnění ve státní správě, středním školství a konečně i v samotné výrobě, kde právě probíhající průmyslová revoluce kladla zvýšené požadavky na počet odborníků i na obsah a rozsah vzdělání poskytovaného tradiční školskou soustavou. S tímto problémem se vyrovnávalo také školství ve vyspělých evropských státech — v Anglii a Francii. Tento proces zde však měl jinou podobu než v Německu a rakouské monarchii, kde se setkáváme s mnoha rysy urychlování průmyslové revoluce „zhora“.

Tato studie dokládá tempa přeměn výuky přírodovědných oborů na filosofických fakultách rakouských a především německých universit, kde se v průběhu 19. století vytvářejí významnější střediska vědecké práce a které byly vzorem pokud jde o jejich organizaci.¹⁾ Německo této doby nebylo politicky jednotné a velmi zde záleželo na tom, jaké podmínky měl rozvoj školství v jednotlivých státech a jak tyto státy vyšly z napoleonských válek. V tak složité situaci vystupuje do popředí úloha státu, která byla nejméně výraznější v Prusku, jež v těchto bojích nejvíce utrpělo.

Král Fridrich Vilém III. byl nucen provádět dalekosáhlou reformu celého státu, zvláště vojenství a školství. V posledním případě byl veden svým výrokem, že: „Stát musí duchovními silami nahradit to, co ztratil na silách fyzických.“ Roku 1810 byla v Berlíně založena, za velmi složité situace finanční i mezinárodní, universita. Zasloužil se o ni zejména věhlasný Wilhelm von Humboldt (1767—1835), významný filosof, učenec a státník. Universita v Berlíně měla být novým typem školy založené na myšlence, že „... je především místem svo-

¹⁾ Friedrich Paulsen, Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung. Leipzig 1912, str. 111 (dále jako Paulsen, Das deutsche Bildungswesen). V našem případě nejde rovněž o zevrubné hodnocení situace, ale o obecné konstatování, jak se v tomto období uskutečňovala právní úprava vztahů universit a orgánů státní moci.

²²⁾ Srov. údaje o Kaňkovském v kapitolách 3 a 8.

bodné vědecké práce". Humboldt měl na mysli princip institucionální samočinnosti a samostatnosti. Vztah university ke státu měl být dán vědomím, že vědecká práce se nemůže řídit pouze úředními předpisy a nařízeními, ale že se může rozvíjet jen za „plné“ svobody. Státu měla být přisouzena úloha jen poskytovat prostředky. Toto stojí v Humboldtově pamětním spise z r. 1810: „Stát nemůže nakládat s universitami tak jako s gymnásií, ani jako s odbornými školami. Nemusí od nich celkem nic žádat, co se jich bezprostředně a přímo netýká, ale musí být přesvědčen o tom, že při dosažení konečného cíle splní také svůj účel s mnohem vyššího hlediska, kterým lze mnohem více obsáhnout a tím mohou být použity úplně jiné síly a popudy, nežli měly být jimi uvedeny do pohybu.“²⁾ Vliv státu se zde realizoval za jiné vnitropolitické situace než byla v soudobém Rakousku. Obyvatelstvo mělo možnost se bezprostředně seznámit s přínosem francouzské revoluce pro veřejný život, zejména v průmyslově vyspělém Porýní. Zde vznikl r. 1806 Napoleonův Spolek německých států. Některé vládnoucí dynastie na jihozápadě Německa se dokonce staly Napoleonovými spojenci. Po Vídeňském kongresu se v Německu zdvíhá mohutné ústavní hnutí, protože článek 13 spolkové akty sliboval ve všech státech zavedení stavovských ústav, které by zajistily alespoň určité politické svobody a záruky. Tento proces byl urychlen až vypuknutím červencové revoluce ve Francii r. 1830.

Německé university se ústavního hnutí účastnily velice aktivně. Někde byly i vedoucí silou tohoto hnutí. Státy jim byly proto ochotny poskytnout samosprávu a vědeckou volnost jedině za cenu, že budou tolerovat současné, dosud převážně feudální, politické režimy a že zůstanou izolovány od celospolečenského dění.³⁾

Berlínská universita určila další směr vývoje německých universit. R. 1811 vznikla universita ve Vratislavi, r. 1818 v Bonnu a r. 1836 v Mnichově. Rakouské university byly v tomto duchu reformovány až v polovině století. Do té doby má rakouská vysokoškolská výuka odlišné poslání. Habsburská centralizovaná monarchie od universit vyžaduje v první řadě výchovu odborníků pro správní i mocenský aparát. V sousedním Prusku se stát snaží ovlivňovat podobu a náplň vyučování pokud možno co nejméně nebo zprostředkovaně, v Rakousku je naopak běžná praxe určovat osnovy, rozsah učiva a předepisovat učebnice. Přednášky jsou zde specifikovány a jakákoliv odchylka je považována za vážný prohřešek profesora vůči státu.⁴⁾

Takové rozdíly v nazírání na cíl universitní výuky se projevují nejvíce v koncepci filosofické fakulty a v jejím vztahu vůči ostatním třem fakultám. Na filosofických fakultách rakouské monarchie byly učební obory nově systemizovány již roku 1774. Bylo ustaveno 10 kateder se stejným počtem vyuču-

ujících. Nový pořádek byl orientován více na stav soudobé vědy, ale přesto filosofická fakulta nebyla skutečným vědeckým učilištěm, neboť jejím hlavním posláním byla příprava pro studium na ostatních fakultách.⁵⁾ Bylo by logické předpokládat, že další vývoj by mohl směřovat ke stále většímu uplatnění vědeckých aspektů ve vyučování. Nebylo však tomu tak. V 80. letech 18. století, za vlády Josefa II., byla rázně uplatněna zásada, že studující jsou vychováváni již jen ke službě státu. V důsledku toho bylo studium filosofie na nějaký čas redukováno ze tří na dva roky, jeho obsah omezen na to, co je praktické a nezbytné. Filosofická fakulta získala tak výhradní charakter přípravy pro odborné studium („Fachstudium“) na ostatních fakultách. V této souvislosti byl počet kateder snižen. Byla zrušena místa učitelů některých jazyků s výjimkou češtiny, katedra přírodopisu byla převedena na lékařskou fakultu a na práva bylo přeloženo vyučování kamerálních a politických věd. Při příležitosti zrušení studijních direktorátů v dubnu 1790 se mnoho na tomto stavu nezměnilo. Předepsané učebnice byly nadále závazné a aby byla alespoň poněkud zaručena jistá vědecká úroveň, bylo stanoveno, že každý profesor je povinen každoročně publikovat dva články.⁶⁾ Byl to však dočasný záblesk pokroku, neboť již r. 1802 jsou direktoráty znovu zavedeny a předpisy pro profesory v mnohém ohledu zostřeny. V „Novém zřízení filosofických fakult“ císařským přípisem z 12. července 1805 je přímo řečeno: „Na filosofii se nehledí jen jako na prostředek vyššího vzdělání vůbec, ale také jako na základní vědu pro všechny odborné vědy a jako taková je těsně spjata jak s gymnasií výukou, tak s fakultními studii, protože první k ní připravují a pro druhé zase připravuje filosofie sama. Z toho vyplývá její postavení jako základní vědy.“ Podle této směrnice bylo studium předmětů na filosofii rozděleno do tří okruhů: I. Studium přípravné, bez ohledu na budoucí specializaci, II. Povinné předměty s bližším vztahem k odbornému studiu, III. Volné a volitelné předměty podle zájmu studenta, ale určované jeho nastávajícím zaměřením. V tomto okruhu předmětů se mohl projevat jistý, ale omezený vědecký vývoj. Podle seznamu přednášek je známo, že někteří profesori přednášeli „z vlastních sešitů“.⁷⁾

Je celkem pochopitelné, že se uprostřed vyučujících ozývaly hlasy požadující opětné rozšíření studia a které poukazyvaly na to, že tato koncepce fakulty jako přípravy pro další studia neumožňuje úspěšně organizovat vědeckou výchovu jen volnými přednáškami. Místo odpovědné nápravy stávajících poměrů však vládní místa v čele s císařem Františkem nastoupenou cestu neopouštěla a hlasy volající po změně kárala. Volné přednášky byly zatlačovány a nové zřízení filosofických fakult z 24. září 1824, známé jako Zlepšený učební plán filosofických studií tento trend sankcionovalo. Bylo požadováno, aby se „i nadále zůstalo u předpisů, které

²⁾ Paulsen, Das deutsche Bildungswesen, str. 116.

³⁾ Stručné dějiny University Karlovy. Praha 1964, str. 190.

⁴⁾ Richard Meister, Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens. Teil I. Abhandlung, Wien 1963, str. 31. In: Sitzungsberichte, 239 Bd., Abhandlung 1, (dále jako Meister, Entwicklung und Reformen).

⁵⁾ Meister, Entwicklung u. Reformen, str. 33.

⁶⁾ Meister, Entwicklung u. Reformen, str. 32.

⁷⁾ Meister, Entwicklung u. Reformen, str. 33 a n.

byly ustanoveny učebním plánem filosofických studií ze dne 12. července 1805⁴⁾ a filosofické studium bylo zkráceno na dva roky.

Je velká škoda, že fondy Archivu University Karlovy byly v období okupace ochuzeny o spisovou agendu filosofické fakulty tohoto období. Byla by jistě jedním z hlavních svědectví o podílu pražského universitního prostředí na reformním hnutí, které vyvrcholilo školskými reformami hraběte Lva Thuna v r. 1849. 28. srpna 1827 byly vyzvány zemské instituce k podání svého vlastního stanoviska ke Zlepšenému učebnímu plánu z r. 1824. Téhož roku byla ustavena revizní studijní komise, která o deset let později podala císaři vypracovaný návrh. Ten však císař vrátil s příkazem spojit filosofické studium s gymnásií. Je jasné, že jakékoliv další návrhy musily počítat s tuhým odporem proti změně dosavadního kurzu. Poradní výbor Dvorské studijní komise, který zahájil práci r. 1845 ve složení Ettingshausen-Hallaschka-Exner, podal návrh přisuzující filosofické fakultě dvojí účel: 1. zachování a znovuzřízení všeobecného učebního programu, 2. vybudování volných přednášek ve skutečně vědecké studium. Z taktických důvodů musel být předložený plán založen na současném stavu věci, že filosofie je přípravným studiem.⁸⁾ Přítomnost profesorů pražské fakulty Exnera a Hallaschky může být znamením, že v Praze byly výrazněji pocíťovány nedostatky rakouského vysokého školství 1. poloviny 19. století.

V těsném sousedství Rakouska — v Německu, dochází na počátku století k příznivé historické situaci, za níž je nucen např. pruský král k reformám z let 1807/8, které směřovaly nejen k reorganizaci školství, ale především k rozvoji hospodářství, povznesení lidových mas a měšťanstva a ke zrušení poddanství. V tomto ovzduší je otevřena právě v r. 1810 berlínská universita, kde zásluhou Humboldtovou a Fichteho se otevřela cesta měšťansko-liberálním a také nacionálním myšlenkovým proudům. Tyto pak prosazují rozvoj duchovních sil národa, a z universit se stávají centra nacionálně-měšťanského hnutí.⁹⁾

Stěžejní část této práce postihuje, jak ve skutečnosti probíhala přeměna filosofických fakult německé oblasti ve fakultu skutečně vědeckou. Na fakultách se konají speciální přednášky a vytváří se nová forma vysokoškolské výuky — seminář. Jím byly nahrazeny dosavadní disputace. V semináři se měli studenti naučit pravdu nejprve hledat, nikoliv ji považovat za předem danou. Tyto „štěpnice vědeckého bádání“ byly domovem nejprve na filosofických fakultách, původně na humanitních oborech. Postupně se šířily i mezi ostatní.¹⁰⁾ V oblasti

⁸⁾ Meister, Entwicklung u. Reformen, str. 59 a n.

⁹⁾ Geschichte der Universität Jena 1548/58—1958. Band I. Darstellung. Jena 1958. VI. kapitola: Die Universität Jena im Zeitalter der Befreiungskriege, der Restauration und des Kampfes um deutsche Einheit (1806—1871).

¹⁰⁾ První semináře v oboru matematických a přírodních věd vznikaly v Německu ve 20. a 30. letech 19. století. První seminář pro přírodní vědy byl zřízen r. 1825 v Bonnu. Viz Friedrich Paulsen, Geschichte der gelehrten Unterrichts auf den deutschen Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. II. Bd. Berlin u. Leipzig 1921, str. 273 a n. (dále jako Paulsen, Geschichte der gelehrten Unterrichts).

přírodovědných disciplín byly zakládány první učební laboratoře takového významu jako byla např. Liebigova v Giessenu.¹¹⁾

Z hlediska metodologie vyučování tak dochází k tomu, že filosofická fakulta udává tón ostatním. Filosofie a historie poskytly teoretický základ pro vyučování teologie a práv, které se konstituovaly jako náboženská a právní věda. Lékařství využívá více než dosud výsledků přírodních věd — fyziky, chemie a biologie. Tyto fakulty následují filosofickou i tím, že zde jsou na postupu vědecké semináře a poněkud je odstraňováno jejich původní účelové zaměření.¹²⁾ Přírodní vědy založené na matematických a experimentálních metodách získávaly stále větší sympatie. Exaktnost práce a kritický smysl byly skutečnými požadavky učenců. Poskytnout konkrétní informace o tom, jaká byla výuka přírodních věd na filosofických fakultách 1. poloviny 19. století ve zkoumaném teritoriu, nám umožňuje studium seznamů universitních přednášek, které se zachovaly, většinou torzovitě, ve fondech pražské Universitní knihovny a Archivu University Karlovy. Jedině tak bude možné srovnání charakteru nehumanitních vyučovacích předmětů na pražské filosofii s těmi, které byly přednášeny jinde.

PRAHA

Na filosofické fakultě v Praze byla obrácena pozornost na obory filologické, vyučování dějepisu, pedagogiky, filosofie a náboženství. Z ostatních odvětví byla věnována péče exaktním vědám — matematice, fyzice, astronomii. Po celou první polovinu století vykazuje zdejší výuka značnou stereotypnost pokud jde o předmět, osobu vyučujícího i čas věnovaný přednáškám. Výuka matematiky byla již od 60. let 18. století rozdělena na dvě části a k tomu účelu byly zřízeny dvě katedry: stolice nižší (elementární matematiky), kterou do r. 1805 zaujímal Stanislav Vydra¹³⁾ a pak Ladislav Jandera¹⁴⁾ jemuž byla dána přednost před Bernardem Bolzanem¹⁵⁾ a katedra vyšší matematiky. Vydra i Jandera přednášeli do r. 1816 podle Kästnerova kompendia. Jejich výuka si nekladla žádné vědecké cíle, byla spíše na gymnasiální úrovni. Později byla učebnicí kniha vídeňského matematika Appeltauera. Posluchačům se mělo v šestihodinovém kurzu dostat znalostí základů matematiky, které bylo lze prohlubovat volnými přednáškami. V letech 1789—1820 je přednášel František Josef Gerstner,¹⁶⁾

¹¹⁾ John Desmond Bernal, Věda v dějinách. Díl I., Praha 1960, str. 388.

¹²⁾ Paulsen, Das deutsche Bildungswesen, str. 117 a n.

¹³⁾ Stanislav Vydra (1741—1804), doktor filosofie, člen jezuitského řádu, od r. 1779 řádný profesor matematiky na universitě v Praze, viz J. C. Poggendorff, Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften. Leipzig Barth 1863. II. Bd., str. 1380 (dále jako Poggendorff).

¹⁴⁾ Ladislav Josef Jandera (1776—1857), regenschori premonstrátského kláštera na Strahově, profesor matematiky na pražské universitě, člen Královské české společnosti nauk (dále jako KČSN). Viz Poggendorff, I. Bd., str. 1190.

¹⁵⁾ Bernard Bolzano (1781—1848), světský duchovní, profesor náboženské filosofie na universitě v Praze, člen KČSN, viz Poggendorff, I. Bd., str. 229.

¹⁶⁾ František Josef Gerstner (1756—1832), doktor filosofie, inženýr (1779), adjunkt

jenž vycházel z výsledků práce švýcarského matematika Eulera. Gerstnerův tříletý kurz byl vysoké úrovně. Zaměření přednášek však nezapře Gerstnera v prvé řadě jako bojovníka za povznesení technického školství, které mělo napomáhat rozvoji výroby v Rakousku. Měly řešit především praktické technické problémy. Jejich rozsah se nezměnil ani po r. 1826, kdy se ujal vedení katedry vyšší matematiky profesor *J. F. Kulík*.¹⁷⁾ V letech 1826—1839 přednášel podle Ettingshausovy učebnice a potom podle své vlastní.

Na fakultě bylo vyučováno též praktické geometrii prof. *Adamem Bittnerem*. Byla určena pro zeměměřiče a ostatní technické směry. Existence této katedry vyplývala spíše z faktu formálního spojení filosofické fakulty s polytechnickým ústavem.¹⁸⁾ Od r. 1826 byla od vyšší matematiky oddělena praktická astronomie, které se v Praze věnovalo jen velmi málo lidí. Zásadou byla personální unie ředitele hvězdárny v Klementinu a profesora astronomie na universitě. V našem období se za katedrou vystřídali *M. A. David*,¹⁹⁾ *Adam Bittner*²⁰⁾ a *Karel Kreil*.²¹⁾ Fyziku, tehdy ještě nazývanou „Naturlehre“, přednášel do r. 1814 prof. *Schmidt*. Jeho nástupcem byl *František Ignác Hallaschka*,²²⁾ jehož přírodopisné přednášky již měly fyzikální zaměření. Od r. 1836 do r. 1843 přednášel v Praze *F. Hessler*, profesor fyziky a užité mechaniky, který, podobně jako další profesor *František Petřina*²³⁾, měl ... značný smysl pro aplikaci svého oboru.“

hvězdárny v Praze (1804) a řádný profesor vyšší matematiky na universitě (1789—1823), v letech 1795—1823 studijní direktor. Profesor mechaniky a hydrauliky na Polytechnickém ústavu v Praze (1806—32), člen KČSN. Viz Poggendorff, I. Bd., str. 886.

¹⁷⁾ Jakub Filip *Kulík* (1793—1863), profesor elementární matematiky na lyceu v Olomouci, profesor fyziky a aplikované matematiky na lyceu ve Štýrském Hradci (1816), profesor astronomie na tamním Johanneu (1817) a konečně r. 1826 profesor vyšší matematiky na universitě v Praze. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1328.

¹⁸⁾ Viz Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století, Praha 1961. Informace o výuce přírodních (resp. exaktních) věd na pražské filosofii jsou doplněny poznatkami z „Catalogen über die Hörer der Philosophie ...“ a universitních programů uložených v Archivu University Karlovy v Praze.

¹⁹⁾ Martin Alois *David* (1757—1836), regenschori premonstrátského kláštera v Teplé u Mariánských Lázní, profesor astronomie na universitě v Praze a ředitel hvězdárny. Viz Poggendorff I. Bd., str. 526.

²⁰⁾ Adam *Bittner* (1777—1844), kanovník, ředitel hvězdárny v Praze, profesor praktické geometrie na universitě v Praze a člen KČSN. Viz Poggendorff I. Bd., str. 203.

²¹⁾ Karel *Kreil* (1798—1862), doktor filosofie, adjunkt hvězdárny v Miláně, profesor astronomie na universitě a ředitel hvězdárny v Praze, od r. 1851 ředitel Ústavu pro meteorologii a zemský magnetismus ve Vídni a profesor fyziky na tamní universitě. Viz Poggendorff, I. Bd., str. 1316.

²²⁾ František Ignác Cassian *Hallaschka* (1780—1847), člen piaristického řádu, současně prefekt Theresiana ve Vídni (1804), učitel fyziky a matematiky na řádovém kolegiu v Mikulově (1807) a v Brně (1808—14), profesor fyziky na universitě v Praze (1814—32). Potom vládní rada, studijní direktor všech filosofických studií, všech technických, nautických, reálných, horních a lesních akademií při dvorské studijní komisi ve Vídni. Od r. 1838 probošt ve Staré Boleslavi a zemský prelát český. Od r. 1823 člen KČSN. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1002.

²³⁾ František Adam *Petřina* (1799—1855), doktor filosofie, 1832—36 adjunkt a později suplent matematiky a fyziky na universitě v Praze, v letech 1837—44 profesor fyziky a aplikované matematiky na lyceu v Linci, od té doby byl řádným profesorem fyziky na universitě v Praze, korespondent vídeňské akademie, od r. 1848 členem KČSN. Viz Poggendorff II. Bd., str. 416.

V seznamu přednášek zaznamenáváme ještě nauku o polním hospodaření (Landwirtschaft), kterou přednášel prof. *Josef Lumbe*. Na počátku století zde ještě přednášel Adam Bittner kupecké počty (mathesis forensis).

Rozvrh přednášek pro studující filosofie v Praze ve školním roce 1825/26 byl následující:

V I. a II. ročníku byly v rámci povinných kursů (Obligatstudien) předneseny 1. Čistá matematika profesorem Janderou, 8 hod. týdně podle Appeltauerovy učebnice a 2. Elementární fyzika a aplikovaná matematika 9 hod. týdně. Přednášel ji prof. Hallaschka podle vlastní učebnice „Lehrbuch der Naturlehre“. V rámci volných předmětů byly zde tyto možnosti: 1. Všeobecný přírodopis podle Erxlebeny s použitím nově nashromážděných názorných ukázek. Přednášel jej prof. Kirchbaum 4 hod. týdně. 2. Vyšší matematika ve dvou odděleních přednášená suplentem F. X. Mothem 4 hod. týdně podle Erxlebenovy učebnice. 3. Teoretická a praktická astronomie podle Eulera a vlastních sešitů prof. Davida 4 hod. týdně.²⁴⁾ 4. Praktickou geometrii vyučoval 2 hod. týdně prof. Bittner. 5. Prof. Michna věnoval ještě 1 hod. denně nauce o polním hospodářství.

Bez ohledu na příslušnost k některé z fakult náležely ke Karlově universitě v Praze tyto vědecké ústavy: hvězdárna, botanická zahrada, fyzikální kabinet, chemická laboratoř, mineralogický a zoologický kabinet. Byly obsazeny většinou dvěma pracovníky (profesorem příslušného oboru jako ředitelem a správcem) s výjimkou hvězdárny, kde vedle ředitele byl ještě adjunkt, hodinář a věžní sluha.

Přes některé místní rozdíly byla v Rakousku studijní náplň universitních studií stanovena centrálně a je proto přínosnější obrátit srovnávací zájem z rakouských universit jen na Vídeň a především na sousední Německo, kde existovalo více státních útvarů, z nichž měl většinou každý svou zemskou universitu. Nemáme k dispozici universitní programy rovnoměrně pro všechna léta a proto byl volen vždy časově nejbližší ročník nebo semestr.

VÍDEŇ²⁵⁾

Vývoj výuky přírodních věd na vídeňské universitě bude patrnější, srovnáme-li nejstarší a nejmladší studijní ročník. Základní struktura je nám známa již z Prahy.

V rámci obligatorního studia byla ve školním roce 1810/11 v I. ročníku filosofického studia přednášena „Čistá matematika“ podle Metzburgy latinsky²⁶⁾ profe-

²⁴⁾ V předchozím školním roce přednášel prof. David také populární a praktickou astronomii 3 hod. týdně. Na pražské universitě (hvězdárně) se konala i praktická pozorování různých nebeských jevů — zejména zatmění Slunce a Měsíce. Podle potřeby byly pořádné seznamovací kursy s astronomickými přístroji.

²⁵⁾ Seznamy přednášek vídeňské university jsou dochovány v Archivu University Karlovy (kart. 310). Výuka v první polovině století je celkem rovnoměrně doložena 25 universitními programy z let 1810—1847.

²⁶⁾ Počínaje rokem 1824/25 byly všechny přednášky s výjimkou klasické filologie proslaveny německy. Němčina jako vyučovací jazyk byla zavedena místo latiny ustanov-

sorem *Appeltauerem*²⁷⁾ 8 hod. týdně. Ve druhém roce svého studia navštěvovali posluchači povinně fyziku spojenou s aplikovanou matematikou a doprovázenou, pokusy, opět latinsky 9 hod. týdně, kterou oznamoval prof. *Döttler* podle *Amb-schelovy* knihy „Physik“.²⁸⁾ Ve 3. ročníku byl pro budoucí studenty medicíny přednášen všeobecný přírodopis 5 hod. týdně. Na začátku století jej ve Vídni přednášel profesor *Blaha*.

Mimořádné přednášky tehdy obsahovaly 1. Kupecké počty, 3 hod. týdně v přednesu prof. *Bauera*,²⁹⁾ 2. Technologie, v prvním semestru denně 1 hod. přednášel prof. *Blaha*, který 3. ve druhém semestru obrátil pozornost na přírodopis se zvláštním zřetelem na polní a lesní hospodářství, denně 1 hod. 4. Vyšší matematika byla přednášena podobně jako v Praze ve tříletém kursu podle *Karstnerovy* práce „Lehrbegriffe des gesammten Mathematik“ denně 1 hod. Vyučujícím byl prof. *von Bürg*.³⁰⁾

Velká pozornost byla ve Vídni věnována astronomii. Na začátku století zde byli dva učitelé této disciplíny. Profesor *Franz von Paula Triesnecker*,³¹⁾ ředitel hvězdárny a její adjunkt — profesor vyšší matematiky *von Bürg*. Výuka astronomie, kterou v jediném kursu střídavě vyučovali profesori fyziky a vyšší matematiky. (Časový rozsah ani učebnice nejsou uvedeny). 6. Praktická astronomie v celém svém rozsahu. Oznamoval ji rytíř a profesor abbé *Triesnecker*, c. k. astronom a přednosta c. k. hvězdárny v nové universitní budově.

Úvod do všech nezbytných pojmů, astronomických výpočtů a pozorování, které jsou nezbytné pro plavbu lodí, zeměpis, chronologii, podával rytíř *von Bürg*, adjunkt hvězdárny. Kromě toho bylo možné pozorovat nebeská tělesa pod vedením profesorů *Triesneckera* a *Bürga*, kdykoliv o to student projevil zájem. Pozorování takových jevů jako zatmění Slunce nebo Měsíce bylo vždy předem oznámeno vyhláškou na hlavní universitní bráně.

vením z r. 1784. Na universitě v Praze bylo zřejmě rychleji uvedeno v život než ve Vídni. Latina se udržela jen v některých přednáškách na lékařské fakultě. Viz *Stručné dějiny University Karlovy*, str. 157.

²⁷⁾ Ignaz *Appeltauer* (1768—1829), profesor matematiky na universitě ve Vídni. Autor učebnice „Elementorum matheseos purae“ Pars I. Algebra, Pars II. Geometria. Viennae 1814—17. Německy vydal J. Fuchs ve Vídni r. 1835. Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 53.

²⁸⁾ Samuel Remigius *Döttler* (1741—1812), profesor fyziky na universitě ve Vídni, autor učebnice „Elementa physicae mathematico-experimentalis“ Viennae 1812. (Přednášel patrně také podle učebnice Antona *Amb-schella* „Elementa physices et phaenomenis et experimentis deducta“ 3 Vol. Vindobonae 1807—9 nebo podle knihy *Georga Ignaze Metzburga* „Elemente der Arithmetik“ Wien 1769 jak uvádí *Poggendorffův* lexikon). Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 586.

²⁹⁾ Wilhelm *Bauer* (1742—1825), ředitel normální školy a profesor praktické matematiky na universitě ve Vídni. Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 115.

³⁰⁾ Johann Tobias *Bürg* (1766—1836), první profesor fyziky na lyceu v *Klagenfurtě* (1791—92), profesor vyšší matematiky na universitě ve Vídni a adjunkt hvězdárny. Od r. 1813 žil v *Korutanech*. Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 334.

³¹⁾ Franz von Paula *Triesnecker* (1745—1817), jezuita až do zrušení řádu, doktor filosofie a učitel na různých řádových kolejkách. R. 1781 adjunkt, 1793 profesor astronomie a ředitel hvězdárny ve Vídni. Viz *Poggendorff II. Bd.*, str. 1134.

Ve Vídni byla konečně přednášena 7. Nauka o polním hospodářství, denně 1 hod. v podání prof. *Trautmanna* a 8. nedělní kurs mechaniky vedený profesorem *Döttlerem*.

Během následujících třicetišesti let výuka přírodních věd doznala některé změny. Jsou zde viditelné snahy přizpůsobit se rozvoji jednotlivých vědních disciplín, vyměnili se i vyučující a převážně i učebnice podle kterých bylo přednášeno. Vzhledem k reformám provedeným r. 1824 bylo i zde redukováno filozofické studium na dva roky.

Obligátně byla v 1. ročníku nadále přednášena čistá, elementární matematika podle *Appeltauerovy* učebnice „Elementa matheseos purae“ Pars I. et II. Viennae 1814, 1817. Profesor *Josef Jenko* ji však přednášel v prvním oddělení 8 hod. týdně. Ve druhém oddělení pak suplent *dr. Rudolf Brestel* ve stejném rozsahu. Ve 2. roce studia byla povinná fyzika, která byla vyučována 9 hod. týdně podle *Ettingshausenových* „Anfangsgründen der Physik“ (vyd. ve Vídni u *Gerolda*, 2. vyd. 1845). Přednášel ji zde jako suplent profesor c. k. Polytechnického ústavu *dr. Ferdinand Hessler*.³²⁾

Volné, řádné nebo mimořádné předměty byly tyto:

1. Vyšší matematika ve zredukovaném rozsahu (první rok 3× a druhý rok 2× týdně). Vyučoval ji prof. *Josef Petzwal* a sice podle učebnice prof. *Josefa Littrowa*³³⁾ „Anleitung zu höheren Mathematik“ vyd. ve Vídni u *Gerolda* r. 1836. Ve druhém ročníku byla předlohou kniha „Traité de Mecanique“ od *Poissona*.

2. Vědecká astronomie, 2 hod. týdně přednesená ředitelem universitní hvězdárny prof. *Karlem Littrowem*³⁴⁾ podle knihy *Josefa Littrowa* „Vorlesungen über die Astronomie“ (dva svazky vydané ve Vídni u *Heubnera* r. 1825).

3. Podle stejné učebnice přednášel adjunkt hvězdárny *František Schaub*³⁵⁾ populární astronomii, 2 hod. týdně.

4. Vyšší fyziku vyučoval 3 hod. týdně prof. *Andreas von Ettingshausen*³⁶⁾ „podle vlastních sešitů“.

³²⁾ Ferdinand *Hessler* (nar. 1803), doktor filosofie a profesor na Polytechnickém ústavu ve Vídni, člen zkušební komise pro adepty učitelství na reálných školách, od r. 1848 dopisovatel vídeňské akademie věd. Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 1097.

³³⁾ Joseph Johann *Littrow* (1781—1840), hofmistr hraběte *Rénarda* ve *Slezsku*, od r. 1807 profesor astronomie na universitě v *Krakově*, v letech 1810—16 profesorem na universitě v *Kazani*, současně spoluředitel hvězdárny v *Pešti*, od r. 1819 profesor astronomie a ředitel hvězdárny ve Vídni. Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 1479.

³⁴⁾ Karl Ludwig *Littrow* (nar. 1811), syn J. *Littrowa*, doktor filosofie, asistent svého otce, od r. 1841 ředitel hvězdárny a profesor astronomie na universitě ve Vídni. Od r. 1848 člen vídeňské akademie věd. Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 1480.

³⁵⁾ Franz *Schaub* (nar. 1817), doktor filosofie, asistent (1840) a adjunkt (1843) na vídeňské hvězdárně, od r. 1850 profesor astronomie na námořní akademii v *Terstu*, od r. 1859 ředitel hvězdárny tamtéž. Viz *Poggendorff II. Bd.*, str. 774.

³⁶⁾ Andreas *Ettingshausen* (nar. 1796), doktor filosofie a vládní rada, řádný profesor fyziky a ředitel fyzikálního ústavu university ve Vídni, předtím profesor vyšší matematiky na c. k. ženíjní akademii. V letech 1847—50 sekretář vídeňské akademie věd. Viz *Poggendorff I. Bd.*, str. 686.

5. „O posledních pokrocích fyziky“ hovořil tentýž přednášející podle vlastních sešitů 2 hod. týdně.

6. Prof. Ettingshausen měl ve svém programu ještě populární fyziku, každou neděli 1 hod. podle vlastních poznámek.

7. Všeobecný přírodopis vyučoval 4 hod. týdně suplent MUDr. prof. *Franz Leydolt*³⁷⁾ podle Braunhoferovy „Handbuch der allgemeinen Naturgeschichte“ (2. vyd. Vídeň 1842 v Baaderově nakladatelství).

8. Nauka o polním hospodářství byla jako dříve přednášena denně prof. *Michalem Steckerem* podle Trautmannovy „Anleitung zum Studium der Landwirthschaftslehre“ (2 svazky vyd. ve Vídni u Heubnera r. 1835).

9. „Camerall-Waarenkunde und Staatswirthschaftschemie“³⁸⁾ uvedl na universitu prof. *Filip Alois Holger*³⁹⁾ a věnoval jí 4 hod. týdně podle vlastní učebnice vydané ve Vídni r. 1844 v nakladatelství Kaulfuß u. Prandel nebo podle vlastních sešitů.

10. Organickou chemii, 2 hod. týdně četl prof. *Anton Schrötter*⁴⁰⁾ podle vlastních sešitů. (U této přednášky bylo upozornění, že v následujícím roce vypisována nebude).

11. Krystalografii podle Mohse přednášel v zimním semestru dr. *Roman Botzenhardt* 2 hod. týdně.

12. Fyzikální zeměpis přednášel tentýž profesor ve stejném rozsahu podle vlastních sešitů. (Seznam přednášek upozorňuje, že v r. 1847 nebude tento předmět vyučován.)

BERLÍN⁴¹⁾

Na berlínské universitě bylo ve 20. letech 19. století vyučováno matematice, fyzice, astronomii, chemii, biologii (všeobecné zoologii, mineralogii, krystalografii). Z řádných profesorů zde přednášel dr. *E. H. Dirksen*⁴²⁾ o aplikaci integrálního počtu v geometrii 1 hod. týdně. 3× týdně, vždy po dobu jednoho

³⁷⁾ Franz Leydolt (nar. 1805), doktor medicíny, profesor mineralogie, geognosie a botaniky na Polytechnickém institutu ve Vídni. Dříve zde byl asistentem botaniky. Od r. 1853 člen akademie věd ve Vídni. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1446.

³⁸⁾ Tato aplikace chemie ve zbožíznalectví a národním hospodářství byla zavedena ve Vídni až ve 40. letech 19. století. Uchazeči o místo celních úředníků a obdobných profesí se museli prokázat vysvědčením o zkoušce z tohoto předmětu.

³⁹⁾ Philipp Alois Holger (nar. 1799), doktor lékařství a filosofie. Příslušník české a dolnorakouské zemské šlechty, mimořádný profesor kamerální a hospodářské chemie ve Vídni. Viz Poggendorff II. Bd., str. 650.

⁴⁰⁾ Anton Schrötter (nar. 1802), doktorát filosofie získal na universitě v Halle. Nejříve adjunkt a suplent na universitě ve Vídni, profesor chemie na Johannu ve Štýrském Hradci, později na Polytechnickém ústavu ve Vídni. Od r. 1847 člen akademie věd. Viz Poggendorff II. Bd. str. 848.

⁴¹⁾ Seznamy přednášek na universitě v Berlíně jsou uloženy v Universitní knihovně v Praze pod sg. 57 A 37.

⁴²⁾ Enno Heeren Dirksen (1792—1850), doktorát filosofie získal v Göttingen, r. 1820 se stal docentem, r. 1821 mimořádným a r. 1824 řádným profesorem matematiky na universitě v Berlíně, současně učitelem na válečné škole, od r. 1822 člen berlínské akademie věd. Viz Poggendorff I. Bd., str. 578.

semestru přednášel nejprve diferenciální a pak integrální počet. Stejně času věnoval analytické statice, dynamice, sférické a teoretické astronomii. Mimořádný profesor dr. *I. P. Grūson*⁴³⁾ vyučoval soukromě 2 hod. týdně analýzu konečných veličin, trigonometrii a 4× týdně vyšší analýzu. Dr. *M. Ohm*⁴⁴⁾ střídal po semestrech syntetickou geometrii přednášenou veřejně 2 hod. týdně jako součást čisté matematiky. Elementární aritmetiku a algebru přednášel podle své vlastní učebnice „Versuch eines vollkommen consequenten Systems der Mathematik“ 9 Bd. vydané v Norimberku r. 1822. Byla to soukromá přednáška konaná 3 hod. v týdnu. Tím však nebyl jeho program vyčerpán — 3× týdně přednášel o kuželosečkách a po semestrech také diferenciální a integrální počet. 1 hod. týdně byla věnována cvičením z praktické analýzy. Analýzu a algebru přednášel jeden semestr podle vlastní učebnice „Lehrbuch der Arithmetik, Algebra und Analysis“ vydané v Berlíně r. 1822*)⁴⁵⁾ v celkovém rozsahu 5 hod. týdně. „Privatissime“ přednášel Ohm vyšší matematiku a astronomii po 6 hodinách týdně a 4 hod. věnoval praktickým cvičením. Fyzika byla zde spojena již od desátých let se jménem řádného profesora dr. *P. Ermanna*⁴⁶⁾ Jeden semestr věnoval všeobecné fyzice (3 hod. týdně) a stejný čas nauce o magnetismu a elektřině. V následujícím semestru je v universitním programu věnováno místo nauce o teple a světle (de calore et lumine) a meteorologické atmosférologii, obojí 3 hod. týdně. Mimořádný profesor dr. *E. G. Fischer*⁴⁷⁾ uváděl experimentální fyziku (její první část, „... quae continet doctrinas de corporibus in genere, de solidis, fluidis et aeriformibus nec non de calore“). 2 hod. týdně soukromě, v následujícím semestru pak nauku o elektřině, magnetismu a světle, 4 hod. týdně.

Své přednášky zaměřil na fyzikální problematiku také profesor dr. *C. D. Turte*⁴⁸⁾ jenž přednášel 4 hod. týdně soukromě erperimentální fyziku a 2 hod. týdně

⁴³⁾ Johann Philipp Grūson (1768—1857), r. 1816 doktor filosofie, r. 1787 správce statků válečné školy v Magdeburgu, r. 1794 profesor matematiky na kadetní škole v Berlíně, r. 1799 učitel na královské stavební akademii, r. 1816 profesor na universitě v Berlíně, současně vyučoval na francouzském gymnasiu. Od r. 1798 člen akademie věd. Viz Poggendorff I. Bd., str. 963.

⁴⁴⁾ Martin Ohm (nar. 1792), doktor filosofie, 1811—17 soukromý docent na universitě v Erlangenu, vrchní učitel matematiky a fyziky na gymnasiu v Toruni, od r. 1821 soukromý docent v Berlíně a později profesor (mimořádný 1824, řádný 1839) matematiky. Zároveň učitelem na těchto školách: stavební škola (1824—31), Artillerie- und Ingenieurschule (1833—52), Všeobecná škola válečná (1826). Viz Poggendorff II. Bd., str. 318.

⁴⁵⁾ Označení prací neuvedených v Poggendorffově lexikonu.

⁴⁶⁾ Paul Ermann (1764—1851), od r. 1791 učitel fyziky na válečné škole, r. 1809 jmenován řádným profesorem fyziky na universitě v Berlíně, od r. 1806 člen akademie věd, v letech 1810—41 byl jejím sekretářem. Viz Poggendorff I. Bd., str. 676.

⁴⁷⁾ Ernst Gottfried Fischer (1754—1831), do r. 1787 učitel na pedagogickém ústavu v Halle, potom profesor fyziky a matematiky na gymnasiu „zum grauen Kloster“ v Berlíně. Profesor fyziky na universitě v Berlíně a člen akademie věd. Viz Poggendorff I. Bd., str. 752.

⁴⁸⁾ Carl Daniel Turte (1776—1847), doktor filosofie university v Halle (1802) a doktor medicíny (1811). R. 1803 učitelem fyziky, chemie, zbožíznalectví a technologie na obchodní škole v Berlíně, r. 1806 řádný profesor chemie a fyziky na „Pepinière“, potom profesorem (mimořádným 1811, řádným 1823) fyziky a chemie na lékařsko-chi-

vedl praktický seminář z chemie a základů fyzikálního pokusnictví. 4 hod. týdně přednášel v letním semestru experimentální chemii. Tento předmět — chemie — se těšil na berlínské universitě velkému zájmu. Přednášejících bylo proto zde hned několik — především řádný profesor dr. *S. F. Hermbstaedt*,⁴⁹⁾ který oznamoval své přednášky již r. 1812. On i jeho kolegové vycházeli z objevů a prací Berzeliových. Hermbstaedt přednášel veřejně 2 hod. týdně úvod do teoretické chemie a její aplikace v lékařství a farmacii, 5 hod. týdně ještě soukromě všeobecnou chemii, jednak podle svého vlastního kompendia „Grundlinien der theoretischen und experimental. Chemie“, vyd. r. 1814 a podle Berzeliovy knihy „Lehrbuch der Chemie“, 5 hod. týdně přednášel zemědělskou chemii podle své práce „Grundsätze der experimentellen Kamealchemie“ 2. vyd. 1817. V následujících semestrech jsou předměty obměnou neb specifikací programů zimních semestrů. 5 hod. týdně věnoval prof. Hermbstaedt přednáškám univerzální technologie podle své práce „Grundriss der Technologie“ a doplnil je jednou hodinovou exkurzí. Úvod do experimentální chemie přednášel mimořádný profesor dr. *E. Mitscherlich*⁵⁰⁾ veřejně 1 hod. týdně a vlastní předmět pak 5 hod. týdně podle Berzeliovy učebnice „Lehrbuch der Chemie“ vyd. v Drážďanech r. 1823 (jde pravděpodobně o překlad knihy „Lärbok i Kemien“ 3 sv. Stockholm 1808—18). Výukou chemie se dále zabýval dr. *H. Rose*,⁵¹⁾ jenž konal tři přednášky: farmaceutickou chemii (3 hod. týdně soukromě), 2 hod. týdně teorii analytické chemie a 4 hod. praktickou. Z příbuzných oborů stojí za uvedení mineralogický kurs v rozsahu 6 hod. týdně a „krystalonomie“ 4 hod. týdně prof. *C. S. Weisse*.⁵²⁾ Mineralogii přednášel 3× týdně tak dr. *G. Rose*.⁵³⁾ Prof. dr. *M. H. C. Liechten-*

rurgické vojenské akademii až do pozdních let svého života. R. 1829 se stal řádným profesorem na filosofické fakultě v Berlíně. V r. 1813 se účastnil polního tažení, r. 1814 jmenován hejtmanem dělostřelectva a později učitelem fyziky a chemie na dělostřelecké a inženýrské škole. Působil také jako dohlížitel v královské továrně na střelný prach. Viz Poggendorff II. Bd., str. 1148.

⁴⁹⁾ Sigismund Friedrich Hermbstaedt (1760—1833), správce královské dvorní lékárny a od r. 1797 dvorní lékárník. Od r. 1791 profesor chemie a farmacie na lékařsko-chirurgickém kolegiu. Vrchní lékařský a sanitární rada, profesor technologie na universitě v Berlíně od r. 1810, učitel chemie na Bergwerks-Eleven-Institut. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1082.

⁵⁰⁾ Eilhardt Mitscherlich (nar. 1794), doktor filosofie, od r. 1822/25 profesor chemie na universitě a Institutu Friedricha Viléma v Berlíně, od r. 1822 člen akademie věd. Původně orientalista. Viz Poggendorff II. Bd., str. 160.

⁵¹⁾ Heinrich Rose (nar. 1795), doktorem filosofie se stal v Kielu r. 1821. Nejprve farmaceut, později se vzdělal v chemii u Berzelia (1819—21) a r. 1822 se stal docentem, r. 1835 profesorem chemie na universitě v Berlíně, členem akademie věd od r. 1832. Viz Poggendorff II. Bd., str. 687.

⁵²⁾ Christian Samuel Weiss (1780—1856), doktorem filosofie promován v Lipsku r. 1801, r. 1803 docentem, potom podnikl cestu do zahraničí. Řádným profesorem fyziky na universitě v Lipsku. Od r. 1810 do smrti řádným profesorem mineralogie a ředitelem mineralogického muzea university v Berlíně. Členem akademie věd od r. 1815. Viz Poggendorff II. Bd., str. 1287.

⁵³⁾ Gustav Rose (nar. 1798), doktorem filosofie v Berlíně r. 1820. Původně horní elév v Königshütte u Tarnovic, potom docent (1823) a řádný profesor (1839) mineralogie na universitě v Berlíně. Úředník a ředitel mineralogického muzea university, od r. 1834 člen akademie věd. Viz Poggendorff II. Bd., str. 692.

stein vyučoval v téže době soukromě 6× týdně všeobecnou zoologii a 4× týdně „Historiam naturalem amphibiorum“. Prof. Liechtenstein přednášel o několik let později Linnéovu systematiku (2 hod. týdně).

Toto základní schéma výuky na filosofické fakultě berlínské university je celkem stabilní. Mnozí z přednášejících zůstávali na universitě velmi dlouho, např. profesoři Dirksen, chemik Hermbstaedt nebo fyzik Ermann. Jejich výuka však není nijak stereotypní, tematika je obměňována a někdy i rozšířena. Objevují se nová jména a v průběhu přibližně třiceti let je patrná i jistá generační výměna. Nejstarší ze studijních programů, které byly k dispozici, je z r. 1812, nejmladší z r. 1844. Jsou v nich zachyceny přednášky celkem z 12 semestrů. Ve zmenšené míře jsou zde i lekce technologického charakteru, třebaže v Berlíně byla také samostatná technika.

VRATISLAV⁵⁴⁾

Matematiku na zdejší universitě přednášel v letech 1823/24 dr. *Guil. Brandes*.⁵⁵⁾ Dvakrát týdně věnoval hodinu výkladu integrálního počtu, který přednášel veřejně. Soukromě pak 5× týdně aritmetiku, geometrii a plošnou trigonometrii, 3× týdně vyšší geometrii (geometriam sublimiore). Prof. dr. *C. R. Rake*⁵⁶⁾ přednášel 4× týdně všeobecnou aritmetiku a soukromě 3× týdně nauku o kuželosečkách a úvod do vyšší geometrie. 4× týdně pak základy statiky a mechaniky. Fyzika byla zastoupena ve Vratislavi ještě jedním vyučujícím, kterým byl prof. dr. *L. A. Jungnitz*. 3× týdně přednášel soukromě experimentální fyziku a věnoval se ještě i teoretické astronomii, kterou vyučoval podle Bodia*) 2× týdně. Současně 1 hod. učil matematické geografii. Prof. *N. V. Fischer*⁵⁷⁾ oznamoval veřejně v chemii 2× týdně „Nauku o částicích, které jsou nazývány chemickými reangenciemi“ doprovázenou experimenty. Soukromě pak 4× týdně praktickou a teoretickou chemii a 4× týdně 1 hod. farmaceutickou chemii. „Privatissime“ věnoval celá čtyři odpoledne praktickým cvičením z chemické analýzy organických sloučenin. Z přírodopisu jsou vypsány tyto lekce: Prof. *J. L. C. Gravenhorst*⁵⁸⁾ 2 hod. týdně o souvislostech a přechodu mezi třídami, řády a rody živočichů, denně pak přírodopis (historiam naturalem) a zoologii

⁵⁴⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 28.

⁵⁵⁾ *Guil. Brandes* (1777—1834), v letech 1801—1811 inspektor hrází ve vévodství Oldenburg, 1811—26 profesor matematiky na universitě v Lipsku, od r. 1826 profesor fyziky ve Vratislavi. Viz Poggendorff I. Bd., str. 278.

⁵⁶⁾ *C. R. Rake* (zemřel 1828), doktor filosofie, řádný profesor matematiky na universitě ve Vratislavi. Viz Poggendorff II. Bd., str. 560.

⁵⁷⁾ *Nicolaus Wolfgang Fischer* (1782—1850), doktor medicíny, do r. 1807 praktický lékař ve Vratislavi, současně již konal přednášky z chemie. R. 1812 docent, 1813, mimořádný a r. 1814 řádný profesor chemie na universitě. Viz Poggendorff I. Bd., str. 754.

⁵⁸⁾ *Johann Ludwig Christian Gravenhorst* (1777—1857), v r. 1804 docentem a r. 1809 mimořádným profesorem v Göttingen, potom profesor přírodopisu a ředitel botanické zahrady university ve Frankfurtu n. O. Ředitel zoologického muzea university ve Vratislavi. Viz Poggendorff I. Bd., str. 943.

podle Ficiniho učebnice „Uebersicht des gesammten Theerreichs“.) Prof. H. Steffens⁵⁹) přednesl ve stejném roce 2× týdně antropologii a soukromě 6× týdně základy fyziky (Elementa physicae hodiernae experimentis illustrata) a 5× týdně všeobecnou mineralogii.

HEIDELBERG⁶⁰)

V Heidelbergu byla již na počátku století výuka rozdělena na několik odvětví. Ve 20. letech to byly: A. Filosofické vědy, B. Filologie a archeologie, C. Historie, její pomocné a vedlejší vědy, D. Matematické a astronomické vědy, E. Přírodopis, F. Státní a průmyslové vědy („Gewerbewissenschaften“), G. Krásné vědy a umění.

Z universitních programů jsou zastoupena 20. a 30. léta minulého století tak, že náš obraz o tehdejší výuce přírodních věd na universitě v Heidelbergu je dosti úplný. V zimním semestru 1826/27 byly z matematických věd a astronomie vypisovány tyto přednášky: 1. Čistá matematika a trigonometrie, kterou dvorní rada Schweins⁶¹) přednášel podle vlastní učebnice „System der Geometrie“ vyd. v Göttingen 1808, 5× týdně 1 hod. Tentýž profesor ještě vyučoval 2× týdně 1 hod. analýzu podle své učebnice vydané r. 1820 a kupecké počty 3× týdně 1 hod. Dr. Müller⁶²) oznamoval tyto přednášky: 1. Účetnictví a teorie rovnice, 4× týdně, 2. Strojnictví podle Poppeho učebnice vydané v Tübingen r. 1821*) 5× týdně, 3. Privatissime — matematiku, 4. Veřejně — populární astronomii 2× týdně. Podobného zaměření byl další přednášející dr. Nock. Přednášel 1. Algebru 4× týdně podle vlastní učebnice, 2. Algebru, analytiku, diferenciální a integrální počet 4× týdně, 3. Aritmetiku a její aplikace v obchodním, domácím, veřejném a vědeckém životě 4× týdně, 4. Mechaniku a její využití 5× týdně a 5. Privatissime — matematiku. Dvorní rada Langsdorff⁶³) doplnil tento soubor vědění speciální přednáškou o konstrukcích parního stroje nazvanou

⁵⁹) Henrik Steffens (1773—1845), doktor filosofie a lékařství na universitě v Kielu, kde se stal r. 1798 soukromým docentem. Stejně postavení zaujímal v letech 1802—24 v Kodani, 1804—11 profesor filosofie a mineralogie v Halle, 1811—32 řádný profesor fyziky a „filosofického přírodopisu“ ve Vratislavi. Od té doby vyučoval na filosofické fakultě v Berlíně a stal se členem tamní akademie. Viz Poggendorff II. Bd., str. 988.

⁶⁰) Viz Universitní knihovna sg. 57 A 18.

⁶¹) Franz Ferdinand Schweins (1780—1856), doktorem filosofie se stal r. 1801 v Göttingen. 1806—9 soukromý docent na téže universitě, r. 1811 mimořádný a r. 1816 řádný profesor matematiky na universitě v Heidelbergu. Viz Poggendorff II. Bd. str. 876.

⁶²) Anton Müller (1799—1860), doktor filosofie, profesor matematiky na universitě v Curychu, předtím docent a bibliotekář university v Heidelbergu (do r. 1837). Viz Poggendorff II. Bd., str. 227.

⁶³) Carl Christian von Langsdorff (1757—1834), doktor filosofie. Zprvu praktikan-tem v solivaru v Salzhausenu, potom krátce docentem na universitě v Giessenu, zemský soudce v Müllheimu a. R. Inspektor solivaru v Gernbronn. V letech 1796—1804 profesor matematiky a technologie ve Vilně. Od té doby řádným profesorem matematiky na universitě v Heidelbergu. R. 1827 penzionován. V Rusku získal šlechtický titul. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1372.

„... von Maschinen, welche Lasten zu erheben dienen, vorzüglich von Wasserhebungsmaschinen“.

V rámci přírodopisného odvětví byly v Heidelbergu prosloveny tyto přednášky:

Dvorní rada Muncke⁶⁴) -- 1. Teoretická a experimentální fyzika podle vlastní práce „Anfangsgründen der Naturlehre“ vyd. v Heidelbergu r. 1819/20 6× týdně 1 hod. 2. Úvod do techniky používání přístrojů a pokusnictví — privatissime. Dvorní rada Gmelin⁶⁵) — 1. Teoretická chemie anorganických sloučenin doprovázená pokusy. Vyučoval podle vlastní učebnice „Handbuch der theoretischen Chemie“, 2 sv. (třikrát vydáno ve Frankfurtu n. M. a po čtvrté r. 1845—55 v Heidelbergu) 6× týdně 1 hod. Tato přednáška byla konána veřejně a doplněna zvláštním „examinatoriem“, 2. 2× týdně se věnoval výkladu důležitějších kapitol z analytické chemie. Chemie v přednáškách dr. Prestinariho měla zcela účelové zaměření. Byly to: 1. Obchodní chemie přednesená podle vlastní učebnice, 2. Nauka o chemických reagentiích podle Prestinariho práce „Lehre der chemischen Reagentien“ vyd. v Heidelbergu r. 1824. 3. Soudní a policejní chemie s examinatoriem. Rozsah výuky není u tohoto přednášejícího uveden.

Velký výběr kursů vypisoval v tomto studijním roce prof. dr. Leuckart, orientovaný na zoologii. 1. Přírodopis se zvláštním zřetelem na svět zvířat, 6× týdně 1 hod., 2. Speciální přírodopis bezobratlých, 5× týdně 1 hod., 3. Zoologické demonstrace a opakování ve vztahu k přednášeným předmětům 2× týdně. Biologii přednášel na této universitě ještě prof. dr. von Langsdorff — 1. Přírodopis rostlin s využitím v lékařství a farmacii, privatissime 3× týdně. Doprovázeno demonstracemi sušených exemplářů a vyobrazení v knize „Uebersetzung von Quihours pharm. Waarenkunde“ vyd. v Norimberku 1823/24.)* 2. Všeobecná a speciální botanika. Von Leonhard⁶⁶) přednášel o geologii a jejich aplikacích ve dvou přednáškách — 1. Geognosie a geologie nebo přírodopis země podle vlastní učebnice „Lehrbuch der Naturgeschichte des Mineralreiches“ vyd. v Heidelbergu 1825, 3× týdně 1 hod., 2. Úvod do mineralogického průzkumného cestovatelství a geognostického průzkumu pohoří a zemí, 2× týdně 1 hod., 3. Cvičení a určování minerálů. Prof. Erb vedl privatissime kurs ve čtení cizojazyčných odborných textů.

Seznamy přednášek na filosofické fakultě v Heidelbergu vykazují velkou bohatost tematiky a velkou rozmanitost v porovnání s ostatními. Je to také jedna z mála universit, které uveřejňují své programy v národním — německém

⁶⁴) Georg Wilhelm Muncke (1772—1847), doktor filosofie, řádný profesor fyziky nejprve na universitě v Marburgu (1810—1817), pak v Heidelbergu. Předtím inspektor na Georgianu v Hannoveru. Viz Poggendorff II. Bd., str. 238.

⁶⁵) Leopold Gmelin (1788—1853), r. 1813 docent, r. 1814 řádný profesor lékařství a chemie na universitě v Heidelbergu do r. 1851. Viz Poggendorff I. Bd., str. 916.

⁶⁶) Carl Cäsar von Leonhard (1779—1862), profesor mineralogie a geognosie na universitě v Heidelbergu od r. 1818, dříve asesor u zemské pokladny a berního ředitelství. Generální inspektor oktrojovaných dominií frankfurtského velkovévodství. Od r. 1816 člen mnichovské akademie věd. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1427.

jazyce. Velká většina ostatních ještě setrvává při tradiční latině. V důsledku toho je obsah oznamovaných kursů mnohem jasnější a srozumitelnější odborné terminologii než v případech, kdy novodobé pojmy jsou vyjadřovány složitým opisem pomocí starých latinských názvů. Je tomu tak i v přehledech přednášek konaných na universitě v Jeně.

JENA⁶⁷⁾

Časově nejbližší dosavadním je na filosofické fakultě této university letní semestr školního roku 1827/8. V této době přednášelo na fakultě šest vyučujících přírodovědné obory: Královně věd matematice se věnoval prof. dr. F. G. Wahl.⁶⁸⁾ 1. 5 hod. týdně přednášel čistou matematiku, 2. 2× týdně praktickou geometrii. Zde se zaměřil na teorii a použití Reichenbachova měřicího přístroje (euthymetru) a ostatních — zejména mikrometrů. Používal při tom svou příručku „Ueber Reichenbachs Distanzmesser u. e. verwandte Instrumenten“ vyd. v Halle 1828.*)

Fyzika zde byla zastoupena prof. J. F. Friesem.⁶⁹⁾ 1. Soukromě 1 hod. denně věnoval experimentální fyzice, 2. 1 hod. denně astronomii a fyzikální geometrii, 3. Základy analýzy byly uváděny ve stejném rozsahu. Relativně hodně místa bylo přenecháno chemii a mineralogicko-geologickým oborům. V Jeně působil prof. V. Doebereiner.⁷⁰⁾ Přednášel 1. Všeobecnou chemii soukromě 1 hod. denně podle knihy „Grundriss der allg. Chemie“ vyd. v Jeně r. 1826, 2. Chemickou technologii 1 hod. denně. Dále Ch. Tr. Fr. Goebel⁷¹⁾ věnoval své lekce „Stoichiometrickofarmaceutické chemii“ podle své učebnice „Grundlinien der pharmaceutischen Chemie“ vyd. v Eisenachu 1827, 1 hod. denně,⁷²⁾ 2. Farmakognosii ve stejném časovém rozvržení. Přibližně stejného zaměření byly přednášky posled-

⁶⁷⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 23. Osobnosti některých profesorů této university přibližuje Geschichte der Universität Jena.

⁶⁸⁾ Friedrich Wilhelm Ludwig Wahl (1795—1831), doktor filosofie v Jeně r. 1823, potom učitel v Treffurtu a Hofwylu. Soukromý docent a mimořádný profesor na universitě v Jeně. Viz Poggendorff II Bd., str. 1242.

⁶⁹⁾ Jakob Friedrich Fries (1773—1843). Vychován v bratrské náboženské obci, studoval v Lipsku a v Jeně. R. 1805 mimořádným profesorem v Heidelbergu, r. 1806 řádným profesorem v Jeně. R. 1819 byl v souvislosti se slavnostmi na Wartburgu suspendován, r. 1824 však znovu získal profesuru fyziky a matematiky. Studoval práce filosofů Fichteho, Schellinga, Hegela a Kanta. Viz Der grosse Brockhaus VI. Bd., str. 630, Poggendorff I. Bd., str. 804.

⁷⁰⁾ Johann Wolfgang Doebereiner (1780—1849) v letech 1795—1802 pracoval jako farmaceut v chemické továrně Gefrees u Münchbergu. Od r. 1810 profesorem chemie, farmacie a technologie na universitě v Jeně. Objevil zápalnost vodíku způsobenou platinovou houbou („Döbereinersches Feuerzug“), učením o triádách otevřel cestu k systému prvků. Poradce Goethův v chemických otázkách. Viz Der grosse Brockhaus IV. Bd., str. 822, Poggendorff Bd. I., str. 582.

⁷¹⁾ Carl Christian Traugott Friedemann Goebel (1794—1851), universitní lékárník, v letech 1825—28 profesor chemie a farmacie v Jeně, potom působil v Dortmundu. Viz Poggendorff I. Bd., str. 920.

⁷²⁾ Podle Poggendorffa vyšla tato učebnice v Jeně r. 1821. V Eisenachu vydal v letech 1827—34 „Pharmaceutische Waarenkunde“ 2 Bde.

ních dvou vyučujících — Georga Lenze,⁷³⁾ který podle svého vlastního kompendia „Erkenntnisslehre der anorganischen Naturkörper“ 4. sv. vyd. v Giessenu 1817; přednášel denně 1 hod. mineralogii spolu s geognosii a petrefaktografií. Soukromě přednášel mineralogii i Theodor Thon v neuvedeném rozsahu a podle svých sešitů.

MNICHOV⁷⁴⁾

Z universitních programů university v Mnichově se dochovaly u nás pouze dva semestry: letní r. 1845/6 a zimní r. 1847/8. V r. 1846 zde přednášelo patnáct vyučujících:

Prof. dr. Fuchs.⁷⁵⁾ 1. Mineralogie 5× týdně 1 hod., Prof. dr. Vogel.⁷⁶⁾ 1. Organická chemie s ohledem na lékařství a farmacii podle své učebnice „Lehrbuch der Chemie“ 2 sv. München 1830/2 2× týdně 1 hod., 2. Praktická chemická cvičení spojená s analýzou minerálních a organických substancí 6 hod. týdně, Prof. dr. Schubart — 1. Všeobecný přírodopis denně 1 hod., Prof. dr. v. Martius⁷⁷⁾ 1. O tajnosnubých rostlinách denně 1 hod., Prof. dr. Siber⁷⁸⁾ 1. Fyzika podle vlastní učebnice (jednalo se buď o „Anfangsgründe d. Physik u. angewandten Mathematik“ Landshut 1815 nebo o „Grundlinien d. Experimentalphysik“ München 1837), Prof. dr. Gruithuisen.⁷⁹⁾ 1. Zajímavosti přírodovědné astronomie s pozorováním nebes vybranými dalekohledy na vlastní hvězdárně 3× týdně, 2. Přírodopis hvězdného nebe podle vlastní učebnice 4× týdně, 3. Cvičení v numerickém počtu, který je každodenní potřebou praktického astronoma — denně, 4. Úplný kurs astronomické vědy rozvržený do tří semestrů: a) sférická astro-

⁷³⁾ Johann Georg Lenz (1748—1832), doktor filosofie, od r. 1770 docent, r. 1794 mimořádný profesor (r. 1810 řádný) na universitě v Jeně. Od r. 1785 byl zároveň sekretář a od r. 1803 horní rada. V r. 1779 jmenován inspektorem vévodského mineralogického kabinetu. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1423.

⁷⁴⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 25. Do Mnichova byla r. 1826 přeložena universita z Landshutu.

⁷⁵⁾ Johann Nepomuk Fuchs (1774—1856), doktor lékařství, studoval v Heidelbergu, Vídní, Freiburgu a Berlíně. R. 1805 docent a r. 1807 řádný profesor chemie a mineralogie v Landshutu. R. 1823 člen akademie věd v Mnichově. Konzervátor mineralogických sbírek. V letech 1835—44 školní rada, r. 1852 nobilitován. Viz Poggendorff I. Bd., str. 814.

⁷⁶⁾ August Vogel (nar. 1817), doktor filosofie. Zprvu docent, od r. 1848 mimořádný profesor chemie na universitě v Mnichově, od r. 1846 také mimořádný člen akademie věd. Viz Poggendorff II. Bd., str. 1220.

⁷⁷⁾ Carl Friedrich Philipp von Martius (nar. 1794), doktor filosofie, řádný profesor botaniky na universitě v Mnichově, ředitel botanické zahrady, člen a sekretář akademie věd. Viz Poggendorff II. Bd., str. 67.

⁷⁸⁾ Thaddaeus Siber (1774—1854), r. 1791 benediktin v klášteře Scheyern, r. 1797 knězem. Od r. 1801 profesor fyziky a vyšší matematiky na lyceu ve Freisingu, r. 1803 v Pasově a r. 1810 v Mnichově (řádným profesorem se stal r. 1826). Viz Poggendorff II. Bd., str. 922.

⁷⁹⁾ Franz von Paula Gruithuisen (1774—1852), doktor lékařství. R. 1788 polní chirurg v rakouské armádě, r. 1792 ve šlechtických službách. Studoval v Landshutě. R. 1808 učitel přírodopisu na lékařské škole v Mnichově. Od r. 1826 řádným profesorem astronomie na universitě, současně členem akademie Leopoldiny. Viz Poggendorff I. Bd., str. 964.

nomie a topografie nebes, b) teoretická astronomie a dějiny této vědy, c) fyzikální a přírodovědná astronomie. Prof. dr. *v. Kobell*⁸⁰⁾ — 1. Soukromé mineralogicko-chemické praktikum. Prof. dr. *Steinheil*⁸¹⁾ — 1. O umění pozorovat a měřících přístrojích. Prof. *Wagner*⁸²⁾ — 1. Zoologie podle vlastní příručky 1 hod. týdně. Prof. dr. *Hierl*⁸³⁾ — 1. Geometrie a trigonometrie denně 1 hod., 2. Matematická a fyzikální geografie podle své knihy „Grundriss . . .“*) 4× týdně 1 hod., 3. Praktická geometrie podle vlastní učebnice „Lehrbuch der höheren Vermessungskunde“*) denně, 4. Aplikace matematiky v lesnictví, denně, 5. Situační kreslení, 6× týdně, 6. Sobotní exkurze, 7. Vyšší, aplikovaná matematika a měřictví. Mimořádný profesor dr. *Reindl*⁸⁴⁾ — 1. Experimentální fyzika, v sále polytechnického ústavu, 1 hod. týdně, 2. Matematická a fyzická geografie 4× týdně. Konzervátor dr. *Lamont*⁸⁵⁾ — 1. Praktická astronomie. Soukromý docent dr. *Dempp* — 1. Mechanika a strojnictví denně, 2. Aritmetika s využitím ve stoechiometrii pro farmaceuty 3× týdně, 3. Stavba silnic, vodních děl a mostů 3× týdně, 4. Praktická geometrie a nivelace 3× týdně. Soukromý docent dr. *Recht* — 1. Matematická a fyzikální geografie 4× týdně 1 hod. Soukromý docent dr. *Merz* — 1. Matematická a fyzikální geografie 4× týdně 1 hod. 2. Statistika evropských státních systémů.

WÜRZBURG⁸⁶⁾

Na této universitě přednášeli matematiku dva učitelé: Prof. dr. *Metz*⁸⁷⁾ — 1. Rovinnou a sférickou trigonometrii s aplikacemi v geodesii, geografii a astronomii, a „... jestliže čas dovolí“, též teorii kuželoseček. První část podle

⁸⁰⁾ Wolfgang Xaver Franz von *Kobell* (zemřel 1882), profesor mineralogie a konzervátor sbírek na universitě v Mnichově, tajný rada. Viz Poggendorff Bd. III/2, str. 731.

⁸¹⁾ Karl August *Steinheil* (nar. 1802), r. 1825 doktorem filosofie v Královci, 1832—1849 řádným profesorem fyziky a matematiky na universitě v Mnichově. Konzervátor státních matematických sbírek, později odborový rada ve Vídni a přednosta oddělení pro telegrafii v rakouském ministerstvu obchodu do r. 1852, od té doby královský bavorský ministerský rada a technický předsedící ministerstva obchodu v Mnichově. R. 1827 mimořádný a r. 1835 řádný profesor. Viz Poggendorff II. Bd., str. 996.

⁸²⁾ Andreas *Wagner* (1797—1861), doktor filosofie, nejprve soukromý docent na universitě v Erlangenu, r. 1832 mimořádný a r. 1838 řádný profesor zoologie a paleontologie na mnichovské universitě. Od r. 1842 řádný člen akademie věd. Viz Poggendorff II. Bd., str. 1240.

⁸³⁾ Johann Eduard *Hierl* (1798—1878), doktor filosofie, řádný profesor matematiky, praktické geometrie a technického kreslení na universitě v Mnichově. R. 1869 penzionován. Viz Poggendorff Bd. III/1, str. 628.

⁸⁴⁾ Karl Joseph *Reindl* (1806—1853), r. 1836 profesor na polytechnice v Augsburgu, r. 1843 mimořádný profesor na universitě v Mnichově, r. 1846 zde byl ředitelem polytechnické školy. Viz Poggendorff Bd. III/2, str. 1102.

⁸⁵⁾ Johann *Lamont* (nar. 1805), doktor filosofie, od r. 1852 profesor astronomie na universitě v Mnichově, od r. 1835 observátor na hvězdárně v Bogenhausenu. R. 1827 se stal členem akademie věd. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1361.

⁸⁶⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 19.

⁸⁷⁾ Andreas *Metz* (nar. 1767), kněz, profesor filosofie, matematiky a fyziky na gymnasiu ve Würzburgu, později profesor filosofie a matematiky na tamní universitě. Viz Poggendorff II. Bd., str. 131.

2. kapitoly „Cursus der reinen Mathematik“ vyd. v Helmstadtu 1805.) Druhá část přednášky byla přednesena podle knih Wolfových a prací abbého de la Chapelle (bez bližšího údaje) 5× týdně 1 hod. Tento matematický kurs se střídal po semestrech s 1. Úvodem do matematiky a jejích hlavních odvětví algebry a geometrie podle své a Lorenzovy učebnice „Druckschifte“*) 5× týdně 1 hod. Přednáškový program jeho kolegy prof. dr. *Mayra*⁸⁸⁾ byl tento: opět 1. Rovinná a sférická trigonometrie a nauka o křivkách podle vlastního plánu s ohledem na práci „Mathematik“ od Littrowa 3× týdně 1 hod., 2. Mechanika a strojnictví podle Prissona*) 3× týdně 1 hod. (V předchozím semestru tento profesor však přednášel na tomto místě nauku o slučování chemických prvků se cvičením ve stoechiometrickém počtu podle svého plánu, ale s využitím učebnice Glasserovy vyd. ve Stuttgartě r. 1837*) 3× týdně 1 hod., 3. Astronomie podle Piazzioho*) 5× týdně 1 hod. (Alternativou byl Diferenciální a integrální počet podle vlastních sešitů denně 1 ½ hod.).

Fyziku ve Würzburgu zastupoval dvorní rada prof. dr. *Osann*⁸⁹⁾ který uváděl 1. Teoretickou a experimentální fyziku, speciálně její část věnovanou elektřině, galvanismu a magnetismu podle Baumgartenovy knihy „Handbuch der Physik“ 3× týdně 1 hod., 2. Analytická chemie ve spojení se stoechiometrií podle Roseho „Handbuch der analytischen Chemie“ vyd. v Berlíně 1829 a podle své učebnice „Lehrbuch der Stoechiometrie“*) 5× týdně 3 hod. S těmito přednáškami byl spojen praktický kurs.

Prof. dr. *Leiblein* přednášel 1. Přírodopis bezobratlých podle vlastního plánu s použitím Goldfussovy práce „Grundriss der Zoologie“*) vyd. v Nürnbergu 1834, 4× týdně 1 hod. 2. Všeobecná část botaniky s ohledem na Linkovy „Grundlehren der Kräuterkunde. — Elementa philosophiae botanicae“ vyd. v Berlíně 1837, která je založena na myšlenkách díla Perlebova „Lehrbuch der Naturgeschichte des Pflanzenreichs“ vyd. ve Freiburgu 1826 4× týdně 1 hod. 3. Demontrace flóry vyskytující se v okolí Würzburgu s praktickým úvodem k jejich určování. Vyučování bylo konáno „v příhodných hodinách“ formou exkurzí. Jindy věnoval své lekce 1. Všeobecnému přírodopisu podle „Enzyklopädie u. Methodologie der Naturwissenschaften“*) jako úvod do zoologie a botaniky podle vlastního plánu a podle této literatury: „Philosophische u. Humanitäts Wissenschaft“*) vyd. v Bernu 1837/8 a Burmeisterovy knihy „Handbuch der Natur-

⁸⁸⁾ Alois *Mayr* (nar. 1807), doktor filosofie, r. 1837 mimořádný a r. 1840 řádný profesor matematiky a astronomie na universitě ve Würzburgu. Viz Poggendorff II. Bd., str. 95. Prof. Mayr vypisoval ve školním roce 1841/42 vedle svých běžných přednášek také „Dějiny pokroků matematické vědy a jejích metod od počátků 15. století až do současnosti“ 3× týdně 1 hod.

⁸⁹⁾ Gottfried Wilhelm *Osann* (nar. 1797), doktor filosofie, soukromý docent fyziky a chemie na universitě v Erlangenu (1819) a v Jeně (1821—23), potom profesor chemie a farmacie na universitě v Tartu (1823—28), později řádný profesor fyziky a chemie na universitě ve Würzburgu. Viz Poggendorff II. Bd., str. 335. Prof. Osann přednášel v r. 1842 podle Eisenlohrvy „Physik“, Mitscherlichovy „Chemie“, o rok později podle Liebiga.

geschichte“ vyd. v Berlíně 1837, 4× týdně 1 hod., 2. Zoologie podle zásad své knihy „Grundzüge einer methodischen Uebersicht des Thierreichs etc.“*) a podle „Aufzählung der Thiere des zoologischen Museum's der k. Universität“) Würzburg 1839, 5× týdně 1 hod., 3. Organografie a fyziologie rostlin, teorie klasifikací se zvláštním zřetelem na domácí druhy 2× týdně podle vlastního plánu. Prof. dr. *Rumpf*⁹⁰⁾ oznamoval 1. Geognosii podle vlastního plánu a s využitím Walchnerovy „Lehrbuch...“ (jde pravděpodobně o „Lehrbuch der unorganischen Chemie“ vyd. ve Stuttgartu 1849 I. sv. nebo „Handbuch der Mineralogie u. Geognosie“ 2 sv. Carlsruhe 1831–32) 4× týdně, 2. Farmakognosie podle Dulkovy knihy „Commentar der neuen preussischen Pharmakopoe mit Berücksichtigung der Pharmakodynamik“) 4× týdně 1 hod. privatissime. V předchozím semestru se jeho posluchači měli možnost seznámit s 1. Všeobecným přírodopisem (jeho orytko-geognostickou částí) podle vlastního plánu a příruček Blumovy a Leonhardovy 3× týdně 1 hod., 2. Speciální oryktognosie s využitím Kobellovy „Lehrbuch der Mineralogie“) 3× týdně, 3. Farmaceuticko-lékařská chemie podle Geigerovy učebnice „Handbuch der Pharmacie“, jejíž první část byla vydána Liebigem (5. posmrtné vydání v Heidelbergu 1843 bylo ve dvou svazcích).

Profesoři této university měli velmi rozsáhlé vzdělání, které je v seznamech plně uvedeno. Týká se to především prof. Leibleina, který měl tři doktoráty (filosofie, lékařství a chirurgie). Vedle svých povinností učitele byl ještě ředitelem botanické zahrady.

GREIFSWALD⁹¹⁾

Náleží ještě k universitám s bohatším programem. V průběhu asi třiceti let lze zde vystopovat pevný řád tematiky přednášek, které se obměňovaly po semestrech. Tak např. řádný profesor dr. *G. S. Tillberg*⁹²⁾ přednášel ve školním roce 1838/9 tyto matematické disciplíny: I. 1. Algebra a její aplikace 4 hod. týdně, 2. Fyzika doprovázená experimenty 2× týdně 1 hod., 3. Populární astronomie a astrologie 2× týdně 1 hod., 4. Trigonometrie plošná a sférická neboli aplikovaná matematika — soukromě. II. 1. Diferenciální a integrální počet 4× týdně 1 hod., 2. Experimentální fyzika, zvláště její část pojednávající o imponderabilích podle Neumannovy učebnice „Handbuch der Physik“ 2 sv. Wien 1835, 2× týdně 1 hod., 2. Soukromě algebra a aplikace čisté matematiky 4× týdně. Přírodovědec prof. dr. *C. F. Hornschuh* uváděl I. 1. Veřejně: O živočiších v zoologickém muzeu 2× týdně 1 hod., 2. Všeobecná botanika s demonstracemi

⁹⁰⁾ Ludwig *Rumpf* (1793–1862), r. 1824 soukromý docent na universitě v Landshutu, r. 1830 mimořádný a r. 1836 řádný profesor mineralogie a farmaceutické chemie ve Würzburgu. Viz Poggendorff Bd. III/2, str. 1153.

⁹¹⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 22.

⁹²⁾ Gustaf Salomon *Tillberg* (1777–1859), doktor filosofie v Greifswaldu r. 1803, r. 1806 docent, r. 1812 adjunkt a 1817 řádný profesor matematiky a fyziky na universitě v Greifswaldu. Viz Poggendorff II. Bd., str. 1107.

rostlin z botanické zahrady 6× týdně 1 hod., 3. Lékařsko-farmaceutická botanika 4× týdně 1 hod., 4. Exkurze za účelem sběru rostlin jednou týdně. II. 1. Všeobecný přírodopis — veřejně 4× týdně 1 hod., 2. Všeobecná zoologie 4× týdně 1 hod., 3. Soukromě o tajnosnubných rostlinách 2× týdně 1 hod. Prof. *J. A. Grunert*⁹³⁾ byl matematicko-fyzikálního zaměření. Vyučoval I. 1. Veřejně „druhou“ část mechaniky 4× týdně 1 hod., 2. Trigonometrie plošná a sférická 2× týdně 1 hod. 3. Diferenciální a integrální počet 4× 1 hod. týdně. II. 1. Optika — veřejně 4× týdně 1 hod., 2. Soukromě vyšší mechanika 4× týdně 1 hod. Po oba semestry vedl cvičení matematické společnosti 1× týdně 2 hod.

Zbývající dva vyučující byli chemikové. Prof. dr. *L. F. Huenefeld* — I. 1. 2× týdně vedl disputaci z oboru chemie a lékařské chemie, 2. Úvod do chemie a farmacie 2× týdně 1 hod., 3. Teoretická a praktická chemie denně 1 hod., 4. Mineralogie a oryktognosie 3× týdně. II. 1. Examinatorium a konservatorium z lékařské chemie 2× týdně 1 hod., 2. Základy farmacie 1 hod. týdně, 3. Fyzikální chemie 2× týdně 1 hod., 4. Soukromě: Teoreticko-praktická chemie 4× týdně 1 hod. Dr. *I. F. N. Fischer* doplnil výuku v oboru těmito přednáškami: I. 1. Teoretická chemie 4× týdně 1 hod. po oba semestry, 2. čistá matematika 6× týdně 1 hod. opět po oba semestry, 3. Stoechiometrie 2× týdně 1 hod.⁹⁴⁾

Naposled se zmíníme ještě o čtyřech universitách, které již nemají tak bohatý program.

MÜNSTER⁹⁵⁾

Na počátku 40. let 19. století přednášeli na filosofické fakultě akademie v Münsteru pouze tři profesori. Dr. *Christoph Gudermann*⁹⁶⁾ oznamoval v r. 1844 I. O matematických metodách ve fyzice 3× týdně 1 hod., 2. Analytickou geometrii 4× týdně 1 hod., 3. Diferenciální a integrální počet 5× týdně 1 hod. Dr. *Franz Beck*, přírodovědec, rozvrhl svou činnost do těchto lekcí 1. Exkurze do botanické zahrady, 2. Botanika 4× týdně 1 hod., 3. Mineralogie 4×

⁹³⁾ Johann August *Grunert* (nar. 1797), doktor filosofie, profesor matematiky na universitě v Greifswaldu (1833) a na hospodářském institutu v Eldeně (1838). Dříve vyučoval fyziku na gymnasiu v Torgau (1821) a Brandenburgu (1828). Korespondent vídeňské akademie. Viz Poggendorff I. Bd., str. 966.

⁹⁴⁾ Sestava profesorského sboru v Greifswaldu byla stejná po celou první polovinu století. Pouze na přelomu 40. a 50. let došlo k nepatrnému personálnímu doplnění.

⁹⁵⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 30. Universita byla v Münsteru zrušena r. 1818. Ve stejném roce však byla založena dvoufakultní Akademie u. Philosophisch-theologische Hochschule. (Viz Geschichte der Universität Jena — Karte VII. Die Entwicklung der Universitäten und Hochschulen seit dem Beginn der französischen Revolution und der Auflösung zahlreicher feudalstaatlichen Hochschulen (Straßburg 1792, Trier 1795 usw.) bis zum Beginn des zweiten Jahrzehnts des 20. Jahrhunderts [1919 Gründung der Universitäten Hamburg u. Köln], str. 363.)

⁹⁶⁾ Christoph *Gudermann* (1798–1852), doktor filosofie, profesor matematiky na filosoficko-teologické akademii v Münsteru, dříve učitel na gymnasiu v Clève. Viz Poggendorff I. Bd., str. 969.

týdně 1 hod. Dr. *Joseph Schmedding*⁹⁷⁾ přednášel 1. Chemickou toxikologii 1× týdně 1 hod. Přes jistě omezené možnosti této fakulty, seznamy přednášek však vykazují každoroční proměnu témat. Prof. Gudermann se jindy zabýval také trigonometrií, statikou, mechanikou a analytickou stereometrií. Profesori Beck a Schmedding byli na přelomu století vystřídáni novými lektory (dr. Wilh. Hittorfem a dr. Ant. Karschem). Profesor Gudermann na svém místě setrvává.

ROSTOCK⁹⁸⁾

Větší pozornost byla zde věnována aplikacím přírodopisu v zemědělství a spřízněných oblastech lidské činnosti. Prof. *Johann Roeper* uváděl 1. Všeobecnou zoologii doprovázenou ukázkami 1 hod. denně, 2. Základy kryptogamologie, veřejně 3× týdně 2 hod., 3. Fyziologie rostlin 2× týdně 1 hod., 4. Disputace o fyzikálních problémech vedené střídavě s profesory Blücherem a Karstenem. Prof. *Eduard Daniel Heinrich Becker* přednášel 1. veřejně „... elementa rei rationaire“ 2× týdně 1 hod., 2. soukromě Zemědělství 5× týdně 1 hod., 3. Lesnictví 3× týdně 1 hod. Prof. *Helmut de Blücher*⁹⁹⁾ přednášel vesměs soukromě 1. Analytickou chemii 6× týdně 1 hod., 2. Debaty o analytické chemii 3× týdně 2 hod. Universitní rektor prof. *Hermann Karsten*¹⁰⁰⁾ četl veřejně 1. Populární astronomii 2× týdně 1 hod. a soukromě 2. Analytickou geometrii 4× týdně 1 hod., 3. Konzultace o matematických problémech, jakož i o lodní dopravě (rebus nauticus).¹⁰¹⁾

KIEL¹⁰²⁾

Ve 40. letech se zde výuka ustálila pokud jde o přírodovědné obory. R. 1843 zde byl jeden řádný profesor *H. F. Scherk*,¹⁰³⁾ zaměřený na matematiku — 1. Úvod do analýzy 2× týdně, 2. Čistá matematika 4× týdně 1 hod., 3. Analytická geometrie 4× týdně. Biologii vyučoval mimořádný profesor *E. F. Nolte* — 1. Ukázky rostlin — veřejně 2× týdně 1 hod., 2. Botaniku 5× týdně 1 hod., 3. Bo-

⁹⁷⁾ Gotfried *Joseph Schmedding* (nar. 1807), doktor filosofie v Berlíně 1832. Několik let profesorem fyziky a chemie v Münsteru. Viz Poggendorff II. B., str. 811.

⁹⁸⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 21.

⁹⁹⁾ *Helmut de Blücher* (1805—1862), r. 1828 doktor filosofie v Rostocku, v letech 1831—1850 profesorem chemie na téže universitě. Potom velkostatkář. Viz Poggendorff Bd. III/1, str. 145.

¹⁰⁰⁾ *Hermann Karsten* (nar. 1809), od r. 1836 řádný profesor matematiky a fyziky na universitě v Rostocku. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1228.

¹⁰¹⁾ Profesorský sbor v Rostocku se rozšířil až v r. 1848 o profesory Bernarda Sthamera, který vyučoval chemii a o rok později přišel na universitu prof. Schulze.

¹⁰²⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 33.

¹⁰³⁾ *Heinrich Ferdinand Scherk* (nar. 1798), doktor filosofie v Berlíně r. 1823. Soukromý docent na universitě v Královci a od r. 1831 řádný profesor na universitě v Halle. Do r. 1852 byl profesorem v Kielu, odkud byl nucen po obnovení dánské moci spolu se svými kolegy odejít. Potom působil soukromě v Drážďanech a r. 1855 se stal učitelem na vyšší průmyslové škole v Brémách. Viz Poggendorff II. Bd., str. 791.

tanické exkurze 2× týdně 1 hod. Chemii a příbuzné obory přednášeli soukromí docenti *C. Tielle* — 1. Teoretickou chemii, soukromě 4× týdně, 2. Experimentální fyziku 4× týdně, 3. Analytickou chemii, denně 1 hod. Docent *J. F. Süersen*¹⁰⁴⁾ vykládal 1. Mineralogickou terminologii 2× týdně 1 hod., 2. Toxikologii 4× týdně 1 hod., 3. Mineralogii 4× týdně 1 hod. a 4. vedl repetitoria z farmacie, mineralogie a chemie.

KRÁLOVEC¹⁰⁵⁾

Mezi university našeho teritoria patří i pobaltský Královec, odkud se nám zachovalo jen nepatrně studijních programů. Týkají se výuky ve 30. letech minulého století a svědčí o tom, že tato universita stála na úrovni ostatních. V r. 1835 zde přednášeli tito přírodovědci: Děkan filosofické fakulty dr. *Ernest Meyer*¹⁰⁶⁾ — 1. Botanické demonstrace 1× týdně, 2. Botanické exkurze, 3. Speciální botanika 5× týdně 1 hod. Prof. dr. *Wilhelm Bessel*¹⁰⁷⁾ 1. Geodesii 4× týdně 1 hod., 2. Univerzální aritmetiku a algebru 4× týdně 1 hod. Prof. dr. *Fr. Fil. Dulk*¹⁰⁸⁾ — 1. Zoochemii 2× týdně 1 hod., 2. Chemické examinando, veřejně 4× týdně 1 hod., 3. Farmacii 6× týdně 1 hod., 4. Analytickou chemii 1× týdně. Prof. dr. *C. G. J. Jakobi*¹⁰⁹⁾ vypisoval pro tento rok: 1. Variační počet 4× týdně 1 hod., 2. „Superficies secundi ordinis“ 4× týdně 1 hod., 3. Analytická cvičení v matematicko-fyzikálním semináři 1× týdně 1 hod. Prof. *Fr. Ernest Neumann*¹¹⁰⁾ — 1. Vybrané kapitoly z fyziky „capita quaedam selecta physicae mathematicae explicabit“ 4× týdně 1 hod., 2. Oryktognosie 4× týdně 1 hod. Mi-

¹⁰⁴⁾ *Johann Friedrich Hermann Süersen* (1771—1845), čestným doktorem filosofie v Kodani r. 1840. Působil jako lékárník nejprve v Berlíně a od r. 1799 v Kielu. R. 1827 se vrátil k obchodování. Viz Poggendorff II. Bd., str. 1048.

¹⁰⁵⁾ Viz Universitní knihovna sg. 57 A 29.

¹⁰⁶⁾ *Ernst Heinrich Friedrich Meyer* (1809—1858), studoval jazykovědu a práva v Göttingen, později lékařství a přírodní vědy. Profesor botaniky na universitě v Královci. Zabýval se soustavným studiem domácích i cizích rostlin a studiem dějin botaniky. Viz Ottův slovník naučný, díl XVII. Praha 1909, str. 229.

¹⁰⁷⁾ *Friedrich Wilhelm Bessel* (1784—1846), od r. 1806 pracoval na soukromé hvězdárně v Lillienthalu. Profesor astronomie na universitě v Královci v letech 1810—1846, kde byla v letech 1811/13 vybudována hvězdárna. Rozvíjel zde bohatou činnost v oboru teoretické i praktické astronomie. Besselova astronomická pozorování se vyznačovala velkou přesností. Dopisoval si s Olbersem, Ermannem, Gaussem a Steinheilem. Viz *Der grosse Brockhaus*. Leipzig 1929, II. Bd., str. 634, Poggendorff I. Bd., str. 176.

¹⁰⁸⁾ *Friedrich Phillip Dulk* (1789—1832), lékárník a profesor chemie na universitě v Královci. Viz Poggendorff I. Bd., str. 620.

¹⁰⁹⁾ *Karl Gustav Jacob Jakobi* (1804—1851), r. 1824 soukromý docent na universitě v Berlíně, r. 1827 mimořádný a r. 1829 řádný profesor na universitě v Královci, kde setrval do r. 1842. Po delší cestě do Itálie se stal členem akademie věd a zbytek života strávil v Berlíně. Viz Poggendorff I. Bd., str. 1178.

¹¹⁰⁾ *Franz Ernest Neumann* (nar. 1798), doktor filosofie, od r. 1826 docent a později profesor (mimořádný 1828 a řádný r. 1829) fyziky a mineralogie na universitě v Královci. Od r. 1833 korespondent a později člen (1858) akademie věd v Berlíně. Viz Poggendorff II. Bd., str. 275.

mořádný profesor *Lud. Moser*¹¹¹⁾ oznamoval 1. Meteorologii a klimatologii 3× týdně, 2. Matematickou fyziku 5× týdně, 3. „Chromatologiam et phaenomena“ 3× týdně.

*

Shromážděné materiály, přes svou neúplnost v jaké se dochovaly v pražských knihovnách a archívech, dovolují vyslovit jisté závěry o tempech vývoje, rozsahu a úrovni výuky přírodních věd na německých a rakouských universitách.

Prameny především svědčí o tom, že rozsah i úroveň výuky byly velmi rozmanité a souvisely převážně s obsazením jednotlivých stolic. Toto obsazování nebylo výsledkem cílevědomého programu, nýbrž značně náhodné, přičemž i na nejlepší university se dostávali jako profesori pracovníci bez vědecké úrovně nebo druhořadí odborníci. Lze dále říci, že v tuto dobu se na universitách teprve velmi zdoluhavě a obtížně rodil vědecko-pedagogický profil přírodovědecké práce i jejího personálního zabezpečení, i když v některých náznacích se začíná prosazovat náročnost na obsazení profesorských míst, známá nám od poslední čtvrtiny 19. století. Také obsahové poslání výuky i její formální stránka zůstávají nejasné a výuka jen výjimečně sleduje úroveň tehdejší vědy. Z těchto hledisek výuka přírodních věd na pražské universitě odpovídá celkovému směru.

Tato tvrzení si bezesporu vyžádají ještě další analýzu. Materiál shromážděný v této stati chce tuto analýzu umožnit s vědomím, že postupně bude nutno zpracovat i další prameny o celkové vědecké činnosti učitelů a rozbor učebnic, kterých užívali. Touto cestou snad lze dojít k hlubšímu pochopení jak problematiky rozvoje přírodních věd v tomto období, tak i úlohy universit pro tento vývoj.

Der Unterricht der Naturwissenschaften auf einigen mitteleuropäischen Universitäten in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts

VĚRA STRNADOVÁ

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin untersucht in ihrer Abhandlung auf Grund der Universitätsprogramme, die in der Prager Universitätsbibliothek und im Archiv der Karls-Universität aufbewahrt werden, verschiedene Dynamik der Veränderungen des Unterrichts der naturwissenschaftlichen Fächer an den philosophischen Fakultäten der österreichischen und deutschen Universitäten in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Es handelt sich um die Programme der Universitäten in Prag, Wien, Berlin, Breslau, Heidelberg, Jena, München, Würzburg, Rostock, Greifswald, Münster, Kiel und Königsberg. Das

¹¹¹⁾ Ludwig Ferdinand Moser (nar. 1805), doktor lékařství a filosofie od r. 1831 soukromý docent, později profesor (mimořádný 1832 a řádný 1839) fyziky na universitě v Královci. Viz Poggendorff II. Bd., str. 215.

Ergebnis ist die Feststellung wie langsam und schrittweise der Prozess der Anpassung der Form und des Inhalts der naturwissenschaftlichen Tätigkeit an den Universitäten verlief und den neuen Bedürfnissen der Periode der Industrierevolution entsprach. Eine grosse Rolle spielten dabei die lokalen Verhältnisse, vor allem die persönlichen Eigenschaften der Lehrstuhlinhaber. Ein neuer Typus des Hochschullehrers entstand nur schwierig und langsam.

Aus der Analyse geht weiter hervor, dass der Einfluss des Staates auf die Tätigkeit der Universitäten in der Habsburgermonarchie stärker als in Deutschland war, trotzdem aber entwickelte sich der Unterricht der Naturwissenschaften in Prag in allgemeinem parallell mit der Entwicklung in den anderen Universitäten in Mitteleuropa.

Die im Artikel zusammentragenen Erkenntnisse ermöglichen in der Kombination mit der Analyse der wissenschaftlichen Tätigkeit der Professoren und des Inhaltes der Lehrbücher ein genaueres Bild des Zustandes der Naturwissenschaften in jener Zeit darzulegen und den Anteil der Universitäten an ihrer weiteren Entfaltung zu bestimmen.

DĚTSTVÍ, MLÁDÍ A STUDENTSKÁ LÉTA BOHUMÍRA ŠMERALA

JAN GALANDAUER

Smyslem tohoto příspěvku je sledovat genezi ideového, politického i charakterového profilu Bohumíra Šmerala¹⁾ — čelné a výrazné osobnosti českého, československého a mezinárodního dělnického hnutí. Tento text vychází z přesvědčení, že by bylo metodologickou chybou podlehnout sugesci retrospektivy a pod dojmem vývoje Šmerala v čelného politika posuzovat jeho mladá léta, nacházet v nich jakési předurčení dalšího vývoje. Za správný a marxistický považují jiný přístup: vylíčit okolnosti a události Šmeralova mládí v plném kontextu tehdejší společenské reality a jen jako *potencionální* předpoklad pozdějšího vyzrání této velké osobnosti.

Článek je věnován *formování* Šmeralovy osobnosti a tím je i dán jeho chronologický rámec: zkoumá, pokud to heuristická základna dovoluje, Šmeralovo dětství, středoškolská studia, z vysokoškolských studií pak jen období do roku 1901. Tímto rokem se totiž Šmeral plně začleňuje do politického života sociálně demokratické strany, je rozhodnuto o jeho dráze profesionálního dělnického politika, základní a podstatné rysy jeho osobnosti jsou již zformovány.

Logika zpracované látky člení tento příspěvek do dvou částí: první je věnována Šmeralovu dětství a mládí do jeho příchodu do Prahy na vysokoškolská studia, druhá Šmeralovým vysokoškolským létům.

¹⁾ Této problematice věnovali pozornost dosud tři autoři. Diplomová práce *Oty Urbana* z roku 1960 „Ideový vývoj B. Šmerala a jeho účast na boji o všeobecné hlasovací právo před první světovou válkou“ v 3. kapitole první hlavy věnuje pozornost Šmeralově gymnasiálním i vysokoškolským létům. Tato kapitola nadepsaná „Cesta Bohumíra Šmerala k marxismu a sociální demokracii“ se materiálově opírá o příslušnou část Šmeralovy pozůstalosti a o „šmeralovska“ čísla Studentského sborníku a představuje první zpracování této tematiky.

V roce 1962 vyšla práce *Františka Červinky* „Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého století a na počátku našeho století“. Praha. Zde je B. Šmeral ukázán především jako člen skupiny vysokoškolských socialistických studentů, která se již před jeho příchodem do Prahy zformovala. Pramenná základna Červinkovy práce je rozšířena o materiály uložené v SÚA týkající se činnosti studentských spolků.

V „Revue dějin socialismu“, 1969, č. 6, str. 893—922 a 1970, č. 1, str. 112—140, publikoval *Karel Gorovský* (Goliat) materiál nazvaný „Bohumír Šmeral“, pohybující se na rozhraní mezi vzpomínkou, esejí a studií. Význam tohoto textu spočívá v tom, že autor osobně znal Šmerala, jeho příbuzné a známé. Autor se také seznámil se základním archívním materiálem a vyslechl některé pamětníky. Na druhé straně ta skutečnost, že materiál je bez odkazového aparátu a že v některých jeho částech je zřejmý výrazný subjektivismus autora, nutí k opatrnosti při přebírání jednotlivých údajů.

Bohumír Šmeral se narodil 25. října 1880 v západomoravské Třebíči. Zde prožil prvních osmnáct let svého života. Zkoumejme nyní prostředí, v němž mladý Bohumír vyrůstal.

Počněme rodným městem: mohla společenská realita Třebíče vytvářet předpoklady a impulzy pro Šmeralovo přijetí marxismu a jeho vstup do dělnického hnutí?

Třebíč měla v roce Šmeralova narození (1880) přes 9 tisíc obyvatel a poměrně rychle rostla, takže v roce 1900 jejich počet překročil již 12 tisíc.²⁾ Za svůj růst vděčila především rozvoji průmyslu zpracovávajícího kůže, tj. průmyslu jirchářskému, koželužskému a obuvnickému. Vynikala zejména největší továrna Karla Budišovského, která ke konci století zaměstnávala 800—1000 dělníků a vyráběla i zboží pro export. Mimoto byl v Třebíči pivovar, lihovar, elektrárna, výroba sodovky, octárna, slévárna, dvě strojírny a další menší továrny.³⁾ Byla tedy Třebíč, na rozdíl od okolních stagnujících oblastí Českomoravské vysočiny, průmyslovým centrem s odpovídající sociální strukturou. Toto konstatování však neznamená, že Třebíč byla skutečně moderním kapitalistickým městem. Chyběl velký strojírenský průmysl, převažovaly malé podniky, zpracování kůže, jasně dominantní průmyslové trebičské odvětví, navazovalo úzce na řemeslnou výrobu. Stručně shrnuto: Třebíč byla sice průmyslovým centrem západní Moravy, dynamikou překonávající větší Jihlavu, zůstávala však menším městem a její průmyslový rozmach byl spjat jen se zpracováním kůže, přičemž převládaly malé a střední podniky.

Česká buržoazie měla v Třebíči již vybudovanou hospodářskou, společenskou a politickou strukturu; byla zde spořitelna, záložna, několik zájmových a vzdělávacích spolků, průmyslové muzeum, sportovní a tělovýchovné kluby, politické spolky. V posledních dvou desetiletích devatenáctého století byl vybudován vodovod, založeno městské muzeum, postavena nemocnice, vypracován polohový plán zástavby města atd.⁴⁾ Elektrinou začli v Třebíči svítit až po roce 1899, s výstavbou kanalizace se započalo až roku 1910. Od roku 1886 procházela Třebíčí železnice.⁵⁾

Dělnické hnutí v Třebíči⁶⁾ organicky navazovalo na dřívější protestní vystoupení tovaryšů. Bylo silně ovlivněno dělnickým hnutím vídeňským a brněnským. Charakteristickým rysem dělnického hnutí na Třebíčsku byl jeho sklon k radikálním formám protestu. V osmdesátých letech se zde prosadil vliv radikálů a Třebíč se stává jejich oporou. V roce 1885, tedy když měl Šmeral pět let, byla Třebíč svědkem rozsáhlých dělnických nepokojů anarchistického charakte-

²⁾ Ludmila Kárníková: Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754—1914, Praha 1965, ČSAV, str. 269.

³⁾ Vlastivěda moravská, II. Místopis, Třebíčský okres, napsal Frant. Dvorský, Brno 1906, str. 160—161.

⁴⁾ Vlastivěda moravská, Třebíčský okres, str. 127—128.

⁵⁾ Třebíč — město a okres, Brno 1931, str. 31.

⁶⁾ Údaje o dělnickém hnutí jsou převzaty z práce Jaroslava Mejzlíka: Dělnické hnutí na západní Moravě do založení KSČ. Havlíčkův Brod 1957.

ru: dav s klacky a kameny útočil na okresní hejtmanství a soud, bylo povoláno vojsko a vyhlášen výjimečný stav. I později měli trebičští dělníci nadprůměrný sklon k bouřlivým akcím.

Koncem osmdesátých let i v Třebíči se formuje sociálně demokratická strana a to pod přímým vlivem Brna a za osobní pomoci Josefa Hybeše. V roce 1888 vzniká „Dělnická beseda“, která představuje organizační formu, jež začleňovala trebičské dělnictvo do sociální demokracie. V roce 1893 vzniká „Politický spolek Pokrok pro Moravu“ se sídlem v Třebíči jako výraz skutečnosti, že Třebíč se stala centrem dělnického hnutí v regionu.

Organizační formování sociálně demokratické strany bylo provázeno řadou třídních konfliktů a veřejných dělnických vystoupení, které v Třebíči jistě vzbudily rozruch a pozornost. Vedle řady stávek to byly demonstrativní projevy za všeobecné volební právo v letech 1893—1895. Zejména bouřlivá byla schůze 29. června 1895, jejímž místopředsedou byl Bedřich Smola,⁷⁾ s jehož doporučením v roce 1898 B. Šmeral přišel do redakce Práva lidu. Schůze byla rozpuštěna a demonstranti se prudce srazili s četníky. Rozpuštění této schůze dokonce vyvolalo interpelaci K. Kramáře v říšské radě. Hladinu života v Třebíči vzbouřil i První máj v roce 1890: manifestovalo na 4000 dělníků. Oslavy Prvého máje se pak konaly každoročně.

Je tedy zřejmé: v období Šmeralova dětství nabylo dělnické hnutí v Třebíči na intenzitě, mnohokrát a výrazně projevilo svou existenci, ať již ve vystoupeních živelné až anarchistické povahy či v disciplinovaných vystoupeních organizovaných sociální demokracií. Existence dělnického hnutí byla v Třebíči hmatatelnou skutečností, s níž se mladý Bohumír musel setkávat.

Jak pevně zakotvila sociálně demokratická strana v Třebíči, ukázaly volby v roce 1897. V páté, všeobecné kurii sociálně demokratická strana zvítězila a získala 648 hlasů, zatímco druzí skončili křesťanští sociálové s 429 hlasy, následovali staročeši s pouhými 100 hlasy. Toto silné postavení dělnické strany v trebičském veřejném životě zůstalo dlouhodobým faktorem, jak ukázaly např. volby do říšské rady roku 1907 a jak potvrzovaly dokonce i volby v letech předmnichovské ČSR, z nichž komunisté zpravidla vycházeli jako nejsilnější strana. Tedy: sociální demokracie získala masovou oporu mezi trebičskými obyvateli. Na druhé straně sociálně demokratická organizace v Třebíči neměla úroveň srovnatelnou se sociálně demokratickými organizacemi ve větších průmyslových centrech. Zpráva zastupitelstva soc. dem. strany čtvrtému sjezdu v roce 1900 uvádí, že v druhém volebním moravském okrese (tj. trebičském) byl jeden politický spolek s 30 členy, 3 odborové organizace, které měly v roce 1898 77 členů a 4 vzdělávací spolky, jež téhož roku čítaly 120 členů.⁸⁾ Nedostatek velkých podniků, nižší kvalifikace a životní a vzdělanostní úroveň trebičských dělníků vedla

⁷⁾ Archiv Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, F 55, sg. 41, zápisky B. Šmerala, str. 3.

⁸⁾ Protokol čtvrtého řádného sjezdu Československé strany sociálně demokratické

k jevu, který je znám i z jiných oblastí s podobnou strukturou: volby prokazují vysoký stupeň nesouhlasu se sociální skutečností, sociální radikalismus snadno vyústí v rázná a bojovná vystoupení. Naproti tomu nedostatek disciplíny a schopných funkcionářů a aktivistů podstatně brzdí výstavbu výkonné a stabilní organizace. (V politické dráze B. Šmerala se vždy prosazovala koncepce právě obrácená: Šmeral kladl na první místo disciplínu a organizaci a snažil se zabránit živelním projevům.) Jiným rysem dělnického hnutí v Třebíči bylo to, že nehlédě na silné pozice sociálních demokratů našli v řadách dělníků určitou oporu i odpůrci marxismu a sociální demokracie, především křesťanští sociálové. Volby roku 1897 ukázaly, že politický katolicismus má na Třebíčsku silné pozice a že představuje jediné masové hnutí schopné zápasu se sociální demokracií. Silné náboženské cítění na moravské straně Vysočiny spolu s rozsáhlou církevní organizací na straně jedné, sociální poměry a radikalizace na straně druhé, vytvořily na Třebíčsku rozložení politických sil známé i z jiných méně rozvinutých oblastí Moravy: stojí proti sobě v politické a ideové konfrontaci rudý socialismus a černý křesťanský socialismus. V roce 1897 po známém protistátovém prohlášení i v Třebíči byli organizováni národní dělníci, jejich síla však zůstala daleko za silou křesťanských sociálů. V roce 1897, tedy rok před maturitní zkouškou, kdy Šmeral se už pokládal, jak ještě ukážeme, za marxistu a sociálního demokrata, se ukázaly hmatatelně negativní důsledky vlivu klerikálů a národních sociálů na část dělníků. V květnu tohoto roku vypukla velká stávka trebičských koželuhů za zvýšení mezd a zkrácení pracovní doby. Jeden z hlavních důvodů, proč skončila neúspěchem, spočíval v tom, že křesťanští socialisté a národní dělníci separátními jednáními se zaměstnavateli narušili jednotu stávkujících. Nejednotnost dělnického hnutí se projevila dále i v tom, že v roce 1898 oslavovali křesťanští socialisté a národní dělníci 1. máj odděleně od sociálně demokratické manifestace. Tedy: zkušenost Šmeralova trebičského mládí ukazovala politický katolicismus jako nebezpečného protivníka sociální demokracie a jako ideově politickou bariéru proti šíření jejího vlivu. Zkušenost stávky koželuhů roku 1897 dokládala názorně negativní důsledky pro boj za hospodářské požadavky dělníků té skutečnosti, že křesťanským socialistům a národním dělníkům se podařilo získat určité pozice i v řadách trebičského dělnictva. Snad v těchto zkušenostech můžeme hledat důvody pozdějších Šmeralových vystoupení proti politickému katolicismu, jimiž prakticky zahájil svoji žurnalistickou kariéru v Právu lidu.

Nyní obraťme pozornost ke vývoji Šmerala samého, především budeme sledovat vlivy, jež na něj působily v rodině a ve škole, nejdůležitějších faktorech pro formování osobnosti kteréhokoliv mladého člověka. Bohumír se narodil v rodině

ve dnech 8., 9. a 10. září v Českých Budějovicích. Zpráva zastupitelstva českoslov. sociálně demokratické strany v Rakousku, str. 32.

Zpráva výkonného výboru ku III. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany v Rakousku, Vídeň 1898, str. 18 mluví o „neustálenosti“ organizace v II. tj. trebičském okrese, jež „nepřispívá arciť nikterak k rozkvětu“.

Jana Šmerala, odborného učitele na německé měšťanské škole. Jeho otec tedy svým postavením patřil k trebičské honoraci. Nadto rodina nebyla nemajetná. Matka Růžena, za svobodna Čermáková, přinesla do manželství slušné věno. Úřední dokument z roku 1898 uvádí, že manželé Šmeralovi vlastnili 40 $\frac{3}{4}$ jitra půdy. Ačkoliv se jednalo o půdu neúrodnou, přesto jen její hodnota byla odhadována na 7000 zlatých. Hospodářská usedlost byla ceněna na 3000 zlatých, celková hodnota majetku Šmeralových tedy obnášela 10 000 zlatých, tj. 20 000 rakouských korun. I když údajně vázl na tomto majetku dluh ve výši 5370 zlatých, přece jen řadil Šmeralovy ke slušně situovaným trebičským občanům.⁹⁾ Nadto Šmeralovi pronajímali přední část své usedlosti jako hostinec a provozovali povoznictví, což skýtalo další zdroj příjmu. Roční slušné Jana Šmerala obnášelo v roce 1898 1190 zlatých. Přitom lze předpokládat, že skutečné příjmy byly vyšší než ukazují uvedená čísla, nehlédě na úřední ověření, protože dokument, z něhož jsou vzata, měl sloužit jako podklad pro osvobození Bohumíra Šmerala od placení kolejného a byla tedy snaha ukázat majetkovou situaci žadatele v co nejméně příznivém světle. Skutečné příjmy z poměrně rozsáhlého hospodářství s koňským povozem, hovězím dobytkem a větším množstvím drobného domácího zvířectva, byly jistě vyšší.¹⁰⁾

Jestliže tedy Jan Šmeral jako odborný učitel patřil k trebičským „lepšími lidem“ a jestliže půda, hospodářská usedlost, povoz, dobytek atd. jej řadily mezi slušně situované vlastníky, pak způsob života rodiny Šmeralů tomuto sociálnímu statutu neodpovídal. Jana Šmerala, když skončil své školní povinnosti, čekala pole a povoznictví, na bedrech Růženy Šmeralové spočívala nejen péče o Bohumíra a později o jeho čtyři mladší bratry, ale i o chod hospodářství. Dopis Růženy Šmeralové synovi Teodorovi dokládá, jak začínal její obvyklý den: „... jak obyčejně jsem vstala v 4 $\frac{1}{2}$ hod., do kuchyně jsem šla budít služku, 4 $\frac{3}{4}$ hod. postavila jsem na kávu a mléko, poslala jsem ji k pumpě pro vodu... já zatím šla do světnice než káva bude vařit Albinovi zašit rukáv a sobě kabát...“¹¹⁾

Obydlí rodiny Šmeralů skýtalo jen minimální pohodlí. Usedlost č. 48 v Nových Dvorech sloužila především jako hospodářská jednotka a vnitřní uspořádání jasně napovídá, že obytný prostor pro nakonec sedmičlennou rodinu (a přinejmenším pro jednu služku) byl nepatrný. Nikoliv proto, že by stavení bylo malé, ale

⁹⁾ Základní údaje o majetkových poměrech rodičů B. Šmerala podávají „Vysvědčení o nemajetnosti“, jež B. Šmeral přiložil ke své žádosti o osvobození od placení kolejného. ÚML, F 55, sg. 1 „Osobní doklady“.

Podrobnější představu o majetkových poměrech umožňují písemnosti vzniklé vedením hospodářství Jana a Rosalie Šmeralových, jež jsou uloženy v Okresním archivu v Třebíči ve třech krabicích pod názvem „Šmeral“. Je zřejmé, že majetek rodiny Šmeralů měl a ještě do pozdních třicátých let si zachoval značnou hodnotu. Že Šmeral žádal o osvobození od placení kolejného, nás nesmí mýlit.

¹⁰⁾ K. Gorovský tvrdí (RDS, 1969, č. 6, str. 902), že Šmeralovi mívali až 10 krav, 2 až 3 páry koní a že trvale zaměstnávali 2 děvečky a čeledína, při čemž najímali další 3–4 pracovníky.

¹¹⁾ AÚML, F 55, sg. 103, Dopis R. Šmeralové T. Šmeralovi, nedatováno.

proto, že jen jeho malá část byla vydělena pro obytné účely. Dokonce ani přední část domu nebyla využívána, jak tomu u selských stavení tohoto typu bývá, jen pro bydlení. Byl zde umístěn hostinec, který byl pronajmán. Vlastní byt se skládal ze vstupní síně, jedné větší a dvou menších místností, kuchyně a komory. Jeden z pokojů sloužil jako „parádní pokoj“, tj. byl vybaven krásným nábytkem, který dostala Růžena Šmeralová věnem, nebyl obýván a sloužil jen k přijímání hostů.¹²⁾ To byla jediná daň luxusu a reprezentaci. Vlastní život rodiny se odehrával ve stísněném prostoru a svým podřízením potřebám hospodářství se blížil více zvyklostem selským, než městské střední třídy. Důvody, proč tomu tak bylo, nelze hledat ve finanční situaci rodiny. Již jsme viděli, že byla velice slušná. Je ovšem pravda, že pět synů, kteří všichni navštěvovali gymnázium znamenalo zatížení rodinného rozpočtu. Uvážíme-li však, že studovali v Třebíči, že tedy měli zadarmo byt, stravu z vlastního hospodářství, nejeví se finanční zátěž tak vysoká. Ostatně způsob života Šmeralovy rodiny se vyhranil ještě dříve, než se rodina rozrostla a z chlapců se stali gymnazisté. Vysvětlení nenáročného, pracovitého a neintelektuálního způsobu života rodiny lze hledat především v povahových vlastnostech Jana Šmerala.¹³⁾ Tento vyšel z nejhudších poměrů, mohl vystudovat jen díky podporám a kondicím.¹⁴⁾ Na pozadí bídy a strádání, které ovládaly dětství a mládí Jana Šmerala, se jeví jeho postavení odborného učitele a sňatek s Růženou Čermákovou, jenž z něj učinil dobře situovaného vlastníka, jako prudký sociální vzestup. Snahu dát všem svým synům vzdělání, nesáhnout na majetkovou podstatu a naopak ji rozšířit, lze pak charakterizovat jako úsilí o pokračování sociálního vzestupu: synům se mělo dostat ještě vyššího vzdělání, než vedlo k vzestupu otce, majetek se měl kapitalizovat. Tento puritánský postoj není neznám např. u první generace nových podnikatelů. Skutečně — Jan Šmeral, nehledě na maturitu, státní zkoušky na německé brněnské technice, zkoušky z franštiny, neměl nejmenší intelektuální sklony. Ve stovkách dopisů a lístků,¹⁵⁾ které napsal svým pěti synům, nenajdeme ani stopu snahy o nějakou intelektuální komunikaci, např. zmínku o knize, kulturní nebo politické události. Obsah dopisů je výlučně praktický: běh hospodářství a konkrétní rodinné záležitosti, především finanční. Velkou váhu kladl ovšem Jan Šmeral na školní prospěch svých synů a později na jejich hmotné zajištění a kariéru v zaměstnání.

Bohumír Šmeral tedy prožil dětství sice v rodině dobře situované, nikoliv však v středostavovském komfortu. Vyrostl v rodině, kde se sice kladl velký důraz na školní úspěchy, kde však vzdělání bylo chápáno čistě utilitaristicky, neintelektuálně, jen jako předpoklad sociálního vzestupu.

¹²⁾ K. Gorovský, RDS, 1969, č. 6, str. 905.

¹³⁾ O sociálních poměrech Jana Šmerala v dětství a mládí viz K. Gorovský, RDS, 1969, č. 6, str. 898—900.

¹⁴⁾ Doklady o studiu Jana Šmerala na brněnské technice viz Okresní archiv Třebíč, fond Šmeral.

¹⁵⁾ AÚML, F 55, sg. 104 (pohlednice) a sg. 102 (osobní korespondence).

Prostředí, kde se nacházel dům, v němž se Bohumír Šmeral narodil a prožil své dětství, dávalo příležitost, aby se seznámil s lidskou bídou. Obyvatelstvo Nových Dvorů tvořili dělníci z koželužen a jircháren, řemeslníci, nádeníci, chudí lidé. Mzdy v průmyslových odvětvích zpracovávající kůže byly podprůměrné, pracovní doba dlouhá, pracovní podmínky těžce snesitelné. Např. v továrně Budišovského vydělávali koželuzi roku 1897 týdně 5—7 zlatých, pomocní dělníci 4—5,50 zlatých, pracovní doba se pohybovala okolo 11 hodin denně, pracovalo se ve výparech chemikálií. Takové životní podmínky vedly přirozeně k obvyklým projevům pauperismu: fyzické degeneraci, alkoholismu, demoralizaci atd. Nepochybně mladý Bohumír, jenž uprostřed takového prostředí žil — vždyť přímo v jejich domě byla hospoda! — poznal již ve svém dětství, co to je bída. Když v roce 1886 přišel do první třídy obecné školy v Nových Dvorech, setkal se s týmiž chlapci, s nimiž se setkával v okolí svého domova. Sociální složení Šmeralových spolužáků nám ukazují třídní knihy novodvorské školy.¹⁶⁾ Tak např. ve třetí třídě je udáno povolání otců školáků takto:

nádeník	5	jirchář	1
koželuh	5	pastýř	1
obuvník	7	tkadlec	1
zedník	2	hostinský	1
krejčí	2	majitel kruhové cihelny	1

u tří hochů je uvedena jako rodič „vdova“. Tedy: s výjimkou syna majitele cihelny a snad syna hostinského, pocházeli všichni Šmeralovi spolužáci z chudých dělnických nebo řemeslnických rodin. Třídní knihy nám dále dokládají, že pauperismus chudého předměstí se odrážel v katastrofálních školních výsledcích. Z 29 Šmeralových spolužáků jich 23 má aspoň jednu nedostatečnou, mnozí však jich mají několik. U jednotlivých žáků se často objevují hodnotící poznámky jako „falšování vysvědčení“, „nemravný a nepočestný“, „krade“ apod. Sociální poměry se odrážely v životě novodvorské školy a pronikavě omezovaly její pedagogické možnosti. Děti z dělnických a řemeslnických rodin z Nových Dvorů téměř neměly šanci na získání vyššího vzdělání.

Syn odborného učitele, Bohumír Šmeral, byl nepochybně po celé období, co do novodvorské obecné školy chodil, primusem třídy. S výjimkou kreslení a v třetí třídě psaní měl samé jedničky. V prospěchu se mu nikdo ze spolužáků ani zdaleka neblížil. Nadto jediný z celé třídy má v druhé třídě pochvalnou poznámku „Velmi pilný a hodný“. Na základě těchto úspěchů zakončil Bohumír navštěvování obecné školy již po čtyřech letech. Poznámka uzavírající ročník 1888/1890 sděluje — „přijat do I. třídy gymnasia“.

V roce 1890 tedy vstoupil Bohumír Šmeral do první třídy gymnasia v Třebíči. Jaký byl ústav, v jehož zdech měl Bohumír Šmeral strávit příštích osm let?

¹⁶⁾ Okresní archiv Třebíč, Národní škola Nové Dvory, č. inv. 82.

Nepochybně ta skutečnost, že Třebíč měla své gymnasium, znamenala pro Třebíčsko mnoho.¹⁷⁾ Především otvírala možnost středoškolského vzdělání pro sociálně slabší rodiny, které by si nemohly dovolit vydržovat studenta v jiném vzdáleném městě. Gymnasium bylo v poslední třetině 19. století i významným kulturním centrem a z národnostního hlediska zárukou výchovy české inteligence. Úsilí o vybudování národního školství bylo charakteristickým projevem národnostního boje v habsburské monarchii a takové otázky, jako je zřízení českého, německého, slovinského či jiného gymnasia či dokonce jen paralelní třídy vedly mnohdy k vládním krizím, obstrukcím v říšské radě, nejprudším politickým střetnutím. Také v Třebíči osudy gymnasia věrně odrážejí vývoj česko-německého národnostního konfliktu. Když v roce 1871 vzniklo nižší gymnasium v Třebíči, bylo to po Brně, Olomouci a Přerově čtvrté české gymnasium na Moravě. Již o tři roky později se dostala městská správa do rukou německých politiků, což mělo vzápětí za následek přeměnu ústavu v německé reálné gymnasium. Pouze u prvních dvou tříd byly připuštěny české pobočky, takže již do tercie museli čeští studenti, chtěli-li být vyučováni v českém jazyce, odejít na gymnasium do jiných měst. To byla ovšem nepřírozená a neudržitelná situace, protože třebíčský okres byl skoro úplně český. K německému jazyku se hlásilo jen 2,5 % všeho obyvatelstva.¹⁸⁾ Pokračující demokratizace měla nezadržitelné národnostní důsledky: roku 1882 se dostává správa do rukou staročeků, roste počet českých tříd, gymnasium se počestuje. Ve školním roce 1887—1888 mizí poslední německé třídy. Téhož roku skládají poprvé studenti na ústavě maturity, tzn. nižší gymnasium se přeměnilo v gymnasium vyšší, kompletní. V září roku 1899 pak byla otevřena nová prostorná gymnasijská budova. Znamená to tedy, že Bohumír Šmeral přišel do školy, jejíž počestění bylo dovršeno před dvěma lety, která se teprve nedávno stala kompletním gymnasiem, na němž mohly být skládány maturity a jež před rokem dostalo odpovídající budovu. Byla tedy pro nového studenta situace daleko příznivější než pro české studenty před několika lety. Na druhé straně měla na třebíčské gymnasion nepříznivý vliv religiozita kraje a sociální slabost studentů. Na počátku devadesátých let plnilo gymnasium spíše funkci přípravky pro kněžský dorost, než že by vychovávalo přirozenou škálu inteligence. Z 16 abiturientů z roku 1890 se 10 stalo kněžími, z 11 studentů, kteří složili maturitu roku 1894 se stalo kněžími 7. Ve Šmeralově ročníku byla již situace normálnější: z 13 maturantů se stali kněžími jen 2.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Informace o dějinách třebíčského gymnasia podává Almanach 75 let gymnasia v Třebíči, Třebíč 1946.

¹⁸⁾ Vlastivěda moravská, Třebíčský okres, str. 43—44.

¹⁹⁾ Almanach 75 let gymnasia, seznam abiturientů. Ze Šmeralových spolužáků vynikli zejména Jan Zavřel, jenž se stal universitním profesorem zoologie v Brně, Jakub Deml, kněz a spisovatel, který se dostal do konfliktu s biskupskou konzistoří, byl církevně potrestán a jeho případ vyvolal veřejný rozruch. Jakub Deml byl později s Bohumírem Šmeralem ve styku, jak dokládají jeho dopisy ve Šmeralově pozůstalosti. Podle jejich obsahu soudě Šmeral poskytl Demlovi v jeho konfliktu nějakou pomoc. Z ostatních

Jestliže na obecné škole Bohumír Šmeral byl, jak jsme viděli, vzorným žákem a ozdobou třídy, jestliže měl v budoucnu bez potíží a námahy absolvovat vysokou školu, pak léta gymnasijská byla jiná. Bohumírova gymnasijská vysvědčení nejsou zrovna skvělá: převažují trojky, výjimkou nejsou čtyřky. Průměrný prospěch na konci jednotlivých tříd vypadal takto:

prima	2,4	kvinta	2,7
sekunda	2,9	sexta	2,7
tercie	3,1	septima	2,2
kvarta	3,0	maturitní vysvědčení	2,3

Zejména tedy v tercii a kvartě bylo Šmeralovo vysvědčení velmi špatné. Překvapuje, že měl čtyřky a trojky z dějepisu a zeměpisu, ačkoliv známe z pozdější doby jeho zájem o historii, trojky z češtiny, ačkoliv víme, jak vynikajícím stylistou Šmeral byl. U syna učitele na německé škole též překvapují trojky a čtyřky z němčiny. Pomineme-li soustavnou jedničku z náboženství, tak jediné septima a oktáva přece jen výbornými a dvojkou z dějepisu-zeměpisu a z češtiny naznačily, že Bohumír Šmeral by mohl v těchto předmětech vyniknout.²⁰⁾ Z pozdějšího období Šmeralova života známe jeho ukázněnou soustavnost, studijní systematickosti, dobrou paměť, filologické nadání, schopnost zvládat obtížnou látku. Nelze tedy hledat vysvětlení jeho středoškolských neúspěchů v lehkomyšlném bohémství, jako u mnohých jiných slavných osobností. Tato vlastnost byla Bohumírovi Šmeralovi naprosto cizí. Vysvětlení spočívá v prudkém konfliktu, v němž se mladý student octl s rodinou a se školou. Tento konflikt máme doložen, především zlomky Šmeralových zápisků.²¹⁾ Tyto zápisky vznikly ke konci jeho středoškolských studií a podávají drastické svědectví: Šmeral byl často a nemilosrdně bit otcem, po šest let, až do septimy, otec s ním nemluvil a nenazval jej jinak nežli lump, nesměl jíst u stolu s rodinou apod. Obraz je tak černý, že nás nutí ke kritickému přístupu k zápiskům: nejde o stylizaci nespravedlivého mládí? Zásadní správnost Šmeralových zápisků z mládí potvrzují však i jiné prameny. Bohumírův bratr, Arnošt Šmeral, píše v dopise svému universitnímu učiteli, profesorovi Jaroslavu Gollovi v únoru 1914 o Bohumíru Šmeralovi toto: „Je to člověk, který byl doma odstrkovan a prožil trudné mládí . . .“²²⁾ Správnost Šmeralem na-

spolužáků se ještě 1 stal knězem, 1 vojákem z povolání, 2 železničními úředníky, 1 poštovním úředníkem, 1 soudním auskulantem, 1 advokátem, 1 notářem a 1 fotografem.

²⁰⁾ Šmeralova gymnasijská vysvědčení jsou uložena v AÚML, F. 55, sg. 2. Doklady z gymnasia a university.

²¹⁾ Jsou uloženy v AÚML, F. 55, sg. 41.

²²⁾ SÚA, pozůstalost Jaroslava Golla, korespondence, dopis Arnošta Šmerala Jaroslavu Gollovi z 4. února 1914. Arnošt Šmeral navštěvoval Gollův seminář. Bohumír Šmeral se s J. Gollem seznámil, když se Arnošt octl v těžkých osobních potížích a B. Šmeral s J. Gollem se s úspěchem mu snažil pomoci. Toto zvláštní přátelství universitního profesora a člena panské sněmovny a sociálně demokratického politika nabylo v letech první světové války nové dimenze, když se oba stali terčem prudkých útoků radikálních nacionalistů.

črtnutého obrazu potvrzuje i Karel Gorovský jak na základě vyprávění samotného Šmerala, tak i dalších pamětníků.

Otcův teror, jenž snad měl docílit zlepšení Bohumírových školních výkonů, narážel na vzdor. Zápisky to dokládají: „Pamatuji, jak jednou měl jsem v knize ‚Besídku mladých‘, jak jsem potichu četl a polohlasitě cosi o zeměpise hučel. Knihy nosil jsem domu za řadry pod košili, schovával je na půdě, pod pohovku, četl jsem za humny a v záchodě (i v zimě). Do školy jsem nedělal nic. Ano, když otec s hůlkou nade mnou stál, našel jsem jinou stránku a tam četl.“ Z této atmosféry — na jedné straně otcova tyranie, na druhé straně synův vzdor — vyrostl tedy Bohumírův odpor ke škole. Toto nebylo však jediným důsledkem patologické situace. Mladý Šmeral výstižně vykresluje svou obrannou reakci: „Jest přirozeno, že tento způsob života měl velký vliv na vytvoření mé povahy. Jak jsem pravil, četl jsem mnoho, na nižším gymnasiu až nerozumně. Nevím, zda následkem četby nebo následkem jiného vlivu, objevily se u mne vlastnosti, kterých jsem neznal z domu. Už v sekundě byl jsem až směšně nábožný a až směšně jsem lhal... ve škole modlil jsem se před každou hodinou. Když jsem šel ze školy v poledne, modlil jsem se celou cestou až domů na předměstí, aby se na mne otec něco nedověděl.“

Jestliže chápeme obrat mladého Šmerala k náboženství jako reflexní zoufalou snahu najít bezpečnost a jistotu, již nenacházel v rodině, pak není nesrozumitelným další prudký přelom v jeho názoru na svět: ústrky a teror, kterým byl vystaven, jej činily citlivým i vůči sociální nespravedlnosti a útlaku. Svědectvím dalšího a rozhodujícího světonázorového přelomu mladého Šmerala jsou jeho vlastní zápisky: „V quintě přečetl Tolstoj. Ten ponenáhlu skomíral v něm oheň dogmatického katolicismu, důkazy, kterým se učil v náboženství, učinily z něj atheistu... V těch dobách poznal jména pokrokářství, anarchismus, socialismus, a ač ještě neznal jejich obsah a zaměňoval jedno s druhým, přece cítil, že tam je cosi nového a tam že nalezne asi svou subjektivní pravdu. A četl noviny nejrůznějších směrů, prošel všechny vydané brožury a v češtině vydaná sociální díla, znovu četl Tolstoj a výsledek byl? V sextě — jeho učitel přírodopisu byl darwinista — byl nadšeným stoupencem sociální demokracie, marxistou tělem i duší.“

V subjektivním vyličení Bohumíra Šmerala vyhlíží na první pohled jeho obrat k marxismu a dělnickému hnutí jako ryze psychologická a individuální záležitost. Světonázorové ideové individuální přerody podnětené literárními impulsy nebyly však v devadesátých letech tak zcela výjimečné. V tomto přechodném období se česká společnost, která opouštěla všennárodně buditelské stadium svého vývoje, rychle třídně a politicky rozčeňovala. Zároveň byla vystavena prudké invazi nejrůznějších ideových a literárních impulzů. Jako houby po dešti vznikají nejrůznější ediční podniky (knihovna Rozhledů, Kritická knihovna, Bibliotéka politických a sociálních nauk řízená Josefem Pelcem, Vzdělávací biblio-

téka řízená K. St. Sokolem a mnohé další). Poprvé česky vychází Tolstoj, Bělin-
ský, Dobroljubov, Spencer, Bakunin, Kant, Björnson, Flaubert, Stendhal a mnozí další světoví autoři. Pokrokové hnutí ukázalo, jaká pestrá škála nejrůznějších vlivů působila na české studenty. Ačkoliv (nebo snad právě protože) bylo nesourodým proudem různých, a mnohdy protikladných, ideových a politických názorů, našlo širokou rezonanci i mezi středoškolskou mládeží. Sám Šmeral později, když již byl vůči pokrokovému hnutí velmi kriticky zaujat, vzpomíná: „My, kteří jsme byli v quintě a sextě na gymnasiu odchováni kvasem pokrokového tisku a myšlenky, které on v nás vzbudil, domýšleli jsme dál...“²³⁾ Pokrokové hnutí, jeho žurnalistická a vydavatelská aktivita, stejně jako i ostatní impulsy ideově turbulentních devadesátých let, ideově přetvořily mnoho českých studentů. V životopisech politiků, literátů a vůbec veřejně činných osob, jejichž ideové politický profil se vytvářel právě v devadesátých letech, bychom našli nejrůznější variace: přechod od tolstojovského humanismu k antisemitismu, od kosmopolitismu k bojovnému nacionalismu, od katolicismu k volnomyšlenkářství apod. Nebyl tedy výjimečný sám fakt Šmeralova ideového přerodu, výjimečné bylo, že Šmeral ve svých 15–16 letech dospěl k socialistickému a marxistickému přesvědčení a že toto zůstalo jeho celoživotním postojem a světonázorovou konstantou.

Ačkoliv víme, že Šmeral od sexty byl marxistou²⁴⁾ a sociálním demokratem,

²³⁾ Studentský sborník, listopad 1899, č. 3, B. Šmeral: Lístek z Prahy, str. 52.

²⁴⁾ Tvrzení, že Šmeral byl marxistou, může přirozeně vyvolat požadavek dalšího upřesnění. Znamená to, že Šmeral ovládal marxistickou teorii či něco jiného? V této souvislosti považují za rozhodující, že Šmeral se za marxistu považoval a že se plně ztotožnil se základními cíli vědeckého socialismu a rozhodl se vstoupit do strany, která se k marxismu hlásila — sociální demokracie. Stranou ponechávám takové otázky, do jaké míry byl v ní marxismus zkreslován a simplifikován. Přesné vymezení toho, jak si mladý Šmeral osvojil teoretické bohatství marxismu, je z heuristických důvodů nemožné. Přece jen však máme unikátní dokument, který nám dokládá, že Šmeralovy znalosti marxistické literatury byly s ohledem na jeho mládí a na teoretickou laxnost převážně většiny českých sociálně demokratických předáků překvapivé. V roce 1899 nebo 1900, tedy tehdy, kdy chodil do druhého nebo třetího ročníku právnické fakulty, vydává B. Šmeral tenkou brožurku „Studujícím na středních školách“, Knihovna Studentského sborníku, Majitel a vydavatel B. Šmeral. Tato brožura byla určena středoškolským studentům a vyzývala je ke studiu společenských věd ještě na středních školách. Jejím smyslem bylo získávání dorostu pro sociální demokracii. B. Šmeral zde středoškolským doporučuje literaturu, s kterou by se měli seznámit. Při integritě Šmeralovy osobnosti je těžko představitelné, že by mladším středoškolským doporučoval něco, co by sám neznal. Lze tedy mít zato, že zde máme výčet literatury, již mladý Šmeral v posledních letech gymnasia a na počátku svých vysokoškolských studií přečetl a která tedy vytvářela strukturu jeho sociálních názorů. Doporučenou četbu rozděluje Šmeral do dvou skupin: a) Spisy socialistické, b) Nejčelnější spisy sociální demokracie.

První skupina obsahuje tyto tituly:

Albert Schäffle: Jádru socialismu
Bernhard G. Shaw: Socialism naší doby
Boleslav Limanovský: Dějiny socialismu v 19. století
Karel Kautský: Erfurtský program
Masaryk: Sociální otázka
Jindřich Herkner: Dělnická otázka

víme jen velmi málo o tom, jak se konkrétně zapojil do činnosti sociálně demokratické strany v Třebíči. Je to přirozené: gymnasista, chtěl-li zůstat gymnastou, musel svou činnost v sociálně demokratických organizacích tajit a publikovat mohl jen anonymně. Víme, že Šmeral napsal nějaké básně do Dělnického kalendáře,²⁵⁾ víme, že když přišel do Prahy, byl již v Právu lidu ohlášen trebičským sociálně demokratickým funkcionářem Smolou. Karel Gorovský²⁶⁾ uvádí, že Bohumír Šmeral se stal členem místního sociálně demokratického spolku „Dělnická Beseda — Pokrok“ a že uspořádal její knihovnu. Uvádí vzpomínky pamětníků, jak Bohumír utíkal ze sklepa, kam jej otec zavřel, aby nemohl na dělnickou schůzi. To je možné a dokonce pravděpodobné, i když nám pro to další doklady dosud chybí.

V souhrnu lze tedy základní předpoklady Šmeralova přijetí marxismu a jeho vstupu do dělnického hnutí shrnout takto:

- J. Stammhamer: Bibliographie des Sozialismus und Communismus
- J. Stammhamer: Bibliografie der Sozialpolitik.
- Mezi „nejčelnější spisy sociální demokracie“ Šmeral čtá:
  - od Karla Marxe:
    - Das Kapital
    - Kritik der politischen Oekonomie
    - Zur Kritik der politischen Oekonomie
    - Das Elend der Philosophie
    - Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850
    - Revolution und Kontra-Revolution in Deutschland
  - spolu s Engelsem: Komunistický manifest
  - od Bedřicha Engelse:
    - Herren Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft
    - Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates
    - Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft
    - Die Lage der arbeitenden Klasse in England
  - dále Ferd. Lassalle: Reden und Schriften
  - August Bebel: Die Frau und der Sozialismus
  - Socialdemokratie und Antisemitismus
  - E. Bernstein: Die Voraussetzungen des Sozialismus
  - K. Kautsky: Die Agrarfrage
  - Die Vorläufer des neueren Sozialismus
  - Franz Mehring: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie.

Jednoduchý výčet nám ovšem nic neříká o případných Šmeralových výhradách k jednotlivým pracím ani o tom, které z nich na něj měly největší vliv. Ukazuje nám však, že orientace mladého Šmerala v marxistické a ostatní společenskovední literatuře byla překvapivě dobrá. Charakteristickým momentem je, že rozhodující většina doporučené literatury je v němčině. Seznámení českého čtenáře s marxismem bylo až do první světové války a do rozvinutí vydavatelské činnosti marxistickou levicí a KSČ možné téměř výhradně v němčině. Již tím byla a priori vyloučena převážná většina členů sociálně demokratické strany, zejména dělnických, z možnosti studia prací klasiků marxismu. Pro příslušníky inteligence však byla znalost němčiny běžná. Také o Šmeralově znalosti němčiny není nutné pochybovat. Je sice pravda, že jeho středoškolské známky z němčiny nebyly nejlepší, víme však, že byl jako poslanec později schopen pronášet v němčině dlouhé projevy a pohotově improvizovat. Tato aktivní znalost je sice prokázána až pro období po roce 1911, pasivní znalost odborné terminologie nemohla však být pro horlivého zájemce skutečným problémem. Tím méně pro posluchače práv, který v němčině skládal i některé zkoušky.

²⁵⁾ AÚML, F 55, sg. 41, str. 3. Šmeral si v říjnu 1898 vyzdvihl v redakci Práva lidu „pár zlatek“ za zkonfiskované verše v Dělnickém kalendáři.

²⁶⁾ K. Gorovský, RDS, 1969, č. 6, str. 909.

- Třebíč v období Šmeralova dětství a mládí měla již v důsledku industrializace tak vyvinutou sociální strukturu, že třídní protiklady byly zřejmé,
- dělnické hnutí v období Šmeralova dětství a mládí bylo na Třebíčsku silné a radikální. Představovalo nepřehlédnutelnou součást života města a kontakt s ním nebyl nijak obtížný,
- Šmeral vyrostl v části Třebíče obývané dělníky a řemeslníky, v prostředí bídy a pauperismu,
- ačkoliv Šmeralova rodina byla dobře situovaná, její životní způsob měl spíše selský než městský charakter a byl podřízen potřebám hospodářství,
- Šmeralův otec viděl ve vzdělání pouze prostředek sociálního vzestupu,
- mládí Bohumíra Šmerala, prokazatelně od počátku navštěvování gymnasia (1890), bylo ve znamení prudkého konfliktu s autoritativním otcem,
- obrannou Bohumírovou reakcí na frustrační rodinnou situaci je nejdříve útek ke katolicismu,
- impulsy literární (zejména Tolstoj) a impulsy tisku (zejména pokrokařského) vedou v kvintě a sextě (15—16 let) k zásadnímu a definitivnímu Šmeralovu přelomu: stává se ateistou a nakonec marxistou a přesvědčeným sociálním demokratem. Šmeralovy světonázorové, ideové a politické souřadnice jsou definitivně určeny.

Naše shrnutí nechce sugerovat, že vyčtené faktory *zákonitě* vedly ke Šmeralovu marxismu a jeho vstupu do dělnického hnutí. Pramenná základna, z níž vycházela naše analýza, k takovému závěru neopravňuje a vzhledem k subtilnosti procesů formujících osobnost je otázkou, je-li u kterékoliv historické osobnosti možno tyto procesy přesně modelovat. Smysl naší analýzy a našeho shrnutí je jiný: ukázat, že Šmeralovo přijetí marxismu a jeho vstup do dělnického hnutí se za daných okolností nejvíce jeví jako něco výjimečného a nepravděpodobného. Předpoklady pro tento Šmeralův vývoj byly dány jak v trebičském prostředí a vývojevém stadiu českého ideového života v devadesátých letech, tak i ve specifické Šmeralova psychologického vývoje.

II.

29. července 1898 složil Bohumír Šmeral „zkoušku dospělosti“ — maturitu. Končila trebičská léta, končilo středoškolské studium, Bohumír se stává vysokoškolačkem.

Když 5. října 1898 přijížděl osmnáctiletý absolvent trebičského gymnasia do Prahy, byl pln očekávání a nadějí.²⁷⁾ Opouštěl provinciální město, tuhou kázeň gymnasia a dosah rodičovského dozoru, čekala jej velkoměstská Praha, dynamicky se rozvíjející těžiště české politiky, kultury a vědy, právnická fakulta

²⁷⁾ AÚML, F 55, sg. 41, První dojmy v Praze, napsáno 24. listopadu 1898 „5. října v 1/2 8. večer jsem přijel do Prahy. Nejlepší chvílky, které Praha působí, jsou ty, kdy ji neznáme a se na ni těšíme.“

mladé české university, akademická volnost, osobní samostatnost. V tom se nelišil od tisíců jiných nastávajících vysokoškoláků. Bohumír Šmeral však měl to štěstí, že s příjezdem do Prahy a nástupem na vysokou školu skutečně začíná daleko šťastnější a plnější etapa jeho života. Praha znamenala pro Šmerala volnost a samostatnost. Nadto však i kázeň a produktivitu. Léta Šmeralových vysokoškolských studií 1898—1904 patří mezi velmi plodná léta jeho života. Nejenže úspěšně absolvoval právnickou fakultu bez jakékoliv obdoby gymnasijských potíží, ale absolvoval ji jaksi mimochodem: zapojuje se totiž velmi aktivně a výrazně do studentského života, rediguje nejdříve časopis studentský, pak se stává předním redaktorem sociálně demokratického deníku, pracuje jako referent a funkcionář sociálně demokratické strany, absoluuje stovky schůzí, nadto soustavně studuje marxistickou, národohospodářskou, sociální a jinou literaturu — stručně řečeno Šmeralův světový názor, ideový postoj a politický profil vyžívají, v mnoha směrech definitivně, právě v těchto letech.

Šmeral se začlenil do pražského života snadno, bez obtíží. Sám to charakterizoval ve svých zápiscích takto: „Málokdo, vím to jistě, se tak rychle usadil zde, jak já. Ví, až přijdu domů, že tam budu cizincem. Musím v sobě mít hodně asimilačních schopností.“²⁶⁾ Mimo nepochybnou Šmeralovu přizpůsobivou praktičnost, jež patří k základním rysům jeho povahy, základní příčina, proč tak rychle a bez problémů v Praze zdomácněl, spočívá v tom, že pro něj příchod do české metropole nebyl přechodem z důvěrné obeznamenosti domova do vzrušivé nejistoty velkoměsta tak, jak to bývá u většiny mimopražských studentů. Naopak záměna Třebíče Prahou byla záměnou neuspokojenosti a konfliktů za jisté zakotvení v bezpečném zázemí.

Toto zázemí, které jej hladce přijalo, začlenilo do řady formálních a neformálních vazeb, dalo mu pevný cíl a jasný smysl života, bylo organizované dělnické hnutí. Šmeral přišel do Prahy jako marxista a sociální demokrat a tím byly jeho stabilní souřadnice okamžitě a solidně určeny. Plastické a přesvědčivé vylíčení svého rychlého začlenění podává sám Šmeral, když druhý den svého pražského pobytu se seznamoval s Prahou: „To byla cesta ulicemi: Koňská dráha pískala, elektrická zvonila a já jsem se v tom ještě nedovedl jak se patří hýbat. Chodil jsem pomalu jako v Třebíči, ledakdes zastavoval, každého policajta se ptal kudy dál — nevím jak jsem se dostal do redakce Práva lidu. Mluvil jsem s Němcem — tomu psal náš důvěrník Smola, že tam přijede soudruh Šmeral — mluvil jsem s Jelínkem, vyzvedl jsem si několik zlatek, co jsem u nich měl za zkonfiskované verše v dělnickém kalendáři, Soukupa jsem potkal ve Štěpánské ulici, poradil mně byt, kde sám bydlel, v Akademii seznámil jsem se s Modráčkem, Vaškem a Jarkou Houserovými, ve Volném sdružení s dr. Meissnerem, Pelantem, Žaludem, Náhlovským, Nováčkem, u Didoliče s dr. Tobolkou, u Friedlanderů s dr. Herbenem a už jsem si tykal se všemi pražskými kapacitami. Brzy

²⁶⁾ AÚML, F 55, sg. 41.

naučil jsem se chodit ve vážném [kruhu?] dospělých doktorů a byl jsem v Praze jako doma.“²⁹⁾

Samozřejmost, s níž Šmeral byl přijat v redakci Práva lidu a bleskové seznámení s předními činiteli československé sociální demokracie dokládají, jak tato strana potřebovala perspektivní kádry. Rychlé seznámení s „pražskými kapacitami“ ukazuje, jak česká společnost přes bouřlivý rozmach a diferenciaci, kterou procházela, si ještě nevytvořila pevnou, etablovanou vnitřní hierarchizaci. Osmnáctiletý student z Třebíče, který na sebe upozornil snad několika příspěvky do sociálně demokratických časopisů, samozřejmě anonymními, a vybavený doporučením trebičského důvěrníka místní organizace, se druhý den svého pobytu setkává s významnými osobnostmi české politické scény. Něco podobného by bylo například o dvacet let později zcela nepředstavitelné.

S obdobnou snadností vplynul Šmeral do řad vysokoškolského studentstva. Samotné studium zřejmě absorbovalo jen menší část energie nadaného a cílevědomého posluchače práv. Prameny nám aspoň nenaznačují, že by vysokoškolská výuka nějak výrazně ovlivnila formování jeho ideového a politického profilu. 1. prosince 1898 byl zapsán mezi řádné posluchače právnické fakulty, 28. dubna 1900 složil s „dobrým“ prospěchem historicko-právní státní zkoušku, 28. března 1903 státní zkoušku judičiální s prospěchem „dobrým“, a to „s vyznamenáním z trestního práva a trestního řízení“, 5. července 1904 pak státní zkoušku státovědeckou, a to s prospěchem „dobrým s vyznamenáním“. První rigorosní zkoušku „z práva římského, církevního a německého“ složil s prospěchem „uspokojivým“ 26. září 1904 druhou rigorosní zkoušku „z rakouského práva občanského, obchodního i směnečného, trestního a řízení soudního“ absolvoval s prospěchem „uspokojivým“ 24. července 1903, třetí rigorosní zkoušku „ze státního práva všeobecného a rakouského, z práva mezinárodního a z národního hospodářství“ pak složil Šmeral 8. července 1904. Složení tří rigorosních zkoušek umožnilo, že 29. září 1904 byl Bohumír Šmeral v aule Karolina promován na doktora práv.³⁰⁾

O samotných Šmeralových studiích mnoho nevíme. Z přednášek, které si zapisoval, mají význam pro poznání jeho zájmů jen ty, jež nebyly předepsány právnickou fakultou, které si student sám vybral. Byly to Hostinského přednášky z estetiky známé svou vynikající úrovní, dále Čádova nauka o intelektu a o citu, jež napovídá Šmeralův zájem o psychologii. Šmeral měl zapsanu i Masarykovou praktickou filosofii, Bráfovo národní hospodářství a Horáckovy problémy agrární politiky.³¹⁾ Ačkoliv tematicky právě tyto přednášky mohly Šmerala zajímat, z pouhého faktu zapsání nelze nic usuzovat, protože šlo o přednášky pro posluchače právnické fakulty povinné.

²⁹⁾ AÚML, F 55, sg. 41, str. 3.

³⁰⁾ AÚML, F 55, sg. 2, č. př. 67274, Index scholarum a Archív university Karlovy, Protokol o přísných zkouškách k dosažení hodnosti doktora práv na c. k. Karlo-Ferdinandské universitě české.

³¹⁾ AÚML, F. 55, sg. 2, č. př. 67274, Index scholarum.

Jak pravidelně Šmeral jednotlivé přednášky navštěvoval, jak jej zaujaly, obohatily, inspirovaly, nevíme. Ve Šmeralově rozsáhlé pozůstalosti zůstalo sice uchováno v udivující úplnosti kdeco, včetně tisíců pohlednic, korespondenčních lístků, peněžních poukázek, nikoliv však záznamy z vysokoškolských přednášek, studijní konspekty apod. Snad si Šmeral záznamy přednášek vypůjčoval, snad je sám půjčil např. mladšímu bratrovi Theodorovi, který také studoval práva a jemuž Bohumír prokazatelně ve studijních záležitostech pomáhal. Je zcela možné, že politickou činností zaujatý posluchač práv příliš často na fakultu nezažíval a že mu k přípravě stačila předepsaná literatura.

Těžiště Šmeralovy činnosti nebylo totiž ve studiu, ale v jeho politické angažovanosti. Prakticky bezprostředně po začátku svých vysokoškolských studií se Šmeral plně zapojuje do činnosti ve studentském hnutí. V období Šmeralova příchodu do Prahy vládlo všeobecné přesvědčení, že české studentské hnutí prochází krizí. Pochopitelně: na počátku devadesátých let politický význam studentského hnutí kulminoval. Významným podílem na porážce staročechů a vítězství mladočechů, pokrokovým hnutím a „omladinou“ se stali studenti faktorem, se kterým se počítalo nejen v českém měřítku, ale do jisté míry i v měřítku říšském.³²⁾ Zázitek pokrokového hnutí a „omladiny“ se stal jednou z životních dominant pro řadu postav českého politického života, zanechal stopy v literatuře, obecném povědomí a dokonce i v jazykové zásobě češtiny. Naproti tomu na samém sklonku století sláva studentských spolků pohasla, studentstvo přestalo hrát roli samostatného politického faktoru.

Padá představa o národě reprezentovaném jedinou politickou stranou, třídně diferencovaná česká společnost se diferencuje i politicky — vzniká spektrum politických stran, které se v zásadě udrželo do vzniku Československa a vlastně až do září 1938. Samostatná politická role studentů je typická pro ne zcela vyvinuté společenské entity. Třídní diference společnosti a její institucionální odraz ve vzniku spektra politických stran zbavuje studentstvo samostatného politického významu; samo se diferencuje. Lze takovýto vývoj nazvat krizí? Krizí velkých studentských spolků určitě. Ty ztrácejí na politickém významu. Neztrácí však na politickém významu studentstvo jako celek. České vysoké školy devadesátých let připravily generaci, jež měla v následujících dekádách zaujmout klíčová místa v životě české společnosti, v ekonomice, kultuře i politice. Význam odborné výchovy a ideově politického formování vysokoškoláků není koncem devadesátých let menší než za vzrušených dnů pokrokového hnutí. Politické strany si toho byly vědomy a vynakládaly značné úsilí o získání mladých studentských duší.

³²⁾ O studentském hnutí v první polovině devadesátých let viz Jan Havránek: Počátky a kořeny pokrokového hnutí studentského na počátku devadesátých let 19. století. in: Acta Universitatis Carolinae, HUCP 1961, Tom. II. Fasc. 1. pag. 5—33 a Jan Havránek: Protirakouské hnutí dělnické mládeže a studentů a události roku 1893. in: AUC, HUCP 1961, Tom. II, fasc. 2, str. 21—85.

Volba, na půdě kterého studentského spolku by měl rozvinout svou činnost, nebyla pro Šmerala obtížná. Na půdě „Slavie“, která v lednu 1896 mohla po svém rozpuštění obnovit činnost, existovala agilní skupina socialistických studentů (bratři Houserové, L. Sachs, M. Popper aj.).³³⁾ Již 9. prosince 1898, tedy dva měsíce po Šmeralově příchodu do Prahy, nacházíme jeho jméno mezi členy výboru Slavie. Ovšem pouhých dvanáct dní později hlásí Slavie, jak to předepisuje spolkový zákon, policejnímu ředitelství změněnou sestavu výboru, tentokrát bez Šmerala.³⁴⁾ Proč tak rychle Šmeral opustil výbor Slavie, nevíme. Činný však zůstává na půdě tohoto spolku dále. Na členské schůzi 14. ledna 1899 po přednášce Arna Nováka „Nová žena“ podle zprávy intervenujícího policejního úředníka: „Člen Šmeral uváděl ve své opětovné řeči, že otázka ta může být řešena pomalým vývojem sociálním, že musí dříve být hmotné a společenské poměry současné upraveny.“³⁵⁾

Začátkem roku 1899 se však setkáváme se Šmeralovým politickým vystoupením na půdě Slavie v závažnější souvislosti. 15. ledna 1899 ve dvě hodiny v noci se při návratu ze svých hospod střetli dva studenti ve rvačce, která skončila zastřelením jednoho z nich. Zdálo by se, že takováto triviální noční příhoda, byť s tragickým koncem, mohla poskytnout látku nanejvýše lokálkářům pražských deníků. Ve zvláštní situaci Čech a Prahy na konci devadesátých let se však rozrostla v závažnou politickou aféru. Zastřelený student Linhart byl totiž Čech, střelec smrtelné rány, student Bieberle, Němec. Ke konci devadesátých let, zejména od bouří v souvislosti s Badenih jazykovými nařízeními, se vyhrtil na české i německé straně v krajní míře intolerantní nacionalismus, v jehož zkrslé iracionální a emociální optice se vše jeví jako součást osudového česko-německého zápasu. V takové atmosféře nacionální předrážděnosti se mohla stát noční rvačka zápalným podnětem.

Aféra Linhart—Bieberle se nevyhnula ani Slavii. Na její schůzi 28. ledna se rozvinula o ní diskuse. Nacionalističtí studenti mimo jiné navrhovali, aby čeští studenti se uniformovali a nosili čepice a trikolory. Nedemokratická tradice výlučnosti německých burschenschaftů se jim zdála přitažlivým vzorem. Proti nacionalistickým studentům vystupovali především studenti socialističtí, dále odpůrci militantních forem nacionalismu z řad realistů a umírněných pokrokařů. Podle zprávy policejního úředníka: „V debatě o odznacích (čepičkách a trikolorách) dovozoval Šmeral, že student náleží lidu a nemá kastovníctvím od něho se separovat...“³⁶⁾

Schůze skončila vítězstvím odpůrců militantního nacionalismu. Slavie odmítla

³³⁾ F. Červinka: Boje a směry..., kapitola V. Vznik první socialistické skupiny na českých vysokých školách.

³⁴⁾ SÚA, PP 1893—1898 V/38/55.

³⁵⁾ SÚA, PP 1893—1898 V/38/55.

³⁶⁾ SÚA, PP 1893—1898 V/38/55.

odznaky a čepičky a dokonce přijala výzvu „Studentstvu německému!“³⁷⁾ jež odsuzovala nacionální štvaniče v souvislosti s aférou Linhart—Bieberle a vyzývala k snášenlivosti. Tato výzva nezůstala zcela bez rezonance: připojil se k ní vídeňský „Akademický čtenářský spolek“, spolky Jungmann, Jeronym a Jizeran. O prohlášení Slavie se jednalo i v druhém velkém studentském spolku „Akademické čítárny“ a jejím kuratorem byl pozván Bohumír Šmeral, aby diskusi o tomto prohlášení uvedl.³⁸⁾ Proti prohlášení se postavilo ovšem mnoho krajin-ských spolků, „Spolek českých mediků“ aj. Proti Slavii a jejímu prohlášení útočily i listy mladočeské, národních dělníků, státoprávních radikálů atd. V řadách německých studentů našlo slavistické prohlášení ohlas pouze u akademiků socialistických.³⁹⁾

Celá záležitost s aférou Linhart—Bieberle a prohlášením Slavie představovala jen epizodu. Nicméně charakteristickou: ukazuje prudký nástup šovinisticky zbarveného nacionalismu na konci století, ukazuje nám, že české studentské prostředí bylo nejen náchylné k nacionálnímu radikalismu, ale že se v něm prosazovala zřejmá a silná tendence opačná. Jak nám ukazuje vystoupení Šmerala na schůzi Slavie a jeho delegování na schůzi „Akademické čítárny“, hraje tento novopečení posluchač práv ve studentském životě již důležitou roli.

Šmeralovo členství ve Slavii brzy skončilo. Koncem ledna nebo v únoru 1899 socialisté totiž z tohoto spolku korporativně vystupili. Stalo se tak proto, že výbor Slavie odmítl přijmout za člena německého studenta Aschera. Socialističtí studenti považovali toto rozhodnutí za projev nedemokratického nacionalismu.⁴⁰⁾ Část z nich, mezi nimi i B. Šmeral, přešla do Akademické čítárny s odůvodněním, že tato sice není pokroková, ale také ne reakční, nýbrž jen bezbarvá. Akademická čítárna byl spolek jiného druhu než Slavie. Finančně i organizačně odvisel od svého zřizovatele „Spolku pro vystavění akademického domu“ a neměl za sebou tak pestré minulé ideových a politických střetnutí jako Slavie. Ve skutečnosti odchod socialistických studentů ze Slavie a přestup některých z nich do Akademické čítárny dokládaly, že již nemíní věnovat velkou pozornost vývoji uvnitř studentských spolků.

Po letních prázdninách postoupil Šmeral do druhého ročníku právnických studií. Zároveň se stal skutečně výraznou postavou studentského hnutí, protože převzal redakci a vydavatelství časopisu „Studentský sborník“, jednoho ze dvou studentských časopisů, které tehdy vycházely. Šmeral redigoval tento časopis od října 1899 do května 1900, celkem sedm čísel. Jeho studentské podnájmy byly zároveň redakcí a administrací Studentského sborníku. Stovky korespondenčních lístků uchovaných ve Šmeralově pozůstalosti nám dokládají, jak redigo-

vání a zejména administrování tohoto časopisu bylo pracnou a časově náročnou záležitostí.

V programativním úvodníku prvního čísla redigovaného Šmeralem, tj. v prvním čísle V. ročníku,⁴¹⁾ je zdůrazněno, že Studentský sborník neagituje pro žádnou stranu. Formálně šlo tedy o nezávislý časopis, ve skutečnosti sloužil skupině socialistických studentů. Šmeral se v něm snažil vzbudit zájem studentů o sociální otázku, dělnické hnutí a o studentské sociální problémy.

Studentský sborník a jeho redaktor měli brzy sehrát velmi významnou úlohu v jedné z nejzávažnějších událostí devadesátých let — v tzv. hilsneriádě. Masarykova brožura žádající revizi polenského procesu a vystupující proti tvrzení o rituální vraždě vyvolala bouři: Apelujič na antisemitské předsudky zaútočila na Masaryka značná část měšťácké žurnalistiky. Psychóza zasáhla i studentstvo a Masarykova přednáška v posluchárně Klementina se stala svědkem nejpustších scén: pravicoví studenti křikem a hlukem mu znemožnili, aby se ujal slova. Ve skutečnosti neměli mezi studenty antisemité tak silné pozice, jak by se mohlo zdát z turbulentních protimasarykovských demonstrací. Rychle se vytvořilo studentské seskupení, které oponovalo antisemitské pravici. Jeho iniciativním jádrem byli socialističtí studenti okolo Studentského sborníku, klíčovou roli pak hrál sám Bohumír Šmeral. Jeho rukopisem je napsáno „Osvědčení“⁴²⁾ které bylo pak otištěno ve třetím čísle Studentského sborníku. Odsuzuje demonstrace, protože pokládá „za základní povinnost studentské cti vždy a u každého bez výjimky respektovati volnost přesvědčení“. Osvědčení podepsalo do uzávěrky čísla 604 posluchačů českých vysokých škol. V tomtéž čísle Studentského sborníku opublikoval Šmeral řadu odsudků antimasarykovských demonstrací. Mezi jejich autory nacházíme členy socialistické skupiny Theodora Bartoška, Václava Vacka, V. Housera, příspěvky sociálně demokratických politiků Františka Soukupa, Františka Tomáška, příspěvek realisty a historika Z. Tobolky, příspěvek nadějněho Gollova žáka předčasně zesnulého L. K. Hofmana aj. Šmeral v tomto čísle uveřejnil i Masarykovo prohlášení, které se mu nepodařilo pronést v Klementinu.⁴³⁾

B. Šmeral však vystupuje velmi aktivně jako řečník a diskutér na schůzích věnovaných událostem souvisejícím s hilsneriádou. 13. listopadu na večírku Slavie za účasti rektora university, děkana filosofické fakulty a dalších universitních učitelů zaznamenáváme mezi kritiky demonstrací i Šmerala.⁴⁴⁾ Schůze Akademické čítárny 15. listopadu přijala rezoluci navrženou Šmeralem, zdůrazňující volnost přesvědčení a odsuzující demonstrace,⁴⁵⁾ rovněž Slavie přijala na schůzi 17. listopadu Šmeralem navržené osvědčení.⁴⁶⁾ Dalším svým vystoupením

37) SÚA, PP 1893—1898 V/38/55. Dále viz např. Hlas národa 31. ledna 1899.

38) Studentský sborník, 10. březen 1899, str. 33 Z „Akademické čítárny“.

39) Čas, 11. února 1899, Události studentské.

40) Studentský sborník, květen 1900, str. 117—119, Lístek z Prahy, Studentské směry, r. II, č. 6, str. 102.

41) Studentský sborník, r. V., říjen 1899.

42) AÚML, F 55, jednotka č. 164, čp. 66357.

43) Studentský sborník, r. V, č. 3, listopad 1899.

44) Právo lidu, 15. listopadu 1899, Různé zprávy.

45) Archív University Karlovy, Kniha se záznamy událostí Akademické čítárny.

46) SÚA, PP 1893—1898 V/38/55. Studentský sborník, roč. V, č. 3, listopad 1899, Ze spolků.

překročil již devatenáctiletý posluchač druhého ročníku právnické fakulty rámeč čistě „studentské politiky“. Na veřejné schůzi pořádané sociálně demokratickou stranou „U Apolla“ na Novém Městě pražském 26. listopadu mluvil Šmeral před dělnickým posluchačstvem a vedle předáků sociálně demokratické strany Němce a Soukupa.⁴⁷⁾

Rezoluce Slavie, Akademické čítárny a řady ostatních studentských spolků a průběh studentských schůzí ukazují, že antisemitská pravice v českém studentstvu utrpěla porážku. Podstatný podíl na této porážce měli socialističtí studenti, osobně pak Bohumír Šmeral. Byl to on, kdo formuloval rezoluce, kdo vystupoval na schůzích jako obratný a rasantní diskutér. V dopisní knize členů Akademické čítárny najdeme polemiku mezi technikem Znamenáčkem a Theodorem Bartoškem o Šmeralově způsobu vystupování na schůzích. Znamenáček vytýkal Šmeralovi bezohledný postup: „Byl sveden boj: Strana proti Masarykovi stojící to projela na celé čáře. Dobrá, myslil jsem si: na sprostou díru patří sprostá záplata. Ale srovnám-li vše . . . nevidím takové provinění, aby s ní bylo tak smýkáno urputně, jak se stalo. Veřejně vrhati na ni vše možné, špinit ji, zkrátka terorizovat ji — to se mi nelíbilo. Bylo to úplně podle zásad válečnictví: poražené a na milost se vydávající (oni se nebránili) přivázat ke kanonům a bít do nich . . . pod tím nátlakem hrůzovlády pánů à la Šmeral se utíkali do kouta, báli se guillotiny jeho stoupenců . . .“⁴⁸⁾ Vystává nám tedy obraz Šmerala stojícího v čele socialistických studentů, kteří zdemoralizovali a porazili studentskou antisemitskou pravici, Šmerala obratného, robustního a obávaného řečníka a diskutéra. Zejména na schůzi „U Apolla“ se před dělnickými posluchači vyjadřoval Šmeral velmi drsně, když např. prohlásil: „Mladočeši ze svého nejhoršího smilstva porodili radikály, klerikály a všechno to ostatní svinstvo. Dělnictvo se musí přičiňovat o to, aby vši této mrzké agitaci byl zakroucen krk. (Bouřlivý potlesk.)“⁴⁹⁾

Jaké byly motivy Šmeralova rozhodného vystoupení proti antisemitům a na obranu Masaryka? Obecně vyplývaly z postoje sociálně demokratické strany. Pro organizované dělnické hnutí byl antisemitismus nepřijatelný jako antimarxistická ideologie. Byl jí však krajně nebezpečný i politicky: představoval potenciale integrační ideologii reakčního masového hnutí, jak ukazoval příklad Luegrových křesťanských sociálů. Ostatně i v českém prostředí byl antisemitismus používán často jako zbraň proti sociální demokracii. V tomto směru vynikli národní dělníci, státoprávní radikálové a klerikální strany. Z tohoto prostředí pochází přezdívková sociálně demokratického deníku na „Právo židů“. Vedle zásadních ideových důvodů a demokraticko-liberální tradice vedly sociální demokracii k vystoupení proti vlně antisemitismu v souvislosti s hilsneriádou tedy reálné politické zájmy.

⁴⁷⁾ SÚA, PMV/R 15/3 1899.

⁴⁸⁾ AUK, Dopisní kniha členů Akademické čítárny, 1899—1900.

⁴⁹⁾ Právo lidu, 28. listopadu 1899, č. 329.

Na schůzi „U Apolla“ Šmeral zdůraznil širší význam události na universitě ve větech: „Nám nejde tu jen o Masaryka, ale také o *nás samy*. Co se stalo dnes Masarykovi, může se stát zítra každému z nás.“⁵⁰⁾ Ve Studentském sborníku v podepsaném „Lístku z Prahy“ se blíže zabýval antisemitismem mezi studenty. Hněvivě jej odsoudil jako „vášeň nedůstojnou vážných lidí . . . pěnu, která může vyvířiti jen ze špinavých vod“. Pokusil se i o vysvětlení motivace antisemitismu: „Jest vysvětlitelným, když ubozí a nevědomí chudí lidé, již sténají pod útlakem společenských poměrů, vzpírají se proti těm, kdož bezprostředně na šiji jim šlapou, a že když náhodou žid jest jejich pánem, v zoufalství nenávidějí židy vůbec a proti nim se obracejí. Působí zde nedostatek schopností přehlédnouti velkou spleť příčin společenské bídy; dnešní antisemitická hnutí v ponížených třídách podobají se velice hnutí dělnickému, pokud neujasněno ještě pohybovalo se na nereálných cestách utopií a kdy dělníci domnívali se, že tím zlepší svůj stav, když nabijí podnikatelům, zapálí továrny a zničí stroje. Ale v *řadách studentů* nevzniká antisemitismus z hospodářských příčin. Začal se vyvíjeti v kroužcích a klubech zámožných studentů-gigerlat v cylindrech a čepičkách a z nich šíří se dále a dostává se do módy. Studenti, i kdyby sami trpěli hospodářskou přesilou židovstva, nemohou jí odůvodniti svůj antisemitismus. Znaří přece zákony historického a hospodářského vývoje, vědí, že ekonomická struktura společnosti je nezávislou na tom, jsou-li náhodou na světě židé čili ne. Antisemitismus nemá ve studentstvu ani *hospodářský* podklad, ani nemůže být omluven *nevědomostí*. . . . *Dnes antisemitismus ve studentstvu jest antisemitismem z módy, pro legraci*. Ne zápas vedený pro určité příčiny a za určitým cílem, ale naučená, odporná zášť, urážlivá nenávisť proti plemenu, šíleně zevšeobecňující přirozené poklesky jednotlivců a nepřipouštějící výminek. Jest hrozným zesurovením povahy a úpadkem charakteru.“⁵¹⁾

Hilsneriáda zanechala ve Šmeralovi hluboké dojmy. Ještě několikrát v životě se prudce obrací proti antisemitismu. Naposledy se k svému boji z období hilsneriády přihlásil v době ohrožení republiky v Rudém právu z 31. července 1938.

V období hilsneriády tedy stáli socialističtí studenti na straně Masaryka a po boku studentů realistických. Nebylo to poprvé. V omezeném okruhu problémů, v nichž se pohyboval studentský politický život, byl společný postup studentů socialistických a realistických pravidlem. Pojil je odpor proti radikálnímu nacionalismu, antisemitismu, skeptické hodnocení významu pokrokového hnutí a odpor k jeho politickým dědicům. Skutečnost, že tyto společné averze vycházely z odlišných ideových postojů, se v praktické studentské politice dlouho závažně neprojevovala.

Bohumír Šmeral, jak jsme ukázali, sehrál čelnou úlohu v porážce antisemitů.

⁵⁰⁾ Právo lidu, 28. listopadu 1899.

⁵¹⁾ Studentský sborník, roč. V, č. 3, listopad 1899, Lístek z Prahy.

On a jeho časopis poskytli Masarykovi plnou a účinnou podporu. Pravděpodobně se i s Masarykem osobně seznámil.

Šmeral si však byl vědom zásadních rozdílů mezi realismem (tj. prakticky Masarykem) a sociální demokracií. V únoru 1900 považuje za nutné, aby vedl jasnou dělící čáru mezi socialisty a realisty. Ve Studentském sborníku v odpovědi na skutečný nebo fingovaný dotaz, zda jest a v čem spočívá rozdíl mezi socialismem a realismem, odpovídá: „... socialismus je vlastně monopolem dělnictva. Říká-li si někdo jiný než dělník, že je socialista, tedy se tím vzdává jaksi svého příslušenství k jinému stavu např. živnostnictvu, inteligenci apod. Každý socialista musí stavěti stejné požadavky jako socialista dělník, musí cítiti a mysliti po dělnicku, jinak je živlem, který socialismus jen znešvařuje. Jak snad jsi již z dosavadní četby pochopil, je dělnictvo produktem moderní kapitalistické výroby, a proto také jeho požadavky se pohybují hlavně na hospodářském poli společenského života... Po našem soudu je právě utvořivší se strana realistická stranou reprezentující stav inteligence... Jí jde předem o to, aby se dál udržela ve výhodnějším svém hospodářském postavení (dohlížitelé, účetní, ředitelé, učitelé, soudci atd.), tedy aby nynější společenská harmonie nebyla příliš porušena. A stane-li se náhodou takové porušení, tedy hledí hned vše udusiti jaksi v zárodku; jedni povolností k dělnictvu, jiní v prospěch svých pánů, nebo ústupky oběma, dle toho, kam je postavení a jich zájem více táhne. Oni chtějí za každou cenu udržeti společenskou mašinu v nerušeném a stejnoměrném chodu. Tuto část inteligence vědomu svých vlastních potřeb reprezentuje tedy český realismus... Realismus zastupuje zájmy inteligence, socialismus tlumočí snahy dělnictva. Z toho vyplývá celá životní filosofie socialisty a realisty. Oba soudí, že postupují metodou pozitivní při svém myšlení, a přece prvý jest dějinný materialista, druhý humanista. Socialista počíná od nohou a tvrdí: ‚výrobek vytváří člověka‘, realista počíná hlavou a praví: ‚na člověku záleží, jak si upraví svůj život‘. Hledíme-li s vyššího stanoviska dějinného vývoje, socialista jest reálnější, realista utopičtější. Realismus reprezentuje jiné zájmy než socialismus, ve mnohém přímo protivné. Jednou budou jistě realismus a socialismus státi proti sobě.“⁵²⁾

Je vedlejší věcí, zda Šmeralovo sociálně ideové hodnocení realistů a tím i Masaryka bylo přesné. V každém případě dokládá, že Šmeral se snažil o vystihnutí a zdůraznění zásadních rozdílů mezi socialisty a realisty.

Lze tedy shrnout: Šmeral ve vzrušeném období hilsneriády sehrál klíčovou roli ve studentském životě. Okolo jeho Studentského sborníku shromážděná sku-

pina socialistických studentů tvořila aktivní jádro odpůrců antisemitské pravice. Studentský sborník otevřel své stránky odpůrcům antisemitských výtržníků, uveřejnil prohlášení Masarykovo. Šmeral sám byl autorem Osvědčení, které ve jménu svobody přesvědčení odsuzovalo výtržnosti na Masarykově přednášce, na schůzích studentských spolků, svými průbojnými vystoupeními podstatně přispěl k porážce antisemitské pravice ve studentstvu. V průběhu prudkých střetnutí stáli socialističtí a realističtí studenti na straně Masaryka v jeho boji proti šovinistické reakci. Nicméně Šmeral si byl vědom, že mezi realisty a Masarykem na straně jedné a socialisty na straně druhé je *zásadní ideový a sociální rozdíl* a toto své přesvědčení jasně vyjádřil.

Na počátku roku 1900 byla Šmeralova pozornost upoutána velkým třídním bojem. V období od ledna do března stávkovali horníci všech uhelných revírů v českých zemích. Tato hornická generální stávka rozsahem i dobou trvání se řadí mezi vůbec největší třídní konflikty na evropském kontinentě.⁵³⁾

Šmeral se snaží organizovat pomoc studentů pro stávkující horníky. Organizuje mezi vysokoškoláky a středoškoláky sbírku pro stávkující. Nevíme přesně s jakým výsledkem. Únorové číslo Studentského sborníku trpce vyčítá studentům, že horníky nepodpořili.⁵⁴⁾

Naproti tomu v květnovém čísle „Lístek z Prahy“⁵⁵⁾ (jehož autorem je pravděpodobně sám Šmeral) konstatuje, že apel socialistických studentů měl praktické výsledky a uvádí, že jen na jednom gymnasiu bylo sebráno 100 korun. Ve Šmeralově pozůstalosti se zachoval dopis gymnasisty z Kroměříže, který Šmeralovi podává zprávu, že: „Zítra v pátek o páté hodině odpoledne se jednotliví kolegové, kteří v různých třídách vybírali, u mne sejdou a tu se rozhodne, kam peníze poslati. Jedni, pokud já vím, chtějí, aby byly dány jen národním dělníkům, druzí zase, aby obnos se poslal do „Času“ neb do „Národních“ a tito, aby určili sami zde, kam peníze poslati. Vybírá se doposud. Také z učitelského ústavu chtějí zítra učiniti sbírku. Kolegům zítra navrhnu, by peníze byly poslány do Studentského sborníku...“⁵⁶⁾

V akademické čítárně Šmeral organizuje zájezd studentů na Kladno, kde má být pro stávkující horníky uspořádána lidová zábava s vystoupením tamburašského souboru, pěveckého odboru Akademické čítárny a s recitací Bezručových básní.⁵⁷⁾ Zda se tato lidová zábava, jejíž přípravě se Šmeral věnoval, konala, nevíme. Tisk zaznamenává pouze zájezd studentů Slavie, o zájezdu Akademické čítárny se nezmiňuje.

Květnem 1900 končí plná angažovanost Šmerala ve studentském hnutí. Redakci

⁵²⁾ Studentský sborník, roč. V, č. 5, únor 1900, Z redakční korespondence.

Tento článek není sice Šmeralem podepsán, ale jeho autorství lze s jistotou předpokládat. Šmeral vyřizoval veškerou redakční práci, tedy i redakční korespondenci. Ostatní autoři se podepisují buď jménem nebo šifrou. Článek končí slibem zaslání brožury o socialismu, to mohl také slibovat jediný redaktor. Nadto sled myšlenek odpovídá Šmeralovu způsobu myšlení, jak jej známe odjinud. Ostatně v časopise, jenž byl Šmeralem redigován a administrován, nemohl vyjít článek, který by byl v rozporu s jeho politickými a ideovými názory.

⁵³⁾ O hornické stávce viz Jan Havránek: Hornická stávka roku 1900 v severočeském hnědouhelném revíru. In: Rozpravy ČSAV, 1953, sešit 2.

⁵⁴⁾ Studentský sborník, r. V, č. 5, únor 1900, Studentstvo a hornická stávka.

⁵⁵⁾ Studentský sborník, roč. V, č. 7, květen 1900, Lístek z Prahy.

⁵⁶⁾ AÚML, F 55, jednotka 93, Dopis F. Tománka B. Šmeralovi, 15. března 1900.

⁵⁷⁾ AUK, Dopisní kniha členů Akademické čítárny, 1899—1900.

Studentského sborníku předává Teodoru Bartoškovi, jeho zvolení do výboru „Spolku pro vystavění Akademického domu“⁵⁸⁾ je znemožněno odpůrci sociální demokracie i osobními nepřáteli Šmeralovými, odchází i z výboru Husova fondu, významné organizace pro podporu sociálně slabých českých studentů. Jeho další zásahy do studentského spolkového života mají ráz okrajový. Bohumír Šmeral přenáší své těžiště jednoznačně na půdu organizovaného dělnického hnutí. Již od května roku 1899 pracoval jako lokálkář Práva lidu a díky svým mimořádným žurnalistickým schopnostem jeho úloha v redakci tohoto listu stále roste a stává se stále náročnější. Od jara 1901 je jmenován vydavatelem Sborníku mládeže sociálně demokratické. V roce 1901 je stranou obelán k referování přinejmenším na dvanácti schůzích.

Léta plně angažovanosti B. Šmerala ve studentském politickém životě, léta 1898—1901, představují významnou etapu v běhu jeho života. Získává své první praktické politické zkušenosti, učí se novinářskému řemeslu, umění řečníka a diskutéra. Poznává Prahu a srůstá s ní, orientuje se v jejím politickém životě, jehož četné přední představitele poznává. Navazuje přátelství, získává náklonnosti i averze.

*

Pramenná základna pro poznání Šmeralova dětství, mládí, středoškolských a prvních vysokoškolských let je daleko skromnější než je tomu v dalších letech, kdy jeho veřejná politická činnost zanechala hojnější stopy. Ze Šmeralových deníkových zápisků, jichž bylo, podle jeho tvrzení, mnoho, zůstaly jen sice cenné, ale zlomkovité zbytky. B. Šmeral se bohužel nikdy nedostal k napsání memoárové práce. Proto je i náš obraz prvních dvaceti let Šmeralova života nutně fragmentární. Přesto však, podle našeho soudu, dostatečně jasný, abychom rozeznali, jak v rámci daném prostředím rodné Třebíče, rodiny, střední a vysoké školy a turbulentním vývojem české společnosti v neklidných devadesátých letech, nabývají na určitosti rysy budoucí velké postavy našeho dělnického hnutí.

Die Kinder- Jugend- und Studienjahre von Bohumír Šmeral

JAN GALANDAUER

ZUSAMMENFASSUNG

Bohumír Šmeral (1880—1940) ist eine der bedeutendsten Persönlichkeiten in der Geschichte der tschechischen revolutionären Arbeiterbewegung. Als überzeugter Marxist spielte er eine führende Rolle bei der Gründung der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei im Jahre 1921 und war in der Partei bis zu seinem Tode tätig.

⁵⁸⁾ Studentské směry, r. II, č. 7, 1900. AUK, Dopisní kniha členů Akademické čítárny 1900—1901.

Der Verfasser des Artikels rekonstruiert auf Grund vom Privatnachlass und weiteren Quellen, unter anderen auch aus dem Nachlass der Studentenvereine, der jetzt im Universitätsarchiv der Karlsuniversität aufbewahrt wird, die Jugendjahre von Šmeral. Bohumír Šmeral war der älteste Sohn eines Lehrers an der deutschen Bürgerschule in Třebíč, die Familie war jedoch tschechisch. Obwohl er aus einer bemittelten Familie stammte, wuchs er in der Arbeitervorstadt von Třebíč auf und kam schon als Kind mit dem Leben der Arbeiterschaft in Kontakt. Er besuchte das tschechische Gymnasium in Třebíč, welches er mit durchschnittlichen Ergebnissen absolvierte. Scharfe Konflikte mit dem autoritativen Vater führten ihn zuerst zu einer fast bigoten Religiosität, aber schon mit 15 Jahren entfremdete ihn die Lektüre von Tolstoj und anderen Autoren von Katholizismus und nach kurzer Zeit fand er den Weg zum Marxismus und zu der Sozialdemokratischen Partei. Als er 1898 nach Prag kam, fand er sofort Verbindung mit der Sozialdemokratie und wurde sehr gut aufgenommen. Er war in Studentenorganisationen tätig und schon im Jahre 1899 übernahm er die Redaktion der Zeitschrift „Studentský sborník“, die der relativ noch kleinen Gruppe der sozialistischen Studenten diente. Šmeral gewann bald starken Einfluss unter der Studentenschaft als Organisator des Kampfes gegen den Antisemitismus im Verlauf des sog. Hilsnerprozesses. Er unterstützte zwar in dieser Angelegenheit Professor Masaryk und seine Anhänger, die Ursache des prinzipiellen Unterschiedes der Standpunkte von Masaryk und den Sozialdemokraten sah er aber schon damals klar in den verschiedenen Klasseninteressen, die beide Ansichten repräsentierten. Die sozialdemokratische Partei brauchte damals gebildete Redakteure, Redner usw. und Šmeral begann schon im Jahre 1901 seine regelmäßige Tätigkeit in der Redaktion des Zentralorgans der tschechoslawischen Sozialdemokratie „Právo lidu“. Als er im Jahre 1904 an der juristischen Fakultät promovierte, war er schon ein bewusster Diener der Arbeiterklasse.

MATERIÁLŸ

UDÁLOSTI Z 15. BŘEZNA 1848 V PRAZE V DOPISE STUDENTA JEHO UČITELI

Jan N. Čermak profesoru Janu E. Purkyňovi

VLADISLAV KRUTA

V souboru Purkyňovy korespondence, který prostřednictvím jeho posledního asistenta Františka Novotného přešel do pozůstalosti Vojty Náprstka a který je menší částí zachovaných dopisů psaných Purkyňovi,¹⁾ se zachoval dopis, který nás upoutá už svou zevní úpravou, datem a zejména patetickým vzrušením s jakým je psán, pathosem odpovídajícím vzrušujícím okolnostem březnových revolučních událostí r. 1848 a — last not least — osobností pisatele i adresáta.

Dopis psal tehdy 20letý student Jan Nep. Čermak svému učiteli a příznivci Janu Ev. Purkyňovi. Pisatelův otec, známý pražský lékař, med. dr. Jan Konrád Čermak²⁾ se znal s Purkyněm nepochybně už z dob studií — promoval v září 1820, necelé dva roky po Purkyňovi, disertací *De ventriculi inflammatione* — a jejich přátelské vztahy se obnovily a upevnily v r. 1837, kdy byl Purkyně delší dobu v Praze u příležitosti sjezdu přírodovědců a lékařů. Dr. Čermak, jeden z nejvážnějších a nejvyhledávanějších lékařů, bydlil tehdy v centru Prahy, na Nových alejích č. 116, v místě dnešního č. 20 a 22 na Národní třídě. Byl to velký dvoupatrový dům zvaný Kernský s dlouhým průčelím do ulice a s rozsáhlými trakty do hloubky, uzavírajícími z obou stran menší dvůr, za nímž byla ještě zahrada. V domě byly také stáje pro 14 koní a kůlny na 12 vozů a kočárů a říkalo se mu též Stará jízárna.

Doktor Čermak, který se v srpnu 1824 oženil s vynikající ženou Josefínou

¹⁾ J. Jedlička (1920) uveřejnil 19 Čermakových dopisů Purkyňovi, k nimž nutno zařadit (mimo tento z 15. 3. 1848) ještě tři další dosud nepublikované a 7 dopisů Purkyňových J. N. Čermakovi uveřejněných E. Ebsteinem, *Hippokrates* 3 (1931), 508—528, J. Vínařem, *Čas. lék. čes.* 74 (1935), 993; 75 (1936), 191, 959, 989, 1023 a 1051; a J. Esotníčkovou, *Věst. čes. lék.* 1939, s. 519—22. V Purkyňově odborné korespondenci je tento soubor z nejpočetnějších a nejvýznamnějších. Mimoto se zachovala také řada dopisů Čermakovy matky a jiných členů rodiny Purkyňovi. O Purkyňových stycích s rodinou Čermakovou viz J. Jedlička (1919).

²⁾ V matrice (Mat. Bapt. 1793, Tom. VII, sig. Jil. N 7, pag. 112) je zapsáno, že se v domě č. 430/I narodil 19. 2. 1797 Johannes Nepomucensis Aloisius Edmundus Hynek Konrad Čermak. Na doktorské dizertaci má vytištěna jména Johannes Conrad, jež uvádí také Springer a jež zřejmě běžně používal.

Veselou,³⁾ tehdy 25letou, dcerou Ignáce Veselého, hospodářského úředníka z Molitorova, měl v době Purkyňovy návštěvy r. 1837 tři syny — 12letého Josefa (pozdějšího profesora psychiatrie), 9letého Jana Nepomuckého a 7letého Jaroslava, pozdějšího malíře a dvouletou dceru Johannu Marii,⁴⁾ která se později (1861) provdala za polského politika Jerzygo Czartoryského (1823—1912).

O rodinném životě u Čermáků po r. 1840 píše ve svých vzpomínkách historik Antonín Springer,⁵⁾ který byl domácím učitelem tří starších chlapců a rychle našel v rodině nový domov. Otec byl plně zaměstnán a zaujat svou rozsáhlou praxí a veškerá starost o výchovu dětí připadla matce. A ty nemohly být, jak uvádí Springer, v lepších rukou. Paní Josefina byla pečlivá, zcela oddaná dobru svých dětí, na něž myslila od rána do večera, ba i v noci přemítala o plánech na životní dráhu svých synů. Její otec byl účetní na panství hr. Thuna, ale ve volném čase se stýkal s umělci a učiteli, zejména s malíři. Byl také znalcem umění a sám měl pozoruhodnou sbírku obrazů. Tento zájem o umění a porozumění pro tvořivou práci získala i jeho dcera. Ale její nevlastní matka si nepřála, aby se Josefina vzdělávala a stále ji nutila k domácím pracem. Když pak měla sama rodinu, paní Josefina si přála, aby její vlastní děti měly lepší osud. Udržovala styky s vynikajícími lidmi, všechno promýšlela, aby její děti neznatelně získávaly zkušenosti a poznatky, užitečné pro jejich další život. Když přijala do rodiny Springra osiřelého a těžce se na studiích probíjejícího, vedla i jeho jako své syny. Pro Springera byla doba strávená u Čermáků šťastným obdobím po době nouze a strádání. Za své štěstí vděčil hlavně paní Josefině. „Die Hauptquelle meines Glückes“, píše „war Frau Czermak oder die Mama, wie ich sie bald nennen durfte“.

Muži v rodině Czermakově umírali v několika generacích poměrně mladá, kolenu 45 až 50 let a doktor Jan Konrád Čermak nebyl výjimkou, zemřel 46letý v r. 1843, podle údaje v matrice náhlým ochrnutím mozku („plötzliche Gehirn-lähmung“).⁶⁾ Paní Josefina se ovšem obětavě věnovala svým dětem dál a starší tři chlapci se svým druhem a domácím instruktorem Springrem pokračovali každý v přípravě na svou životní dráhu. Jan měl pozoruhodné hudební nadání, byl pilným žákem Prokschova hudebního ústavu a stal se nejen výborným pianistou, ale vytvořil i několik menších skladeb. Přesto však pomýšlel spíše na vědeckou dráhu. A zde se uplatnil vliv Purkyňův, jak o tom píše opět A. Springer v Janově životopise:

„Kolem hlavy Purkyňovy, která byla jako ze žuly vytesaná, utkala naše fantazie trpytivou září. Z vypravování starších jsme věděli, že ve své vlasti vytrpěl

³⁾ Josefina Veselá se narodila r. 1799 v Praze v Dlouhé tř., sňatek s J. Čermakem uzavřela 30. 8. 1824 u sv. Mikuláše. První tři děti Josef, Jan Nep. a Jaroslav se narodily v domě 258/I na Betlémském náměstí, kde Dr. Čermak dříve bydlil, dcera Johanna Marie (1835) a poslední syn Karel se narodili v domě 116/2 na Národní třídě. O rodu Veselých viz: O. Veselý, Sborník jedn. st. čes. rodů v Praze r. X (1939), č. 3.

⁴⁾ V r. 1838 se Čermákovým narodil nejmladší syn Karel, později nakladatel a knihkupec ve Vídni. — Marie zemřela r. 1916, 81letá.

⁵⁾ Anton Heinrich Springer, Aus meinem Leben, str. XXX.

⁶⁾ Matrika zemřelých farnosti sv. Vojtěcha v Praze II, 1825—53, sig. VOZ9, pag. 273. — Jeho bratr Josef Julius zemřel 52letý, jeho synové Josef ve věku 47 r., Jan 45 r., Jaroslav 48 r. a Karel 44 roků a podobně i v další generaci.

Jan N. Čermak v roce 1856 podle obrazu od Jana Adolfa Brandeise

neslýchané ústrky, protože pohrdal pochlebováním a podlízáním, a ctili jsme ho jako mučedníka svobodné vědy. Četli jsme Goethovu chválu jeho díla „Beobachtungen und Versuche zur Physiologie der Sinne“ a slyšeli jsme, že byl povolán na Vratislavskou universitu . . .⁷⁾ Mezi ideály, ke kterým se vzhlíželo v Čermakově domě, byl Purkyně v první řadě. Při sjezdu přírodovědců v Praze 1837 stýkal se Purkyně mnoho s rodinou Čermakovou, uzavřel upřímné přátelství s matkou a slíbil jí, že se ujme jejího syna jako svého vlastního, kdyby jej chtěla poslat do Vratislavi. Tento slib splnil Purkyně na podzim 1847.⁸⁾ Ve Vratislavi, veden „zcela původním duchem“ Purkyňovým, jež si zvolil, a požívaje přátelských rad jeho asistenta Frantziuse,⁹⁾ začal Čermak své vlastní školení jako fyziolog. Avšak musil je nejprve na nějakou dobu přerušit. Strávil velikonoční prázdniny 1848 v matčině domě, zažil březnovou revoluci v Praze.¹⁰⁾

V českém překladu¹¹⁾ Čermak svému učiteli, v jehož domě ve Vratislavi také bydlil, píše:

Praha dne 15. března 9 hod. večer

Velevážený pane profesore!

Přicházím právě z plenární schůze výborů, které byly zvoleny, aby zastupovaly studentstvo a aby vypracovaly adresu. Dnešní den je největší a nejdůležitější období, které jsem prožil v politickém ohledu. Jsem šťasten, že jsem přišel sem v tuto dobu a jsem přesvědčen, že události, které jsem právě prožil, jsou tak velkolepé jako nové a neslýchané, právě tak jako ve svých následcích nevypočitatelné.

Promiňte, pane profesore, mé horečné vzrušení, v němž jsem si ulevil všeobecnějšími zvoláními a výroky a teprve nyní mohu přikročit k věci, časově uspořádanému a — pokud je to možno — úplnému výkladu nových skutečností a událostí.

Den předtím než jsem přišel, konalo se ve Václavských lázních lidové shromáždění,¹²⁾ které našťastí — protože úřady zamezily jakémoliv zakročení vojska a policie — probíhalo nerušeně v největším klidu, v důstojnosti a shodě, v české a německé řeči, za řízení Dr. Trojana. Výsledky rokování v 16 bodech (stylisova-

⁷⁾ Springer tu uvádí „na Goethovo a Humboldtovo doporučení“, což byl omyl. Viz Kruta 1964, str. 53—57.

⁸⁾ Čermak absolvoval dva roky lékařského studia (1845—47) ve Vídni, kde jeho strýc Josef Julius Čermak (1799—1851) byl profesorem vyšší anatomie a fyziologie. Ve Vratislavi tedy začal třetí rok. Přecházení z jedné university na jinou bylo tehdy v Německu i v Rakousku dosti obvyklé, zejména u výborných studentů. Poznávali tak vynikající učitele několika vysokých škol a získávali cenné zkušenosti a přípravu pro svou vlastní vědeckou práci.

⁹⁾ Alexander v. Frantzius (1821—1877) se stal Purkyňovým asistentem až v r. 1849. K jeho seznámení s Čermakem tedy došlo teprve později, po revolučních událostech 48. roku, za jeho dalšího pobytu ve Vratislavi.

¹⁰⁾ Springer, Johann Nepomuk Čermak, str. XX.

¹¹⁾ Přepis původního německého textu viz na str. 101d.

¹²⁾ Shromáždění ve Svatováclavských lázních bylo 11. března.

ných Dr. Pinkasem a Dr. Trojanem) ve formě adresy jako výraz přání pražských občanů jsou vyloženy k podpisu na radnici a na několika jiných místech. Nával k těmto místům je ohromný. Lidé proudí na ulicích, zřejmě v největším napětí a vzrušení, jako moře zmítané bouří! Ale vše je tak dalece stále klidné, že nedošlo k žádným výtržnostem. Magistrát, aby se na každý způsob zajistil — jest obava z hnutí proletářů, atentátů na majetek — vydal provolání k měšťanům, aby se všichni ozbrojili a převzali místo vojska radniční stráž a vůbec udržovali pořádek a klid. — Zatímco zde všichni podpisovali, přišla zpráva z Vídně, že Metternichova vila je demolována a že celá Vídeň je v moci pokrokových mužů. Odvaha vzrostla — úřady ztratily hlavu. Při tomto stavu věci poručil hrabě Stadion všem úředníkům, aby podepsali petici občanstva. Rozumí se samo sebou, že studenti se účastní všeho toho dění, dokonce že jim to je vhod. Dnes o 4 hodinách shromáždili se studenti v aule — celá velká místnost byla plná lidí, hlava na hlavě! mohlo jich být na 1.000. Na řečnici tu vystoupil Uffo Horn (spisovatel)¹³⁾ a získal si ihned svými právě tak srdečnými jako svobodnými a nadšenými slovy srdce mas, které v něm brzy poznaly svého velmi zkušeného vůdce. Jeho řeč byla stále a stále přerušována sterým nadšeným voláním. Bylo usneseno zvolit výbory v jednotlivých ročnicích všech fakult, které se měly shromáždit v 6 hodin v Klementinu a navrhnout adresu. Tu náhle zaznělo zdola volání „purkmistr, purkmistr“¹⁴⁾ z míst, kde hustě shromážděný dav očekával výsledky naší porady.

¹³⁾ Uffo Daniel Horn (1817—1860) se narodil v Trutnově. Jeho otec byl Polák, který se stal důstojníkem v rakouské armádě a po zranění dostal hlavní abaldu pro severní Čechy v Trutnově, kde se oženil s Češkou, původem z Blatné. Studoval na Malostranském gymnasiu, kde na něho silně působil český vlastenec Václav Alois Svoboda, vynikající talent, básník, linguista a geniální improvizátor. Horn se již jako student pokoušel psát básně i dramata, z nichž Horimír (1835) bylo v 8 dnech s úspěchem provedeno. Asi v téže době společně drama s W. A. Gerlem Die Vormundschaften, bylo 1836 počteno cenou ve Stuttgartu a často provozováno. R. 1837 odešel do Vídně studovat práva, když však jeho literární činnost narážela na rakouskou cenzuru, odešel do Německa, ale opět se vracel do Rakouska. O jeho účasti na studentském shromáždění 15. března Roubík (1931) píše: „Když se 15. března objevil ve středu studentstva starý, již 30letý pražský student . . . Uffo Horn, vrátivší se právě z pobytu v Německu, strhl svou výpravnost a teatrálním radikalismem takřka rázem na sebe iniciativu a vedení celého studentského hnutí . . .“ J. V. Frič píše, že byl „dosti zkušený kormidelník, statečný obránce a především řečník neobyčejně výmluvný“ (Paměti I, str. 406). V pražském národním výboru se zpočátku přidal k Čechům, ale později se náhle obrátil a účastnil akci českým snahám nepřiznivých. Rychle vzplanul, ale byl nevyrovnaný, nespolehlivý, nevýtrval. I jako básník a spisovatel byl nepochybně nadaný, ale chyběla mu vyrovnanost a vytrvalá snaha, aby svého nadání náležitě využil. „Hleděl si více okazalosti než důkladnosti. Nejlepší plody jeho ducha vyrostly z české půdy.“ (Riegrův slovník naučný III, p. 877.)

¹⁴⁾ Josef ryt. Müller (1792—1862), rada apelačního soudu, pražský purkmistr. Zprvu chtěl prý podat s německými měšťany vídeňské vládě zvláštní loajální petici, ale nakonec byl donucen přidat se k „svatováclavskému výboru“. Podle Roubíka (1931) přišel Müller do schůze v Karolinu s úmyslem odradit studentstvo od podání zvláštní petice a od zřízení samostatné studentské legie. „Promluviv nejprve v ryze úředním starém stylu, nezapadajícím nikterak do ducha událostí doby, změnil však bezzásadový Müller ještě během schůze radikálně své smýšlení a uchopil se nadšeně starého studentského praporu, vztyčeného na tribuně, prohlásil se za přítele oprav a svobody, slíbil podporu studentských požadavků a skončil svou řeč provoláním slávy rodičím se řádu

Po několiklila okamžicích jsme ho viděli, jak vystupuje na tribunu. Pozdravil nás — „starý student“ — jako své bratry (hlučný souhlas!), chválil naše mužné počínání a „rád“ vyhověl prosbě o zřízení studentské legie. Připomněl nám, že i on před 30 lety na témže místě přísahal na universitní prapor; načež byl na tribunu podán starý rozedraný prapor za volání bravo a vivat, které nebralo konce a založení legie bylo zpečetěno. Sotva se utiřil jásot, ujal se slova purkmistr a povzneseným hlasem pronesl: „Právě dostávám depeši, censura je zrušena!!!“ Nadšení, které se teď provalilo, je nepopsatelné, zdálo se, jakoby se zdí měly zřítit jásavým voláním a potleskem. Já jsem byl tak dojat, že jsem sotva mohl udržet duševní rovnováhu. Všichni si padali okolo krku — volání nebralo konce. Konečně pronikl Horn svým podmanivým hlasem a svou rychle získanou autoritou a napomínal nádhernými plynými slovy ke svornosti, pořádku a ke konečnému závěru schůze, jakož i k volbě výborů. Všichni odcházeli za burácejícího jásotu. Horna vyneslo několik přítomných za hrozného vivat.

Volba výborů se konala v příslušných posluchárnách. Připojil jsem se ke svým bývalým spolužákům (nyní terciánům)¹⁵⁾ a — byl jsem zvolen do výboru. O 6 hodinách jsme se shromáždili v tzv. české posluchárně. Uffo Horn předsedal a řídil debatu, která kupodivu probíhala podle pravidel. Body adresy byly stanoveny a Uffo Horn byl pověřen stylizací: 1. Úplná svoboda výuky a studia (naléhal jsem zvláště na úpravu a přesná pravidla pro ustanovení docentů). 2. Emancipace židů a protestantů se zřetelem na učitelská místa. 3. Úplná rovnoprávnost a oprávnění české a německé řeči jako řeči vyučujících a učících se (sit venia verbo). 4. Zrušení pololetních zkoušek. 5. Dovolání studovat na cizích universitách, aniž by se ztrácela léta tam strávená. 6. Právo spolčování (!!)¹⁶⁾ — Zítřa bližší. — Pane profesore, Vaše myšlenka o systému dvou řečí se usku-tečňuje, neboť je to všeobecné přání a žádné pium desiderium. —

V noci o 1/2 11 hod.

Hrabě Stadion přečetl v divadle po posledním jednání depeši, která zní: „Císař Ferdinand udělil konstituci“. Jásot se proměnil v šilení.

nových věků. Náhlý ten obrat, o jehož upřímnosti lze oprávněně pochybovat, vzbudil však bouři nadšení temperamentního studentstva, jež zdvihlo purkmistra na ramena a nosilo jej po aule. Po novém krátkém proslovu Uffo Horna... skončila pohnutá schůze patetickou smířlivou scénou: Purkmistr Müller znovu se chopiv starého studentského praporu a za dlouhotrvajícího nadšení studentstva, počal se líbat s Uffem Hornem...“ (str. 85).

¹⁵⁾ Cžermak zřejmě mluví posluchače třetího ročníku lékařství, své spolužáky z filosofie. — A. Springer 1879 udává, že Cžermak začal studovat na pražské universitě filosofii již jako 16letý, tj. r. 1844, což také potvrzuje zápis v příslušném katalogu posluchačů pražské university. Medicínu prý začal studovat ve Vídni 1845, tj. v témže roce jako byl v Praze zapsán ve II. ročníku filosofie. V katalogu posluchačů lékařské fakulty v Praze není uveden a pravděpodobně tu vůbec nebyl zapsán. Je možné, že se občas objevoval na přednáškách pro mediky v době, kdy byl zapsán ve Vídni nebo ve Vratislavi.

¹⁶⁾ „Garantierte Verbindungen“ — zajištěné spolčování. — Jde o známý studentský požadavek o povolení studentských spolků, které Metternichova vláda zakazovala.

3/4 na 12 v noci

Právě táhne pod našimi okny ohromný počet lidí s pochodněmi, s měšťanskou gardou uprostřed, k řetězovému mostu¹⁷⁾ za neutuchajícího volání: „Ať žije konstituce! ať žije císař! — Pravděpodobně platí tato demonstrace hraběti Stadionovi. — Nikdo nemůže spát nadšením, všechno křičí a jásá!

O tempora o mores!

Prose o prominutí, že jsem z pochopitelných důvodů tak špatně psal, podpisuji se

ve vší dokonalé úctě a vděčnosti

Jan Cžermak

Váš vzácný dopis obdržel jsem ještě v pravý čas a to — otevřený!

Mnoho poručení od mé matky. Prosim, abyste pozdravoval Emanuela a Karla a pastora.¹⁸⁾ Jako příloha petice měšťanů!

V pokračování svého líčení těchto událostí Cžermakova života pak Springer píše:

„Jak neměl sdílet vysoko vzedmuté naděje na znovuzrození vlasti ke svobodě, jak mohl stát stranou hnutí, které zachválilo všechny stavy, každý věk? Dal se znovu zapsat do matriky pražské university a když studentstvo bylo ozbrojeno — aby nedošlo ke sporům mezi Němci a Čechy, bylo studentstvo sestaveno podle starořímského vzoru v legie — převzal v kohortě mediků velení nad první centurií. Ačkoliv se málo účastnil politické agitace — spíše nařikal na ztráty času, zaviněné věčným svoláváním do zbraně, vojenskými přehlídkami a stáním na stráži — mohlo se mu jeho čestné postavení státi osudným. Ve studentské legii strhla na sebe vládu radikální česká strana. Vavříny vídeňské auly nenechaly ji v klidu. Jestliže vídeňští studenti — majíce stále před očima strašidlo vojenské protirevoluce — žádali v květnu přeložení armády na ruskou hranici, žádali zase zástupci pražské legie, která si však sama dala k tomu mandát, na velícím generálu, aby vydal studentstvu baterii s koňmi na 60.000 nábojů.¹⁹⁾ Tato umírněná petice byla také podepsána Cžermakem. Podpis byl však nestoudný padělek. Nějaký radikální mluvčí podepsal Cžermaka na petici. Odmítnutí petice bylo předehrou k pražskému svatodušnímu povstání, které brzy propuklo. Na znamení signálu rohů spěchal Cžermak o svatodušní neděli s šerpou a šavlí na universitu (do Karolina), aby shromážděným studentům vytkl pošetilost a směšnost takového kocourkovského povstání. Ještě mluvil a napomínal k míru, když granátníci vzali dům útokem.

¹⁷⁾ Řetězový most byl vybudován v l. 1839—41 jako druhý pražský most v prodloužení Nových alejí (dnešní Národní třída). R. 1899 byl zbořen a přenesen do Podolska. R. 1899—1901 byl postaven dnešní most 1. máje.

¹⁸⁾ Emanuel (nar. 1832) a Karel (nar. 1834) — Purkyňovi synové. — „Pastor“ je Purkyňův přítel Josef Kačer (1802—1871) potomek českých exulantů, pastor ve Velkém Táboře v tehdejší Pruské Slezsku, český básník a spisovatel. Jeho dopisy Purkyňovi uveřejnil J. Jedlička Jana Ev. Purkyně Korespondence II, Praha 1925, str. 132—181. Viz též Ottův S. N. XIII, s. 727.

¹⁹⁾ O vzrušené studentské schůzi v Karolinu 11. června a o některých jiných červnových událostech píše, stejně vzrušeně jako Cžermak, Jindřich Wankel ve svých rukopisných pamětech Ephemeriden aus meinem Leben. Viz V. Zapletal Tři kapitoly ze života Wanklova ve sborníku: Jindřich Wankel, otec moravské archeologie. Blansko 1971, str. 12—16.

Czermak jim vyšel vstříc, aby jim vysvětlil, že nikdo nepomýšlí na odpor. Ale vojáci ve slepé zuřivosti strhli mu s těla šerpu a opasek se šavlí. Strkali ho pažbou a táhli ho za neustálého týrání do vojenského vězení. Teprve na druhý den podařilo se vlivným přátelům vysvobodit jej z této tísně. Ale ukázalo se, že je radno zatím opustit Prahu, protože podpis na petici byl stále přitěžující. Czermak se utekl do Vídně, kde ho srdečně uvítali staří přátelé a kam brzy přibyli také četní pražští známí.

Mne také volala do Vídně povinnost zpravodaje říšského sněmu a tak jsme spolu po delší rozluce prožili několik radostných měsíců. Na politiku již Czermak nemyslí. Aby se obveselil navštěvoval tu a tam zasedání říšského sněmu, kde málokdy chyběly komické scény, často také přišel v poledne nebo večer k „Červenému ježku“,²⁰⁾ kde se pravidelně ubytovalo mnoho českých poslanců. Jeho dobrá nálada a znamenité umění škádlit a zlákat lidi — aniž to to postřehli — aby co nejvíce sami ukazali své směšné stránky, připravily nám vždy veselé chvíle a Czermak se tak stal všeobecným miláčkem kroužku. Ale nejvíce času věnoval styku se svými druhy — odborníky a mikroskopickým studiím.²¹⁾

Potud A. Springer. Připomeňme, že své reminiscence psal o 30 let později, kdy se v perspektivě onoho časového odstupu už na mnohé věci díval jinak než v době kdy se udály.²²⁾ V tom je třeba jisté korekce.

Březnové i červnové události r. 1848 jsou známy jak z úředních dokladů²³⁾

²⁰⁾ „Rother. Igel“ — Wildpretmarkt 3, známá vídeňská restaurace a pivnice, nedaleko dómu sv. Štěpána.

²¹⁾ Springer, Johann Nepomuk Czermak, s. XXI—XXII.

²²⁾ Ve Springerově politickém smýšlení nastal po jeho odchodu do Německa skutečný obrát. V jeho životopise v Riegrově Slovníku naučném (Rieger) se připomínají jednak jeho sympatie pro české národní hnutí, federalismus, jeho sympatie a práce pro Jihošlovany, jeho spolupráce na přípravách k vydávání Slovníku naučného, v jehož prvním svazku vyšlo též několik hesel z jeho pera, jednak to, že se stal nevěrným svému politickému smýšlení: „Stal se zuřivým odpůrcem našich národních snah a pro zásady, jež druhy sám tak horlivě zastával, jakož i pro muže, jímž druhy projevoval vřelou úctu, má nyní jenom posměšný úšklebek“ VIII. (1870), str. 909—910.

J. Heidler ve svém podrobném rozboru: Antonín Springer a česká politika v letech 1848—1850 (Praha 1914) uvádí rovněž, že Springer, který ve své autobiografii přiznal, že jeho mateřskou řečí bylo „jedno slovanské nářečí“, „přešel později k nepřátelské straně a pro své krajany, s nimiž býval v úzkém osobním styku a jichž si kdysi velmi vážil, měl jen úsměšek. Psal o nich malicherně a klepařsky“. Přesto však Heidler považuje za nespravedlivé nazývat jej renegátem. Nebyl schopen špatnosti, byl spíše apostaťou a sám vypsal, že se ten proces udál skoro bez jeho vědomí, bez vypočítavosti, ba téměř bez velkého promyšlení „jako by nějakou přírodní mocí“. Jeho národní obrácení bylo provázeno skoro úplným úmyslným zapomenutím minulosti. Neměl dosti hrdoosti, aby se otevřeně přiznal ke svým dřívějším sympatiím a ke svému dřívějšímu smýšlení. Jeho nepřátelství šlo tak daleko, že i nérad vzpomínal na Prahu, na město a jeho krásu.

Nověji se postavením a významem A. Springera v řadě učitelů historie na pražské universitě, zabýval J. Polišenský, v práci: Obor historie na pražské universitě kolem r. 1848, v Acta Univ. Carol., Philosophica et Historica, 2 (1958), 113—130. Polišenský soudí, že Springer byl na pražské universitě prvním historikem „moderního“ typu filosofujícího historika a že přes své nedostatky (závislost na literatuře, nekritičnost a sklon k historické anekdotě ba skándálu) byl zdaleka nejschopnějším historikem, jenž na universitě v první polovině XIX. století přednášel. Ale rok 1848 znamenal ve Springerově životě osudový zlom, odvrát od toho, čemu do té doby věřil a co hlásal (str. 125—128). Bohužel zatím nevíme, zda a jak daleko měl Springer vliv také na Czermakův poměr k českému národnímu obrození.

²³⁾ Úřední dokumenty sebral zejména K. Kazbunda v knize České hnutí v r. 1848, Praha 1929.

tak i z dopisů a zápisků současníků,²⁴⁾ kteří je prožívali a případně se na nich i aktivně podíleli. O událostech památného revolučního roku se také mnoho psalo.²⁵⁾ Jejich problematika je velmi rozsáhlá a složitá a autor tohoto sdělení, lékař a přírodovědec, se jimi nemůže v souvislosti s tímto dopisem podrobněji zabývat. Chce pouze upozornit na zajímavý neznámý dopis a na souvislosti známé spíše historikům biologických věd a medicíny, než historikům samotným.

Pro události z 15. března přináší Czermakův dopis sotva něco nového, co by už nebylo známo z jiných pramenů. Přesto však má svou cenu tím, že ve vzrušeném a upřímném vyličení dokresluje obraz události jednoho z nejpohnutějších dnů památného roku, jak je viděl a prožíval dvacetiletý mladík, medik, který odešel za svým odborným studiem do ciziny a kterého vlna revolučních událostí zasáhla náhle po jeho příchodu do Prahy na velikonoční prázdniny.

Czermak tedy neprožil v Praze všechny předchozí události a neměl ostatně také o politický vývoj takový zájem a tak pronikavý a kritický pohled, jako měl o rok mladší J. V. Frič. Jeho zájem se zaměřil především na fyziologii a — v širším rozsahu — na biologii. Na druhé straně však nebyl jen přírodovědcem, který nevidí okolní svět, a rychle se vžil do situace a zařadil mezi své dřívější druhy. V předchozích letech se s ním jeho přítel a domácí učitel Anton Springer dělil o své širší zájmy o současné kulturní a společenské otázky. Ty však Czermaka netížily a nezaměstnávaly zdaleka tak intenzívně jako historika Springera. Ve společenských a politických otázkách byl Czermak mladicky důvěřivý. Podobně jako Frič pocházel ze zámožné pražské rodiny, která se znala a stýkala s předními osobnostmi společenského, politického a kulturního života tehdejší Prahy. Jeho pobyt ve Vratislavi ho sblížil s J. E. Purkyněm, už dlouho i v cizině usilujícím o povznesení češtiny jako literárního i vědeckého jazyka a o jeho postupné zavedení jako rovnocenného učebního jazyka na universitě. Proto také Purkyně o tom, co má vztah k jeho snahám, hned informuje.

Srovnání Czermaka s J. V. Fričem je zajímavé po mnoha stránkách. Přes stejný společenský původ ukazuje Frič události z 15. března z jiné strany, z jiného pohledu. Je sice o rok mladší než Czermak, ale má už za sebou velkou životní zkušenost. Odešel z domova, poznal se s evropskými revolucionáři scházejícími se v exilu v Londýně a v Paříži, je méně důvěřivý, zkušenější, nedává se emočně strhnout a ošálit veřejnými projevy a sliby, je kritičtější, ale také radikálnější. I Frič musil, jako Czermak, v červnu 1848 nakonec utéci z Prahy a také se dostal do Vídně. Na rozdíl od Czermaka však nesložil ruce v klín, nezůstal ve Vídni, neustrnul na neplodných diskusích s pražskými vlastenci. Odjel do Zá-

²⁴⁾ Z těch jsou nejznámější a nejdůležitější dopisy a paměti J. V. Friče, jež vydal a komentoval K. Cvejn (Praha 1955, 1957, 1960 a 1963). Viz též J. K. Beneš, Rok 1848 v projevech současníků. Praha 1932, 2. vyd. 1948.

²⁵⁾ Viz např. J. J. Toužimský Na úsvitě nové doby. Dějiny roku 1848 v zemích Českých. Praha (1898). — E. Roubík Český rok 1848. Praha 1931. — E. Bass Čtení o roce osmačtyřicátém. Praha 1948.

Prag 7. 15. März
9. Ufa Abends.

Zugewandelter Zuer Professor!

Ich kann Ihnen über die Pleuroepidemie des
Arispfeils, welche verursacht wurde die Thatsachen,
hoffe zu erläutern und eine Ordeffe zu verfassen.
Das festliche Fest ist Ihre größte in wichtigste Zeit,
wenn Sie es dringlichst haben! in geliebter
Luzinsing. Ich wünsche mich glücklich zu diesem
Zeitpunkt ungetrieben zu sein und zu werden
zwingt, daß die unter erhaltenen fangbaren
so großartig als man sich vorstellen kann, so
man untereinander in einem Polyan.

Gelten Sie Z. Professor! die meisten feinen
ersten Ordeffungen zu Gute, wenn es immer
in allegorischen feldarbeiten ist. Ich bin
zum Letzt geneigt haben und jetzt erst zum
Paus, zur sprachlich geschriebten und so
viel als möglich vollständig. Die anderen
Tage des neuen Jahresfestes in Luzinsing
können kommen. —

Constitution! "national"
das Fest anläßt in Luzinsing

3. 12. Ufa Nacht

Ich bin jetzt immer immer Luzinsing sind
einige feine Manufakturen mit ferkala, die
Luzinsing werden in der Mitte, gegen die
Katholiken zu, unter dem Namen
Luzinsing haben die Constitution! in Luzinsing
die Luzinsing! — Manufakturien sind die
Konstitution dem Grafen Stadion. —
Jemand kann nur ferkala und Luzinsing,
die Luzinsing in Luzinsing! —

O tempora o mores!

Ich bin immer immer Luzinsing, Luzinsing
nationalen Luzinsing so ferkala Luzinsing zu
haben, Luzinsing ist immer mit

Ich bin immer immer Luzinsing, Luzinsing
nationalen Luzinsing so ferkala Luzinsing zu
haben, Luzinsing ist immer mit

Ich bin immer immer Luzinsing, Luzinsing
nationalen Luzinsing so ferkala Luzinsing zu
haben, Luzinsing ist immer mit

hřebu, aby pokračoval v aktivním boji. Vstoupil do charvátského vojska bána Jelačiče, ale prožil tu další zklamání. Rozhodl se tedy pro slovenské povstání, kde se stal velitelem setniny. Ale i zde se vynořily rozpory mezi maďarskou revoluční stranou a Slováky usilujícími o uskutečnění svých národních zájmů. Také toto válečné dobrodružství po třinácti dnech skončilo. Přes věznění a nucený pobyt v cizině Frič v dalších letech bojoval dál za pokrokové myšlenky a za svobodný samostatný český stát.

Czermak však po 48. roce z kruhu osobností českého národního obrození mizí. Do r. 1849 studoval ve Vratislavi, pak ve Würzburgu, kde v r. 1850 promoval. Potom podnikl s würzburgským profesorem histologie A. Koellikerem,²⁶⁾ s nímž navázal úzké přátelství, větší vědeckou cestu do Anglie, Skotska a Holandska. Po návratu do Prahy se stává asistentem Purkyňovým, jemuž pomáhá v zařizování pražského fyziologického ústavu. V lednu 1851 se jeho jméno dostává na veřejnost v souvislosti se vzrušujícími okolnostmi smrti filosofa Augustina Smetany. Když tento exkomunikovaný kněz, uštvaný a sužovaný chorobou umíral, pokoušely se církevní kruhy přivést jej zpět v lůno církve a k smrtelnému loži, kde u něho právě byli A. Springer a J. N. Czermak, přišel sám kardinál arcibiskup Schwarzenberg, aby Smetanu získal. Smetana však trval na svém přesvědčení a při dalším naléhání kardinálově, které Smetanu rozčílilo, Springer, aby vzrušující a pro nemocného nebezpečnou situaci skončil, se odvolal na autoritu přítomného lékaře. Czermak pak rozhodně prohlásil, že další naléhání těžce ohrožuje život nemocného. Kardinál musil odejít s nepořízenou.²⁷⁾

V červnu 1853 se Czermak oženil s dcerou pražského německého bankéře Lämela a věnoval se především vědě. Cestoval v západních zemích a snažil se získat mezinárodní věhlas. Na rozdíl od svého bratra malíře Jaroslava Čermáka, který přes svůj trvalý pobyt v cizině si ve svých dílech zachovával české a slovanské povědomí, udržoval zájem umělecké světové veřejnosti o českou minulost a také o osud jižních Slovanů, zvláště o hrdinský boj Černohorců, se Jan N. Czermak od českých obrozenských kruhů vzdaloval.

Po několika letech působení ve Štýrském Hradci, Krakově a Pešti se vrátil r. 1860 do Prahy, kde si zřídil soukromý fyziologický ústav.²⁸⁾ a počítal s jmenováním profesorem fyziologie v Praze. V tom se však zklamal, mj. též proto, že ho pražští Němci stavěli proti Purkyňovi a česká strana se pak postavila proti němu.²⁹⁾ Trpěl chronickou chorobou a obával se, že mu nezůstává mnoho času. V květnu 1865 odešel jako profesor fyziologie do Jeny a odtud v r. 1869 jako

²⁶⁾ Rudolph Albert von Koelliker (1817—1905) jeden z největších biologů 2. poloviny 19. století, autor první příručky histologie (1852) a srovnávací embryologie (1861). Přispěl mnoha objevy k pokroku histologie, mikroskopické anatomie a embryologie.

²⁷⁾ Springer, Johann Nepomuk Czermak, str. XXIII.

²⁸⁾ V. Kruta, Soukromý fyziologický ústav... — O J. N. Czermakovi po odborné stránce psali zejména A. Durig, P. Heims-Heymann, J. Kiml, V. Kruta (1973), J. Lajda (1959), E. v. Navrátil (1896) aj.

²⁹⁾ V. Kruta, Ke sklonku Purkyňova působení...

honorární profesor bez učebního úvazku do Lipska, kde z vlastních prostředků vybudoval další ústav s účelně řešenou demonstrační posluchárnou, spektatoriem (Czermakovi) pro 500 posluchačů a vypracovával metody projekce a optické registrace činnosti srdce, pulsu a jiných fyziologických jevů. Rád přednášel a demonstroval své pokusy širokému publiku a v lednu 1873 otevřel svůj nový ústav.³⁰⁾ Ale už v září téhož roku umírá. Jeho vzorná vědecky řešená posluchárna, kterou navštívil též Richard Wagner v době, kdy se plánovalo divadlo v Bayreuthu, zůstávala nevyužita, v osmdesátých letech se stala obětí stavebních spekulací a musela ustoupit novým budovám.³¹⁾

Czermakův vzrušený dopis z 15. 3. je prvním zachovaným listem z dlouhé řady zachovaných dopisů mezi Czermakem a Purkyňem. Pro svůj obsah, s ohledem na osobu pisatele a adresáta i jako přímý doklad o událostech jednoho z pohnutých dnů revolučního roku 1848 na universitě si zaslouží, aby se stal dostupným jak zájemcům o historii university a osobností, jež na ní působily, tak i těm, kdo se zabývají událostmi památného revolučního roku 1848.

Dopis J. N. Czermaka J. E. Purkyňovi

Prag, d. 15. Maerz 9 Uhr Abends

Hochverehrter Herr Professor!

Ich komme eben aus der Plenarsitzung der Ausschüsse, welche erwählt wurden die Studentenschaft zu vertreten und eine Adresse zu verfassen. Der heutige Tag ist der grösste, u. wichtigste Zeitraum den ich durchlebt habe! in politischer Beziehung. Ich preise mich glücklich zu dieser Zeit hier angekommen zu sein und bin überzeugt, dass die eben erlebten Ereignisse so grossartig als neu und unerhört sind; so wie unberechenbar in ihren Folgen.

Halten Sie, H. Professor! es meiner fieberhaften Aufregung zu Gute, wenn ich mir, in allgemeineren Exclamationen u. Sentenzen, Luft gemacht habe und jetzt erst zur Sache, zur chronologisch geordneten und — so viel als möglich — vollständigen Auseinandersetzung der neusten Thatsachen u. Begebenheiten, kommen kann. —

Tags vorher, eh ich ankam, ward eine Volksversammlung im Wenzelsbaad gehalten, welche glücklicher Weise — da die Behörden jedes Einschreiten von Militär u. Polizei verhinderten — ungestört mit grösster Ruhe, Würde und Uebereinstimmung, in böhmischer u. deutscher Sprache, unter Leitung des Dr Trojan vor sich ging. Die Resultate der Diskussion liegen in 16 Punkten (von Dr Pinkas, Dr Trojan... etc. stylisiert), als ein Ausdruck der Wünsche

³⁰⁾ Leipziger Ill. Ztg. No 1556, 26. 4. 1873, str. 307; Czermak 1879, II, s. 119—144; V Kruta, Soukromý fyziologický ústav J. N. Czermaka.

³¹⁾ Viz S. Th. Stein Das Licht im Dienste wissenschaftlicher Forschung. Leipzig 1877, 2. vyd. Leipzig 1888, a dále osobní sdělení prof. Druckerové, ředitelky archívu University v Lipsku.

der Bürger Prags, auf dem Rathhause u. mehrern andern Orten in Form von Adressen zur Unterzeichnung vor. Der Andrang zu den betreffenden Orten ist ungeheuer. Die Menschen wogen auf den Strassen, sichtlich in höchster Spannung u. Aufregung, wie ein sturmbewegtes Meer! — Jedoch ist alles in so fern während ruhig, als keine Excesse vorgefallen sind. Der Magistrat hat nun auf alle Fälle gesichert zu sein — man fürchtet Bewegungen der Proletarier, Attentate auf d. Eigenthum — einen Aufruf an die Bürger erlassen sich sämtlich zu bewaffnen und statt des Militärs die Rathauswache zu beziehen u. überhaupt Ordnung u. Ruhe zu erhalten. — Während hier alle Welt unterzeichnete, kam die Nachricht von Wien Metternichs Villa sei demolirt u. ganz Wien in der Macht der Fortschrittsmänner. Der Muth wuchs — die Behörden verloren d. Kopf. Bei dieser Sachlage befahl Graf Stadion allen Beamten die Petition der Bürger zu unterzeichnen!! Dass die Studenten bei allen diesen Vorgängen mitbetheiligt, ja oben anstehen, versteht sich von selbst. — Heute um 3 Uhr versammelten sich die Studenten in der Aula — das ganze grosse Locale war Kopf an Kopf voll von Menschen! es mögen an 1000 gewesen sein. Da trat auf die Rednerbühne Uffo Horn (der Literat) und gewann sich ebenso sehr durch seine herzlichsten als freien u. begeisterten Worte im Augenblick die Herzen der Massen, die ihren wohlvertrauten Führer in ihm bald erkannten. Seine Rede ward fort u. fort durch begeisterten Zuruf von Hunderten unterbrochen. Es ward beschlossen Ausschüsse in den einzelnen Jahrgängen aller Fakultäten zu erwählen, die sich um 6 Uhr im Clementinum zu versammeln u. die Adresse zu entwerfen hätten. Da erscholl plötzlich der Ruf von unten — wo dicht versammelt die Menge der Resultate unserer Berathung erwartete, „der Bürgermeister!“, „der Bürgermeister!“ Nach einigen Augenblicken sahen wir ihn die Tribune hinan steigen. Er begrüßte uns — ein „alter Student“ — als seine Brüder; (rauschender Beifall!) lobte unser männliches Gebaren, und bewilligte „gern“ die Bitte um Errichtung einer Studentenlegion. Er erinnerte uns daran, dass auch er vor 30 Jahren an demselben Orte der Fahne d. Universität zugeschworen habe; worauf die alte zerfetzte Fahne auf die Tribune gereicht u. unter endlosem Bravo, u. Vivat Rufen, die Gründung d. Legion besiegelt wurde. Kaum hatte sich der Jubel gelegt, als der Bürgermeister das Wort ergriff und mit erhobener Stimme sich vernehmen liess: „Eben erhalte ich die Depesche die Censur sei aufgehoben!!!“ Der Enthusiasmus, der sich jetzt Luft machte ist unbeschreibbar, es schien als ob das Gemäuer vor Jubelruf u. Applaus einstürzen müsste. Ich selbst war so ergriffen, dass ich kaum die Fassung behalten konnte Alles fiel sich um den Hals — der Zuruf wollte nicht enden. Schliesslich drang Horn mit seiner Streberstimme und schnell erworbener Autorität durch u. ermahnte in herrlichen fliessenden Worten zur Eintracht, Ordnung und endlicher Aufhebung der Sitzung, sowie zur Wahl der Ausschüsse. Alles entfernte sich im tobendsten Jubel, Horn ward auf den Schultern mehrerer Anwesenden u. furchtbarem Vivat zum Saal hinausgetragen.

Die Wahl der Ausschüsse fand in den betreffenden Hörsälen statt. Ich schloss mich meinen früheren Mitschülern (jetzt Tertianern) an und — ward zum Ausschuss gewählt! Um 6 Uhr versammelten wir uns im s. g. böhmischen Hörsaale. Uffo Horn führte den Vorsitz u. leitete die Debatte, welche zum Verwundern ordnungsmässig vor sich ging. Die Punkte der Adresse wurden festgesetzt u. Uffo Horn mit dem Stylisieren beauftragt: 1. Vollkommene Lehr- und Lernfreiheit (ich drang besonders auf Regulierung u. Festsetzung des Docenten-Wesens). 2. Emancipation der Juden so wie Protestanten in Hinsicht auf Lehrstellen. 3. Völlige Gleichstellung u. Berechtigung der böhmischen u. deutschen Sprache als Lehr- u. Lern-Sprachen (sit venia verbo). 4. Abschaffung der Semestralprüfungen. 5. Erlaubniss fremde Universitäten zu besuchen ohne die dort zugebrachten Jahre verlieren zu müssen. 6. Garantierte Verbindungen(!!) — Morgen das Nähere. — Herr Professor! es tritt ihre Idee von zwei Sprachen-System ins Leben! denn es ist der allgemeine Wunsch u. zwar kein pium desiderium! —

Nachts ½ 11 Uhr

Graf Stadion hat im Theater nach dem letzten Akte eine Depesche verlesen, welche lautet: „Kaiser Ferdinand hat die Constitution! verliehen“. Der Jubel artete in Raserei aus.

¾ 12 Uhr Nachts

Eben zieht unter unsern Fenstern eine ungeheuerere Menschenzahl mit Fackeln, die Bürgergarde in der Mitte, gegen die Kettenbrücke zu, unter dem endlosen Rufe: „Es lebe die Constitution!, es lebe der Kaiser!“ — Wahrscheinlich gilt diese Demonstration dem Grafen Stadion. — Niemand kann vor Enthusiasmus schlafen, alles schreit u. jubiliert! —

O tempora o mores!

Indem ich um Verzeihung bitte, aus sehr erklärlichem Grunde so schlecht geschrieben zu haben, zeichne ich mich

mit aller Hochachtung
u. Dankbarkeit
Hanns Czermak

Ihren werthen Brief erhielt ich noch zu rechter Zeit und zwar — eröffnet! Viele Empfehlungen von meiner Mutter. Ich bitte Emanuel u. Karl u. d. Pastor zu grüssen. Als Beilage die Petition der Bürger! —

LITERATURA

- K. Cvejn: J. V. Frič v dopisech a denících. Praha 1955.
J. N. Czermak: Gesammelte Schriften I/1, 2, II. Leipzig 1879.
A. Durig: Johann Nepomuk Czermak. Zum hundertsten Geburtstag. Wien. med. Wschr. 78 (1928), 791—793.

- J. V. Frič: Paměti. Vyd. Karel Cvejn, I. Praha 1957, II. Praha 1960, III. Praha 1963.
 P. Heims-Heymann: Johann Nepomuk Czermak zu seinem 100. Geburtstag. Münch. med. Wschr. 1928, 1509—10. (Sonderabdruck).
 J. Jedlička: Styky Jana Ev. Purkyně s rodinou Čermákovou. Nové Atheneum 1 (1919), 249—265.
 J. Jedlička: Jana Ev. Purkyně korespondence. Praha 1920.
 J. Kiml: J. N. Čermák — tvůrce klinické laryngoskopie. Čas. lék. čes. 112 (1973), 1143—48.
 V. Kruta: K počátkům vědecké dráhy J. E. Purkyně. Korespondence s přáteli z pražských let 1815—1823. Acta facult. med. univ. brun. Brno 1964.
 V. Kruta: Ke sklonku Purkyňova působení na universitě. Jednání s K. Rokitským o pensionování a o možném nástupci. Acta Univ. Carol. — Hist. Univ. Carol. Prag. XI (1970), 52—73.
 V. Kruta: Soukromý fyziologický ústav J. N. Čermaka. K historii fyziologie v Praze. 1860—1965. Čs. fysiolog. 22 (1973), 93.
 J. Lajda: K storočnici Markušovského a Čermákova zrkadla. Čs. Otolaryng. 8 (1959), 253—260.
 E. v. Navratil: Gedenkrede auf Czermak. Budapest 1896.
 F. Roubík: Český rok 1848. Praha 1931.
 R.: Prof. Johann Czermak (Todesfälle und Nekrologe). Correspondenzbl. Prager Aerzte (1873), 207—210.
 O. Schrutz: Jan Nep. Czermak (1828—1873). Prakt. lékař (1928), 527—531.
 A. Springer: Aus meinem Leben. Berlin 1891.
 A. Springer: Johann Nepomuk Czermak. Eine biographische Skizze. V J. N. Czermak: Gesammelte Schriften II (1879), s. XI—XLVI.

The events of the March 15 1848 in Prague in a student's letter to his professor

J. N. CZERMAK TO J. E. PURKYNĚ

Johann N. Czermak (1828—1873) began his medical studies in Vienna 1845 and continued in 1847—48 in Breslau where he lived in the house of the professor of physiology J. E. Purkyně, a friend of his family in Prague and his protector. He returned to Prague for Easter vacations, became involved in the revolutionary events and participated in the student's actions. In a long letter he informed his protector Purkyně about the course of events, mainly of students manifestations during the most critical day, March 15. This letter written in a great emotion is reprinted — the original German text and a Czech translation — in the present paper, with a commentary and a short history of Czermak's involvement in the Prague 1848 revolution. Czermak's letter is a contribution to the history of the Prague University students, their reactions and feelings during the general uprising of 1848 and its brutal suppression by the Austrian army. It is also a complement to J. N. Czermak's biography.

REFERÁTY

Z nových prací k starším dějinám University Karlovy

O tom, že starší dějiny naší university zdaleka nejsou uzavřenou kapitolou, svědčí zájem, který je jim věnován, a to nejen domácími, ale i cizími historiky. Na tomto místě bychom chtěli stručně upozornit na výsledky, k nimž dospěli v poměrně odlehklých publikacích dva zahraniční badatelé, věnující ve své vědecké práci soustavnější pozornost i české problematice. Na prvním místě je to práce *Franze Machilka, Die Schlesier an der Universität Prag vor 1409. Ein Forschungsbericht* (Archiv für schlesische Kirchengeschichte 32, 1974, str. 81-102), která je ovšem spíše studii, než pouhým přehledem bádání. Význačuje ji vskutku vyčerpávající znalost české i jinojazyčné literatury (těžko lze doplnit nějaký, byť odlehlejší titul, jež by autor nejen necitoval, ale rovněž nepronikl) a lze už tu upozornit na jeho závěrečnou poznámku, konstatující, že v současnosti je věnována i pozornost jiným národům na Karlově universitě, zejména pak bavorskému, jenž tu hrál ve starších dobách, zejména před založením Heidelberku, významnou úlohu (v připravované práci ředitele bavorských státních archivů J. Hemmerleho). Úvod přináší celkovou charakteristiku pražské university v jejích počátcích, zejména pokud jde o otázku důležitosti dělení na universitní národy, příp. na fakulty a věnuje posléze výlučně pozornost pouze Slezanům, kteří tvořili výraznou a vlastně převažující část národa polského, takže

tento národ byl — zejména pak poté, co byla uvedena v život universita v Krakově — počítán v protikladu k národu českému mezi národy německé, v soukromých zprávách pak dokonce bývá i přímo nazýván národem slezským. Vycházejí zejména ze statí W. Wostrého o Slezanech na pražské universitě z r. 1932, podává Machilek dále detailní kvantitativní (relativní i procentuální) údaje pro počet Slezanů na obou pražských universitách pokud to materiály dovolují a upozorňuje i na patřičné tendence v průběhu jednotlivých desetiletí nejen pokud šlo o vlastní členy, ale i pokud se to odráží v jejich studijní aktivitě i sociálním profilu. Druhou část tvoří stručná charakteristika jednotlivých čelných představitelů slezského živilu na Karlově universitě, zejména Mikuláše Magni z Javora, Matouše z Lehnice, Mikuláše Stöhra ze Svidnice, Jana Hübnera, Jana Hoffmanna a Jana z Minstrberku, jejichž společnou angažovanost i literární činnost autor stručně přehlíží, přičemž akcentuje zejména pokus obou posledních o zřízení vlastní polské (tj. ze slezských prostředků dotované) profesorské koleje v posledních letech před kutnohorským dekretem i její další osudy v Lipsku po tomto datu. Snad jen malou připomínku lze k zasvěcenému a logicky sevřenému výkladu připojit, že se snad totiž mohlo přihlédnout zřetelněji k teritoriálnímu rozvrstvení uvnitř Slezska, nejspíše snad prostřednictvím schematické mapky.

Druhá stať pochází z pera *Ferdinan-*

da Seibta. Von Prag bis Rostock. Zur Gründung der Universitäten im Mittelalter (Festschrift für Walter Schlesinger I, hg. v. Helmuth Beumann, Köln Wien 1973, str. 405-426) a navazuje už na řadu prací (Borst, Classen, Koller aj., o nichž už byla alespoň částečně v tomto časopisu učiněna zmínka), věnujících se skutečnosti, že zakládání universit lze sledovat v jistých vlnách, a snažících se tyto vlny ohraničit a poněkud určitěji charakterizovat. V každém takovém pokusu je ovšem jisté nebezpečí schematizování. Stojí-li dnes Praha v čele vlny zakládání středoevropských universit od poloviny 14. století, je nutno alespoň upozornit na známou sice, ale v tomto kontextu zatím pomíjenou snahu Václava II. o založení vysokého učení v Praze. Stalo-li by se tak (a ta možnost tu byla, protože tomu bránily pouze faktory subjektivního rázu), vypadala by ovšem nejen celá periodizace, ale zřejmě i stáří ostatních středoevropských universit jinak, neboť vedle objektivních potřeb tu neposlední úlohu hrála i otázka rivality jednotlivých konkurentů českých panovníků. Ale obrátí-li se pozornost k Seibtově článku, vidí se, že s přehledem (snad lze upozornit na opominutí práce P. Kibreové, *The Nations in the Medieval Universities*, Cambridge Mass. 1948, jež se s ním v leccems stýká a kterou Machilek zná; jinak o ní po stránce bibliografické platí totéž co o studii předchozí) sleduje university ve střední Evropě od pražského založení až do r. 1419. Nejde mu — a ani by to v úzkém prostoru rozpravy nebylo možno — o jednotliviny, nýbrž o hlavní rysy institucionálního vývoje, zejména o národy a fakulty a jak se na jednotlivých universitách uplatňovaly a po přehledu literatury, kde konstatuje nedostatek nových celkových kompendií (lze zatím jen uvést, že současně s jeho statí vyšla přehledná práce francouzská od J. Vergera, *Les Universités au Moyen âge*, Paris 1973, o níž snad příště) se

obrací k Praze a jejím vzorům, ale pak zejména k jejímu působení na ostatní university ve střední Evropě, a to jak ve smyslu pozitivním, tak i negativním, protože i tu vidí — leckdy nově — různé vlivy, všelijak transformované a odvozené. A tak pak ani nepřekvapuje, když dochází posléze k závěru, že lze v podstatě v rámci studia pozdněstředověkých universit hovořit i o tzv. pražském typu, který se hlásí v řadě zařízení u některých universit mladších. Snad lze jen dodat, že by bylo třeba brát zřetelněji v úvahu rozdíl mezi vlastním založením a skutečným rozvojem vnitřního života u některých universit cizích, zejména Krakova a Vídně, kde je to obzvlášť výrazné, na druhé straně pak bych vlastní počátky pražského rozvoje nekladl tak rigorózně až do r. 1360, jak to činí Seibt (str. 408), víme-li přece o některých skutečnostech, které naznačují vlastní universitní život alespoň už v pětiletí předcházejícím.

Informaci o obou podnětných studiích lze uzavřít přáním, aby i z naší strany byla znovu věnována pozornost nejstarším dějinám naší university. Nebylo by to zbytečné, jak tomu ostatně nasvědčuje pokus o rekonstrukci jednotlivých pražských universitních národů v zatím netištěné diplomní práci H. Makovičkové.

Ivan Hlaváček

Universität und Gelehrtenstand 1400—1800.

Herausgegeben von Hellmuth Rössler und Günther Franz. Limburg a. d. Lahn, C. A. Starke, 1970, 228 str.

Jako čtvrtý svazek knižnice „Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit“ vyšel se značným zpožděním, zaviněným úmrtím prvního z vydavatelů, svazek shrnující výsledky pravidelného vědeckého zasedání v Bidingen, které bylo v roce 1966 věnováno místu vysokoškolské inteligence jako vedoucí vrstvy německé společnosti v dějinách. Pře-

kvapuje poněkud datování na titulním listě sborníku — 1400—1800, když tři z devíti příspěvků jsou věnovány převážně období před rokem 1400 nebo po roce 1800.

Pozoruhodná myšlenka sledovat dějiny vedoucích tříd a vrstev německé společnosti přinesla před tímto svazkem již dva věnované šlechtě a jeden zabývající se patriciátem. Se zájmem proto bere čtenář do rukou i tento svazek a vcelku není zklamán. Srovnávání materiálů z velkého počtu německých universit přináší mnoho poznatků, které mohou být přínosem i pro studium dějin naší university. Některé příspěvky jsou podnětné i svou metodou, zatímco jiné zůstávají v rámci tradičního popisného slohu. V prvním příspěvku, bohatě doplněném fotografiemi a plánky, se Konrad Rückbrod zaměřil na srovnání stavebního vývoje universit, zvláště v Německu. Při studiu výstavby kolejí ve 14. století se zabývá Španělskou kolejí v Bologni a New College v Oxfordu. Škoda, že si nepovšiml výstavby s oběma současně vznikajícího Karolina, stejně jako později překvapuje opomenutí krakovského Collegium maius. Jeho informace o pražské universitě jsou z druhé ruky, a tak dospěl k tvrzení, že učebnou teologické fakulty byl kolegiátní kostel na Hradčanech. Tyto drobné připomínky však nemění nic na tom, že v tomto článku je snesen pozoruhodný materiál pro srovnání stavebního vývoje universit, zvláště ve 14. a na přelomu 15. a 16. století.

Laetitia Boehmová se v příspěvku nazvaném „Libertas scholastica und negotium scholare“ věnuje vzniku „stavu učenců“ a jeho sociální prestiži ve středověku. Sleduje vydělování vrstvy „literátů“, tj. těch, kteří znali latinu, nad ostatní obyvatelstvo ve 12. a 13. století a s tím spojený vznik profesionální skupiny lidí, placených za vyučování. Nachází již v této době stavovskou hierarchizaci: duchovní, akademici, šlechta. Zdá se, že zde přecenila určité náznaky,

kteří vydělovaly profesory a učitele z řad duchovenstva a podcenila skutečnost, že nesrovnatelně více bylo těch věcí, které vysokoškolské učitele mezi duchovenstvo zařazovaly. Komercializace vědy, kterou pro 13. a 14. století dokládá nejnějším zajímavým příkladem, je neoddelitelná od komercializace církve v té době vůbec. Podrobný rozbor boloňských „Autentica Habita“ a bully Řehoře IX. „Parens scientiarum“ pro pařížskou akademickou obec dobře objasňuje vznikání práv universitní obce. Na příkladu Neapole pak autořka sleduje vznik university aktem panovníkovým. V závěru statí si všímá promočního aktu jako symbolu stavovského povznesení nového doktora, přijatého tak mezi „šlechtu ducha“. I když některé závěry autořčiny se zdají být příliš odvážné, je to článek vysoce podnětný a pozoruhodný zejména tím, že místo vzdělavců i ve středověké společnosti posuzuje vždy ve spojitosti s hmotným zajištěním, které jim tato společnost skýtala.

Na rozdíl od nového pohledu, o který usiluje Laetitia Boehmová, spokojují se autoři dvou následujících příspěvků Gustav Adolf Benrath a Ernst Schubert povýtce s koncisním a dobře rozvrženým tlumočením vnějších osudů protestantských universit vznikajících hlavně v 1. polovině 16. století a dále universit jesuitských z druhé poloviny téhož věku. Schubertova studie o jesuitských universitách v Ingolstadtu, Würzburgu, Dillingen a zčásti i Fuldě si všímá důrazu, který také zde, podobně jako v Praze, kladli jesuité od počátku na podchyčení šlechtických synků do svých škol. Podobně jako v Praze došlo i na dilligenské universitě k ostrému konfliktu mezi jesuity a augšpurským biskupem, který tam skončil plným úspěchem Tovaryšstva. K jesuitskému pronikání do jižního Německa a poněkud i do Čech přináší několik nových detailů stať Roberta van Roosbroecka o vztahu Nizozemců a vystěhovalců

z Nizozemí k německému vědeckému světu v 16. století. Přehledný obraz vzniku akademií a učených společností v 17. století v Německu i v celé Evropě podává Kurt Müller, který zdůrazňuje zejména praktické politické pohnutky, které vedly vlády k využívání přírodovědných objevů v období počátků zámožské expanse evropských států. Výtahem z připravované větší práce, která si zaslouží samostatnou recenzi, je stať *Notkera Hammersteina* o německých universitách za osvícenství. *Friedrich Wilhelm Euler* s neobyčejnou akribií sleduje vznik a vývoj německých učených rodů na příkladech profesorských dynastií jako jsou Buxtorfové, Bernoulliiové, Burckhardtové v Basileji potomci teologa H. Ortha v Marburgu či rodina Hertova v Giessenu. Zatímco v Basileji byly profesorské rody pevně zakotveny v městském patriciátu, bylo jejich zvláštní postavení na obou dalších universitách výrazně patrné.

Na mnoha starších studiích vlastních i jiných autorů opírá *Hermann Mitgau* svůj rozbor sociálního původu německého studentstva do roku 1900. Studie je doprovázena statistickými tabulkami a dospívá k následujícím výsledkům: Vzestup počtu vysokoškolských studentů v Německu začal až po roce 1850. Počet studentů připadajících na 100 000 obyvatel vzrostl od počátku 16. století do roku 1860 z 23 na 29, od té doby do prvního pětiletí 20. století na 67. Do 15. století bylo vysokoškolské vzdělání záležitostí duchovenstva, od 16. století roste podíl šlechty. Do konce 18. století skýtal vysokoškolské vzdělání možnost sociálního vzestupu jen jednotlivcům, a to převážně do řad duchovenstva. V 19. století se však stává vysokoškolské vzdělání důležitým základem sociální stratifikace. Ještě v polovině 19. století se však podílely děti rodičů, kteří sami měli vysokoškolské vzdělání, na universitách v Berlíně a v Halle jednou polovinu na celkovém počtu studentstva, do roku 1880 klesl

jejich podíl na třetinu, zatímco druhou třetinu pak tvořily děti z rodin velké buržoazie a třetí třetinu děti z rodin střední a drobné buržoazie. Podobný obraz přináší i údaje o jiných německých universitách, které jsou však uspořádány dost nepřehledně. Vcelku z nich však možno usoudit, že podíl dětí z rolnických rodin koncem 19. století nepřesahoval 10 % a mnohde byl značně nižší (na české universitě byl v té době čtvrtinový podíl synů z rolnických rodin) a počet dětí z dělnických rodin byl zcela zanedbatelný. Na základě rozboru bohatého genealogického materiálu pak Mitgau dokládá svou tézi o čtyřfázovém sociálním vzestupu jako typickém pro Německo 19. a počátku 20. století, kdy 2. generace odchází z venkova a stává se řemeslníky ve městě, její děti se pak stávají učiteli a pastory a teprve 4. generace studuje práva či medicínu. Mitgauova studie dokazuje, že tempo sociálního vzestupu pomocí vzdělání v Německu 19. století bylo pomalejší, než se zpravidla předpokládá. *Hvr.*

Ján Hučko, Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodenskej inteligencie. Bratislava, Veda, 1974, 385 str.

Ján Hučko svá bádání o inteligenci v slovenském národním obrození završil monografií, která hloubkou a šíří svého záberu předčí všechno očekávání. Po úvodní stati, v níž vymezuje pojem inteligence, zjišťuje, že její počet vzrostl na území Slovenska mezi léty 1787 a 1857 z 10 000 hlav rodin na 20 300 hlav rodin. Zde se zatím zabývá veškerou inteligencí, dále se jí věnuje jen té, která se vědomě hlásila ke slovenskému národu. Vymezuje v jejich řadách dvě skupiny: 1. literárně a umělecky činnou vlasteneckou inteligenci, 2. inteligenci, která byla činná jinak než literárně a umělecky. Do první skupiny shromáždil autor údaje o 266 vlastencích činných v letech 1780—1820 a o 637 literátech a umělcích činných

v letech 1820—1848. Do druhé skupiny zahrnující především osoby, které se podílely na činnosti národních organizací, spadá 1 117 osob. U těchto více než 2 000 osob vyzkoumal autor jejich společenské zařazení a jejich sociální původ a dospěl ve velice instruktivních, i když ne vždy přehledně uspořádaných tabulkách k závěru, že z tvůrčí inteligence bylo v celém sledovaném období 25 % osob zemanského a 75 % osob nezemanského původu. 27 % tvořili římskokatoličtí kněží, 30 % kněží evangeličtí, 20 % učitelé a profesori, 12 % příslušníci svobodných povolání, 8 % úředníci a 3 % jiní. I když si uvědomíme, že bibličtina byla jazykem slovenských luteránů (netřeba jistě dodávat, že se jednalo jak o osoby písící bernolákovskou či štúrovskou slovenštinou, tak češtinou), přece jen bezmála třetinový podíl pastorů na literárně činné inteligenci je pozoruhodný, a to tím spíše, že asi jen šestina Slováků byla evangelického vyznání. Z hlediska sociálního původu pocházelo 14 procent tvůrčí inteligence z pastorských rodin, 8 % z rodin učitelských, 1 % z rodin příslušníků svobodných povolání, 2 % z rodin úřednických, 27 % z rodin měšťanů (řemeslníků a obchodníků), 27 % z rodin poddaných rolníků, 20 % z rodin hospodařících zemanů a statkářů, 1 % z jiných rodin. Údaje o druhé skupině inteligence činné jen organizačně, se od údajů o inteligenci činné literárně liší jen v detailech. Poněkud větší zde byl jen podíl úředníků (14 %) a menší podíl svobodných povolání (5 proc.). Rovněž sociální původ byl zhruba shodný, jen podíl zemanských dětí byl podstatně nižší (12 %) a naopak vyšší podíl dětí z rodin inteligence a měšťanů.

Autor pečlivě prostudoval rovněž spisy gymnázií a lyceí, národnostní strukturu jejich studentů i profesorů a v další kapitole pak sleduje životní osudy slovenských studentů na středních a vysokých školách a těžkou cestu, kte-

rou museli projít, aby se stali příslušníky inteligence. Obraz sociálního postavení slovenské inteligence v předbřeznové době kreslí Hučko v chmurných barvách, vcelku jistě právem, i když se někdy nechává strhnout prameny, tj. korespondencí a vzpomínkami, k příliš temným barvám. Např. nelze souhlasit s tím, že ten, kdo se stal knězem, prodělal jen malý sociální vzestup (str. 82). Vždyť mezi katolickým slovenským duchovenstvem byly tři čtvrtiny rolnických synů, a ti jistě prodělali podstatný sociální vzestup. Hučko si všimá i značné horizontální mobility inteligence, která prožila svůj život zpravidla na 6—10 místech. I slovenská inteligence se ochotně zapojila do racionalistického osvětářství doby Josefa II. a později se spolu s maďarskou inteligencí podílela též na zápase za uchování politických práv honorací, tj. neurozených, ale společensky zařazených vzdělanců. Nejednou zaznívá v jejích projevech ve třicátých a čtyřicátých letech již vědomě antiaristokratický tón.

Druhá polovina knihy je věnována odrazu sociálního původu a složení obrozené inteligence v jejích názorech a aktivitě. Hlásil-li se první polovina knihy k Miroslavu Hrochovi jako předchůdci, nacházíme v druhé polovině nejednou ohlas prací Kutnarových. Mnoho argumentů z publikovaných prací i z korespondence snáší autor na podporu svého tvrzení, že „v názorech nešlechtické inteligence se pozitivně odrážel vliv jejího původu a složení“. Ve sledovaném období se výrazně mění struktura literatury vydávané na Slovensku v češtině a slovenštině. Zatímco v letech 1760—1780 se podílely knihy náboženské dvěma třetinami na celkovém počtu vydaných titulů, byl jejich podíl v letech 1830—1848 již jen devíti-procentní. Zde však, soudím, sehrála sociální poptávka větší úlohu než lidový původ autorů. Řada rozborů uměleckých děl ukazuje, jak v nich samot-

ných se projevila spjatost života autora s životem lidu.

Recensent může mít některé připomínky, a to spíše na adresu vydavatele než autora, např. to, že přepisy českých citátů nejsou vždy pečlivě korigovány, musí se však s hlubokou úctou sklonit před neúnavnou mravenčí prací autorovou, která důkladně pomohla odhalit sociální rodokmen slovenské inteligence a tak podstatně přispěla k osvětlení třídní náplně národního obrození nejen Slováků, ale všech menších národů střední a východní Evropy.

Hvr.

Hugh Kearney, *Scholars and Gentlemen. Universities and Society in Pre-Industrial Britain*. 1500—1700. London 1970, 214 str.

Dvě století, kterým věnoval Hugh Kearney svou knihu, jsou obdobím základních proměn britské společnosti. Země prošla cestu od ostrovního království k prvořadě námořní mocnosti, od katolické jednotnosti k protestantské roztržitosti, jako první prodělala významnou buržoazní revoluci. Sledovat úlohu výuky na universitách v procesu společenských přeměn je úloha obtížná, ale velice záslužná. Té se věnoval autor recenované knihy vcelku se zdarem. Nezabývá se úlohou universit jako institucí, ale soustřeďuje se na to, jak proměny výuky odrážely sociální proměny a naopak, jak je pomáhaly dotvářet. Universita na počátku 16. století byla v Británii školou vychovávající duchovenstvo, v níž stále větší význam mělo studium kanonického práva. Avšak vzrůst vlivu státu na věci církevní za Jindřicha VIII. proměnil i život v Oxfordu a Cambridgi. Královské koleje, které zde byly založeny, získaly centrální pozici v universitním životě a university rozšířily své působení i na osoby světské, jejich odchovanci jsou nadále i kněží, ale typickým jejich absolventem se stává pán — gentleman. Kněží, kteří vyšli z universit již angli-

kánských, se snažili svým životním stylem být podobní pánům. Na sklonku 15. století se vyhraňuje rozdíl mezi životem dvora a životem venkovských odchovanců universit. Na universitách nalezly v 16. století velký ohlas myšlenky francouzského hugenotského myslitele Pierra de la Ramée a elementy křesťanského puritanismu a odvratu od klasického starověku načas převládaly v Británii a Irsku, a to nejen v obou velkých anglických universitách, ale i na skotských kolejích rozptýlených po řadě menších měst a v dublinské koleji. Sektářský radikalismus, který se projevoval na universitách, vyvolal strach mezi vládnoucí třídou, žijící, jak dokazuje autor, dlouho pod děsivým dojmem münsterské komuny. Kruté zásahy proti protestantským myslitelům na sklonku Alžbetiny vlády postihly i university a ve výuce byly myšlenky Raméeho nahrazeny návratem ke scholastice. Zde je jeden z nejvýznamnějších metodických přínosů Kearneyovy práce. Sleduje proměny výuky nejen na základě učebních plánů, ale užívá i různých návodů ke studiu a zejména poznámek posluchačů a výpisků studentů, na sklonku sledovaného období i výpůjčného protolu knihovny jedné koleje. To mu dovoluje proniknout hluboko do ideového ovzduší universit.

Období mezi léty 1540—1640 přineslo změnu i v tom, že stále rostl počet studentů na universitách. I když autor neprovádí důkladnou analýzu sociálního původu studentstva v této době, naznačuje — a nemáme důvodu nepřjmout jeho domněnku — že zejména drobná venkovská šlechta posílala tehdy své syny na university, aby z nich vyšli jako skuteční páni. Francis Bacon podrobil kritice tehdejší způsob výuky na anglických universitách především proto, že jsou příliš zaměřeny na výchovu kněží a málo pozornosti věnují světským naukám, jeho kritika však zapůsobila až po jeho smrti (zemřel 1626). Některé jeho myšlenky zapůsobily na

skupinu reformátorů vedenou Samuellem Hartlibem, která si vybrala za svého vůdce Jana Ámose Komenského. Jeho úsilí zaměřené na vytvoření rovných možností v přístupu k vzdělání dobu i v revoluční Anglii. Tradiční university, opory starého režimu, se tam sice staly terčem útoku diggerů v nejradikálnějším parlamentě v roce 1653, avšak Oliver Cromwell se plně postavil za university a tak je zachránil. Rozbor studentských zápisků ukazuje, že výuka na anglických universitách za vlády lorda protektora se nijak nelišila od výuky v předchozím desetiletí, na rozdíl od universit skotských, kde se projevil puritány vyžadovaný odvrát od pohanských, tj. antických autorů a snaha opřít veškerou výuku pouze o bibli. Skutečnost, že latina v celé zemi zůstala jazykem universit, byla symptomem toho, že jejich funkce nebyla revolucí dotčena, ba právě naopak, jejich cena pro konzervativní síly v čele s gentry po revoluci ještě více vynikla. Avšak stoupající váha buržoazie v životě Británie se projevila v tom, že až bezmála do konce 18. století klesal význam universit. Klesal také počet studentů v Oxfordu a Cambridgi, který kolem roku 1770 byl sotva poloviční ve srovnání s rokem 1670 či 1620. Působilo na to jistě i vyloučení všech, kdož se jakkoliv odchýlovali od anglikánského pravověří, z obou universit, rozhodující však bylo to, že výuka v Oxfordu a až na výjimky i v Cambridgi ignorovala pokroky ve vědě, zvláště ve vědách přírodních. Teprve 19. století, jemuž je věnována jako postscriptum přivěšená závěrečná kapitola, přineslo změnu i do života tradičních universit.

Kearneyova kniha je podnětná zejména svou snahou vidět universitní výuku ve spojení s požadavky, které na ní kladly vládnoucí třídy, což umožňuje vskutku poznat místo universit v sociálních konfliktech. Určitá rozptýlenost autora, který nejednou přeskakuje

od nedořešených základních otázek k podružnostem, ztěžuje čtenáři sledování jeho myšlenek. Hvr.

Science and Society 1600—1900. Vydal Peter Mathias. Cambridge 1972, 166 str.

Sborník zredigovaných příspěvků přednesených při setkání odborníků z oblasti dějin věd a techniky se sociálními a ekonomickými historiky v Cambridgi roku 1968 je soustředěn k jednomu z ústředních problémů dějin věd, k otázce, jak působil vědecký pokrok na rozvoj společnosti a naopak, jak společnost ovlivňovala směr a tempo vědeckého bádání. V prvním příspěvku P. M. Rattansi vede nepřímou, avšak velice účinnou polemiku s tézí amerického sociologa Roberta K. Mertona, že puritanismus významně ovlivnil to, že se v Anglii v 17. století soustředila pozornost na studium přírodních věd. Sleduje rozvoj vědy v Anglii, směřující k vrcholnému dílu Newtonovu, v souvislosti s rozvojem věd na kontinentě a všimá si jak neoscholastické, aristotelevské reakce na problémy spojené s rozšířením poznatků o světě, které přinesla převratná doba zámořských objevů, tak zvláště neoplatonismu, jehož itaští a zaalpsští stoupenci, představovaní zde zejména Paracelsem, usilovali pod dobově podmíněnou magickou slupkou o univerzální vědu o přírodě. Základní cestou směřující vpřed se mu právem zdá ta, která je spojena se jmény Francise Bacona a Roberta Boyla, cesta důsledného empirismu, oddělení vědy od náboženství. A. Rupert Hall píše o vědě, technologii a utopiích 17. století. Sarkasticky polemizuje s koncepcemi, které hledají již v tomto století v utopistických vizích spoléhání na pokrok vědy a techniky a ujišťuje, že: „Když Komenský myslel na zlepšení lidského osudu, neměl na mysli dvě auta v každé garáži“. Je však značně skeptický i k zjednodušování ve výkladu spojitosti mezi vědou a technikou v této době, kdy, jak uvádí, k pokroku

směřovaly dvě cesty, cesta vědců a cesta vynálezců, nezávisle jedna na druhé. K téže problematice se obrací i pořadatel svazku *Peter Mathias* ve svém příspěvku: „Kdo odpoutal Promethea? Věda a proměna techniky v letech 1600 až 1800“. Mathias nesouhlasí s názory Hallovými. I když připouští, že nemalé úseky výrobní sféry byly až do 19. století téměř nedotčeny vědeckými poznatky jako zemědělství, stavba kanálů, strojírenství, mechanizace předení a tkaní, výroba železa a oceli, uvádí dvě oblasti, kde věda přímo působila na výrobu. Byl to chemický průmysl (včetně bělení a barvení látek) a zejména pak vynález parního stroje, při němž měla zlepšení provedená Jamesem Wattem klíčovou úlohu právě proto, že Watt znal přírodní vědy. Souhlasí však s tím, že i v procesu průmyslové revoluce stále ještě přírodovědné znalosti jen z malé části zajišťovaly podnikatelům hospodářský úspěch, za důležitější však pokládá, že v této době již dosti zobecně vědecký přístup k otázkám, souvisejícími se zdokonalováním výroby. Podrobný rozbor podílu vědy na rozvoji parního stroje v letech 1790—1825 podává *D. S. Cardwell* a potvrzuje závěry svého předchůdce, že byl nemalý, i když skutečnost, kterou uvádí, že totiž teoreticky postoupil v řešení problematiky parního stroje nejdále Sidi Carnot, zatímco nejefektivnější stroje byly vyráběny v téže době v Cornwallu, by hovořila spíše v neprospěch podílu vědy. *E. M. Sigsworth* si klade otázku, zda nemocnice byly v letech 1700—1850 vskutku vstupními branami k onomu světu a odpovídá na ni, v protikladu ke starší literatuře, záporně. Pozitivní argumentace, kterou uvádí, není příliš přesvědčivá — opírá se prakticky jen o údaje o počtu zemřelých a počtu vyléčených v jednom jediném yorkshirském špitálu v 18. století. Autor však ukazuje zároveň, na jak povrchních tvrzeních se opírala též o nemocnicích jako semenišťích in-

fekcí. Poslední, nejobsáhlejší příspěvek je věnován financování vědy v Anglii v letech 1868—1900 a jeho autorem je *Roy M. MacLeod*. Pozorně sleduje problematiku spojenou s pronikáním přírodních věd do starých, na humanistických tradicích vybudovaných univerzit za výrazné podpory státu. Středisko úsilí o získání státních prostředků na podporu vědeckých výzkumů bylo v Londýně kolem časopisu „Nature“ a „X-Clubu“, v jehož čele stáli T. H. Huxley a N. Lockyer. Podařilo se jim získat na svou stranu královskou komisi vedenou W. Cavendishem, vévodou z Devonshiru, a jejich osm zpráv vydaných v letech 1871—1875 přimělo vládu k poskytnutí poměrně značných prostředků na badatelská stipendia v oblasti přírodních věd a ke zřízení dalších přírodovědných profesorských míst v Oxfordu a Cambridge. Argumenty komise se opíraly mimo jiné o to, že pokládala za nutné vytvořit pro přírodní vědy v Británii alespoň takové možnosti, jaké jim skýtal university a techniky v Německu. Avšak v osmdesátých letech se ozvaly četné hlasy proti rozvoji přírodních věd argumentující mj. tím, že „studium biologie vede k brutalitě a fyziky či chemie přivádí k materialismu“ a varující před napodobováním Německa. Úzkoprsé názory našly sluch ve vládě a státní podpora vědy v osmdesátých a na počátku devadesátých let byla značně omezena. Až na počátku 20. století přichází nový rozmach státních subvencí ve chvíli, kdy již Británie co do počtu přírodovědných specialistů zaostala nejen za Německem, ale i za Spojenými státy.

Sborník skýtá výtečný průhled do současného stavu bádání v Británii. Mezi pěti ilustracemi je i nákres vodního stroje z Banské Štiavnice, v textu však o něm není ani zmínka. *Hvr.*

Bibliography of the History of Medicine 1964—1969. National Library of Medicine. U. S. Department of Health, Edu-

cation and Welfare. N. I. H. Public Health Publication N I H 71—297, VI + 1475 stran, cena 12 dolarů.

Bibliography of the History of Medicine Nr. 6 (1970), 295 pp., cena 3 dolary. Nr. 7 (1971), 263 pp., cena 3 dolary. Počet publikací, které v moderní době v každém oboru medicíny a o každé dílčí otázce vycházejí, je ohromný a také počet periodik stále narůstá. Orientace v této záplavě je možná jen díky bibliografickým soupisům, z nichž ve světovém měřítku nejúplnější a nejcennější je *Index medicus*, který s použitím moderních elektronických strojů sestavuje a vydává americká National Library of Medicine. Před několika léty začala tato knihovna vydávat také každoročně zvláštní bibliografii dějin lékařství, první svazek za rok 1965, čtvrtý za rok 1968. Zprvu se zdálo, že tato bibliografie duplikuje velmi cennou sérii *Current Work in the History of Medicine*, vydávanou Wellcome Institute of the History of Medicine v Londýně, jež vychází čtvrtletně a v r. 1975 dosáhne 88. sešitu. *Current Work* je ohromně cenná příručka pro každého pracovníka v dějinách lékařství a v dějinách přidružených vědních oborů (biologie, chemie, farmacie, fyziky, psychologie, veterinární medicíny aj.).

Nedávno však vyšel nový velký svazek americké bibliografie, shrnující na téměř 1 500 stranách literaturu let 1964—1969, tj. zahrnuje údaje předchozích čtyř svazků, dodatky a nové tituly z dalšího roku 1969. Je to velká výhoda, neboť shrnuje zhruba to, co přináší *Current Work* ve 20 svazcích. Usnadňuje to tedy neobyčejně zejména hledání starších bibliografických informací, zatím co *Current Work* informuje sice rychle, ale jen o novější literatuře. Další výhodou Bibliografie je zařazení samostatných publikací (knih a brožur) do celkového soupisu, kdežto v *Current Work* jsou řazeny zvlášť.

Jako předchozí roční svazky je kumulativní pětiletá bibliografie rozdělena do

3 oddílů: 1. Biografie, souhrnné a individuální (225 stran). 2. Věcný katalog rozdělený jednak podle zemí a podle časových období, jednak podle jednotlivých speciálních lékařských oborů a naukových celků (770 stran). 3. Soupis titulů podle autorů, obsahující citace zahrnuté v předchozích dvou oddílech (450 stran). Vyhledávání je tedy velmi rychlé a s ohledem na případné opakování titulů v druhém oddílu pod několikerým záhlavím umožňuje rychlou orientaci o publikacích zabývajících se určitou otázkou podle několika kritérií.

Ani tento soupis ovšem není (a ani nemůže být) úplný. Nicméně podle našeho odhadu obsahuje přes 17 000 titulů vybraných ze všech časopisů excerbovaných v *Index medicus* doplněných pracemi, které autoři sami oddělení pro historii medicíny Národní lékařské knihovny zasílají. Uvádějí se však pouze tituly prací, které některý z pracovníků knihovny viděl. Seznam periodik na 45 stranách zahrnuje asi 2 250 titulů. Československých periodik je uvedeno přes 20. V soupisu najdeme ovšem periodika z nejrůznějších zemí a je pravděpodobné, že velká většina důležitých prací je zde zachycena.

Zpracování provádějí přirozeně moderní elektronické stroje a v detailech najdeme ovšem určité chyby (např. v I. oddílu právě v autorech statí hesla „Purkyně“), čemuž v tak rozsáhlém soupisu lze sotva zabránit. Ale některé z těchto chyb se korigují ve třetím oddíle nebo nakonec v další práci.

Mezitím po velké bibliografii za léta 1964—1969 vyšly ještě v posledních dvou letech dva svazky za rok 1970 a 1971. Každý přináší asi 3 000 titulů, klasifikovaných podobně jako v předchozích svazcích a v souborné bibliografii. Celkem tedy recenzované 3 svazky přinášejí přes 23 000 titulů historických prací z oboru lékařství i jiných vědních oborů, škol a institucí. Je to opravdu velký počet, který lze rychle přehlédnout a najít práce, které ně-

kterého badatele právě zajímají. Jejich význam se neomezuje jen na historii lékařství a tyto příručky najdou zájemce v mnoha příručních knihovnách. Vzhledem k ohromnému množství informací a k nákladnosti zpracování i ve srovnání s dnešními cenami jiných bibliografických příruček je cena této příručky opravdu nízká. V. Kruta

Helena Lipska — Kazimiera Tatarowicz, Bibliografia piśmiennictwa do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, Uniwersytet Jagielloński 1967, 297 s.

Bibliografie k dějinám krakovské university je výsledkem mnohaleté práce Kazimieiry Tatarowicz, nyní pověřené touto prací v Jagelonské bibliotece jako trvalým úkolem, a její spoluprací s Helenou Lipskou. Důležitými impulsy pro vypracování bibliografie bylo šestisté výročí založení krakovské university a vydání souhrnných dějin pod názvem *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*¹⁾.

Podle periodizace přijaté pro *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego* je také uspořádán materiál bibliografie. Základní dělítko je tedy chronologické, rozdělující bibliografii na jedenáct časových úseků. Před tyto úseky je předložena část všeobecná, uvádějící celkově zpracování dějin krakovské university. Uvnitř jednotlivých chronologických celků použily autorky věcného dělení do skupin pod tematickými hesly, přičemž první skupinu tvoří souhrnné práce k danému období.

Každá věcná skupina je rozdělena na dva celky: prameny (většinou vydané rukopisy, ale i staré tisky) a zpracování. Pokud některá práce tematicky nebo chronologicky připadá do více oddílů, je zaznamenána jenom jednou, a sice v oddíle časově nejranějším. Postup jednotlivých bibliografických záznamů ve věcných skupinách se řídí podle dů-

ležitosti. Pokud považovaly autorky jednotlivé údaje v tomto smyslu za rovnocenné, seřadily je podle data vydání. Materiály, které nebylo možno přesně zařadit pod určité tematické heslo, jsou uvedeny na konci celého oddílu. K bibliografii je připojen rejstřík autorů a titulních hesel všech excerpaných prací.

Chronologický princip jako základní dělítko jednotlivých oddílů je při množství záznamů jistě nejlepším způsobem členění takové bibliografie. Otázkou je, zda zvolené mezníky jsou patřičné. Zdá se, že dělení je často provedeno podle politických a kulturních dějin Polska a nevyplývá mnohdy z vnitřních a správních dějin krakovské university.

Daleko problematičtější je věcné dělení uvnitř chronologických celků. Věcné skupiny jsou od období k období různé, vedle sebe jsou položeny skupiny stejného významu, jejich obsah se na mnoha místech vzájemně překrývá a naopak některá důležitá hesla podle mínění posuzovatelů zůstala nepovšimnuta.

Nespornou výhodou bibliografie je dokonalé zpracování jednotlivých záznamů i po stránce grafické. Ke kladům práce patří i seznam excerpaných periodik, který také převzal funkci seznamu zkratk. Pro celkovou orientaci a dokonalejší použití bibliografie slouží rejstřík s přímými odkazy na průběžné číslování jednotlivých záznamů. Mi. S. — M. Kb.

Bibliographie internationale de l'histoire des Universités I, Espagne — Louvain — Copenhague — Prague par Rafael Gibert (Madrid), Jacques Paquet (Bruxelles), Svend Ellehøj (Copenhague), František Kavka et Jan Havránek (Prague). Genève (Librairie Droz) 1973, str. 230.

V r. 1960 na mezinárodním historickém kongresu ve Stockholmu byla vytvořena mezinárodní komise pro dějiny universit. Tato komise po svém jednání v r. 1964 v Krakově a po kongresu ve Vídni

o rok později dala podnět k vydání mezinárodní bibliografie k dějinám universit pod vedením švýcarského historika Sven Stelling-Michauda. Původně se uvažovalo o pouhém doplnění poslední rozsáhlé práce uvádějící bibliografické přehledy k dějinám evropských universit — práce H. Rashdalla doplněné v druhém vydání Emdenem a Powickem¹⁾. V souladu s moderními vědeckými požadavky bylo nakonec rozhodnuto sestavit bibliografie universit jednotlivých zemí od vzniku těchto universit do konce 18. století. Pod patronátem mezinárodní komise začaly pak v jednotlivých zemích autorské kolektivy připravovat vydání rozsáhlých bibliografických přehledů. Podrobné informace o výsledcích této práce i o předpokládaných formách uveřejnění přednesla většina zástupců národních komisí na 13. kongresu historiků v Moskvě v r. 1970. Z předneseného vyplývá, že v současné době jsou samostatně publikovány bibliografie k dějinám některých universit francouzských, NSR, NDR, anglických, skotských a irských, italských, sovětských a polských.

Výsledkem spolupráce mezinárodní komise pod vedením Stelling-Michauda a několika národních týmů je první díl *Bibliographie internationale de l'histoire des Universités*, vydaný péčí Mezinárodní rady filosofie a humanitních věd UNESCO v Ženevě. Mezinárodní veřejnost dostává tak do rukou významnou bibliografickou příručku, obsahující přehledy literatury k dějinám universit španělských, university v Lovani, v Kodani a v Praze. Tento první díl bude podle oznámení Sven Stelling-Michauda doplněn záhy dílem druhým, který by měl zahrnout bibliografie universit v Peci, u Uppsaly, v Leydenu a v Basi-leji.

Mezinárodní komise redigující sbor-

¹⁾ Rashdall H., Powicke F. M., Emden A. B., *The Universities of Europe in the Middle Ages*, I—III. Oxford 1936, 2. vyd.

ník bibliografií určila jednotlivým autorům jednotný plán a normy pro vlastní zpracování. Především bylo rozhodnuto, aby bibliografie byla selektivní a obsahovala publikace převážně vědeckého charakteru. Nebylo ovšem vyloučeno zařadit do této výběrové bibliografie i příspěvky populárního charakteru, pokud jsou jejich autoři skutečnými odborníky a mohou tak přinášet nové, originální pohledy. Dále byl autorům jednotlivých částí předložen seznam námětů a obecný plán pro uspořádání bibliografie.

Tak vznikl plán šesti velkých skupin: prameny, obecné dějiny, správní dějiny, dějiny sociální a prosografické, dějiny intelektuální, universitní ikonografie a topografie. Každá tato skupina obsahuje řadu podskupin, které by měly komplexně zahrnout všechny aspekty historického vývoje universit. Jako každé obecné schéma má pochopitelně i toto členění své nedostatky. Problematické je označení některých velkých skupin, podskupiny se svým obsahem někdy překrývají, celkově se však zdá, že tento obecný plán opravdu pokrývá celou problematiku a specifčnost vývoje universit.

Odlišnost vývoje jednotlivých universit a rozdíly v rozsahu zpracovávané látky nutily autory jednotlivých částí vyrovnat se samostatně s navrženým schématem. První částí sborníku je bibliografie k dějinám španělských universit, uspořádaná Rafaelem Gibertem. Vzhledem k tomu, že Gibert zahrnul do svého přehledu nejenom všechny university ve Španělsku a Portugalsku, ale také university ze všech španělsky mluvících zemí, musel toto velké množství literatury rozdělit na dvě základní skupiny. První, obecná část, zahrnující všechnu literaturu, zachovává v podstatě schéma navržené pořadatelem sborníku s vypuštěním pramenů jako zvláštní skupiny. Ve druhé, speciální části jsou pak seřazeny jednotlivé university přehledně podle zemí a podle data svého

¹⁾ *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764*. Red. K. Lepszy, T 1-2, Kraków 1964—1965, 501 s., 259 s.

vzniku a literatura jich se týkající je uspořádána podle menších tematických skupin a podle data vydání.

Autorem bibliografie dějin belgických universit je Jacques Paquet. Tato část sborníku je věnována v podstatě literatuře o dějinách university v Lovani. Jacques Paquet nepřijal původně navržené schema v úplnosti, ale s přihlédnutím k němu vytvořil patnáct samostatných skupin, v nichž důsledně dělí bibliografii na prameny a literaturu.

Poslední část sborníku Bibliographie internationale de l'histoire des Universités, jejímž autory jsou Frede P. Jensen a Svend Ellehøj, podává přehled výběrové bibliografie k dějinám university v Kodani. V tomto případě autoři zachovali základní dělení soupisu literatury podle plánu navrženého pořadatelem s tím ovšem, že vypustili jako samostatné skupiny prameny a ikonografii a topografii universit. Ve vnitřním dělení skupin vycházeli spíše z vlastního vývoje university a vytvořili tak podskupiny, v nichž seřadili jednotlivé tituly podle data vydání.

Vyrovnat se s daným schematem a specifikou materiálu byli nuceni také pořadatelé československého příspěvku ve třetí části sborníku, věnované podle titulu universitě pražské. Rozdělili látku celkem do osmnácti věcných skupin podle obecných hledisek dějin university jako zvláštního celku s přihlédnutím k samostatnému národnímu významu a vývoji university. Proto zde vedle skupin souhlasících s náměty schematu navrhovaného pořadatelem celého sborníku (např. obecné práce a prameny, studenti, fakulty) stojí skupiny jako Jan Hus a universita, Dekret kutnohorský a další. Každé dělení literatury na

určité vymezené skupiny přináší samozřejmě nebezpečí, že část literatury nebude možno zařadit přesně nebo že se naopak některé skupiny budou svým významem překrývat. V tomto smyslu je možno říci, že bibliografie k dějinám pražské university je řazena velmi přehledně.

Daleko problematičtější je otázka, proč byly mezi skupiny týkající se pražské university zařazeny bez zvláštního oddělení soubory literatur k dějinám ostatních universit na území Československa. Samotné pražské university se týká pouze čtrnáct vymezených skupin. Před skupinou nazvanou fakulty, týkající se jenom Prahy, se v přehledu literatury náhle objevuje Academia Istropolitana. Naopak skupina věnovaná jezuitské akademii, která má ke Karlovu učení vztah zcela odlišný než Academia Istropolitana, je zařazena jako jedna z posledních hned před skupinou věnovanou universitě v Olomouci. Zcela nedopatřením zřejmě došlo k tomu, že jako dvě odlišné skupiny se v závěru objevují záznamy týkající se jediné university — university trnavské.

Přes tyto nedostatky je nutno konstatovat, že bibliografie pražské university a ostatních starších československých vysokých škol je významným doplněním neúplného přehledu v druhém vydání práce H. Rashdalla i speciálně zaměřené bibliografie M. Boháčka²⁾ a představuje skutečně reprezentativní přehled nejvýznamnější literatury pro zahraniční odborníky.

Mi. S. — M. Kb.

²⁾ Boháček M., Repertorium und Bibliographie für die Universität Prag bis 1500. Ius Romanum Medii Aevi, Pars II 7 eaa — ee, Mediolani 1966, 31 s.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1975

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus XV. Fasc. 1

Redakční rada:

V. Vaněček, předseda, J. Havránek, tajemník, I. Hlaváček, L. Nový,
M. Pravdová, J. Tříška, K. Litsch, L. Sinkulová, A. Skýbová, Ch. Vorlíček

Obálka a grafická úprava Milena Zámečnicková

Ediční referentka Zdeňka Vávrová-Pejšková

© Universita Karlova Praha 1975

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., závod 19, Opava

Náklad 500 výtisků. Vydání I. Cena Kčs 15,—